

türkiye yazıları

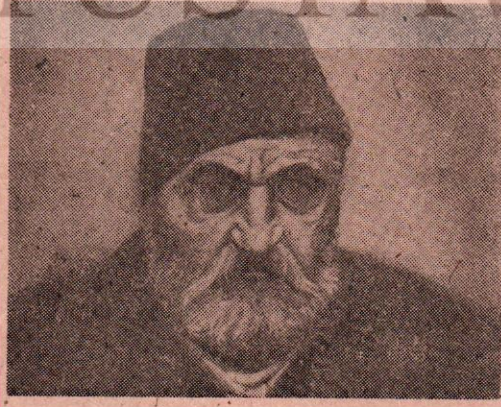
**Şair Eşref
Özel Sayısı**

AYLIK DERGİ

**SAYI 58
OCAK 1982
100 LİRA**

**DOĞAN AVCIOĞLU
ENİS BATUR
VEYSEL ÇOLAK
FERRUH DOĞAN
MEHMET ERGÜN
FİKRET OTYAM
AHMET SAY
OHANNES ŞAŞKAL
SARGUT ŞÖLCÜN
AHMET TELLİ**

1847 — 1912

türkiyeyazıları

altıncı yılında

Ahmet Say	3	Edebiyatın Uçaksavarı
Doğan Avcioğlu	4	Pabuçcu Muştası
Ferruh Doğan	5	Karikatür
Şair Eşref	7	Kıt'a
Şair Eşref	9	Beyit
Ohannes Şaşkal	11	Karikatür
Veysel Çolak	15	Fotoğraf
Şair Eşref	17	Kıt'a
Ohannes Şaşkal	18	Karikatür
Mehmet Ergün	20	Eşref ya da Özgürlük
Ohannes Şaşkal	21	Karikatür
Ohannes Şaşkal	23	Karikatür
Foto Abidin Şehri	25	Fotoğraf
Mümtaz Ecri	27	Şair Eşref'e
Eşrefçi	29	Eşreften Mülhem
Fikret Otyam	32	Cânım Eşref
Enis Batur	33	Eşref'e Armağan
Veysel Çolak	34	Eşref'i Ararken
Sargut Sölcün	37	Hiciv ya da Satire
Ahmet Telli	40	Düş Yollara

TÜRKİYE YAZILARI / Sahibi ve Sorumlusu : Ahmet Say / Yönetim Yeri : Selanik Caddesi 7, Kat 1, Büro No. 8, Kızılay - Ankara / Yazışma ve havale adresi : P.K. 387 - Kızılay - Ankara.
Mektup ve havalelerinizi lütfen posta kutusu adresine gönderiniz / Yıllık abone 500 Lira / İstanbul dağıtım : Örnek Dağıtım / Ankara Dağıtım : Sanat Dağıtım / İzmir dağıtım : Aydın Kitabevi / Anadolu dağıtım : Türkiye Yazıları / Kapak : İbrahim Demirel / İlan koşulları : Tam sayfa 15.000 lira, yarım sayfa 8.000 lira, çeyrek sayfa 4.000 lira / Yurtdışı abona : Avrupa 50 Mark ya da karşılığı, Amerika 100 dolar / Tek dergi istekleri için 100 liralık, yayım istekleri için 50 liralık posta pulu gönderilir. / Dizgi, baskı, cilt : ŞAFAK MATBAASI, Ankara. / Baskı tarihi : 28.1.1982.

Edebiyatın Uçaksavarı

Ahmet Say

Söz getirmeyi amaçlayan, ilkeli, kültür siyasasında tavrı olan ve ne yaptığını bilen yalın bir dergi, şatafata, bağırğanlığa, yaldıza ödün verebilir mi, buna gerek duyar mı?

Çoğu okurumuz, Türkiye Yazıları'nın biçimdeki sadeliğini, görünüşteki çekingenliğini yeğlemektedir, biliyoruz. Okurlarının dergiye, derginin de kendisine olan güvenidir bu. Öyleyse, Türkiye Yazıları bir yıllık bir süreden sonra neden gene ceket giydi?

Üzerinde pek durulacak bir konu değil, ama merak edenler için söyleyelim: Ceketin düğmelerini kimi zaman iliklemek, dilediğimiz zaman da açmak için.

O uzun kollu, açık ve tek renkli, kapalı yakalı kazakta, iliklenecek ya da açılacak düğme yoktu.

Bu da bir duygu, özgürlüğe giden yolda...

*
**

Dergiye kapak geçince, ilk sayfalarımızda ister istemez değişiklik yaptık. Kadim «sunu» yazılarını, ya da bazı sorunlara değinmeye çalıştığım küçük deneme yazılarını atıyoruz. Onun yerine, bu sayfada, dergi olarak getireceğimiz bazı konulara kısaca yer vereceğiz; bu görevi bundan böyle sadece ben yükümlenmeyeceğim, arkadaşlarım da imzalarıyla yazacaklar.

(İzin verirsiniz parantez içinde belirtiyim: İç sayfalarda dilediğim türde ve oylumda yazı yazabilme olanağım genişlediğinden ötürü sevinçliyim.)

*
**

İtirafa devam edeyim: «Şair Eşref Sayısı» için, sövgünün edebiyattaki yerini kuralayan bir deneme yazısı hazırlıyordum, dergideki sayfa sayısı sınırının bu yazıyı dışarda bırakacağı belli olunca, işten elimi çektim; Sargut'un şaka yollu söylediği gibi tembelliği seçtiğimden değil.

İnat bu ya! Meramımı burada da kısaca anlatabilirim:

Kafama takılan soru şuydu: Sövgü kabalıktır; peki öyleyse, kabalık, sanatsal incelelik içinde nasıl yer alabilir? Şair Eşref'in hic-

viyelerine bakarsanız, ya da sunturlu bir küfürü ele alırsanız, sövgü, görünüşteki kabalığına karşın, özünde incelik taşıyor. Bu çelişki, incelikle kabalık arasında dialektik bir ilişki araştırmaya yöneltti beni. Şöyle diyebilir miyiz:

«Her incelik kabalığı, her kabalık inceliği içerir.»

Yayınlanmayan o yazımda, yukardaki önermeyi çözümlmeye çalıştım, karşıtlığın üzerinde uzun uzun durdum. Sonuçta, konuyu somuta indirgeyip örneklemeyi denedim:

Selim İleri'nin bıkıp usanmadan getirdiği incelik yığını, kabalıktır. Evet, o, kaba bir yığındır.

Şair Eşref'in kimi yerde dümdüz giderek sövüp saymaları ise inceliklidir. Evet, insanoğlunun tarih boyunca hicivi kullanma buluş ve onu işleme yeteneğinin inceliği...

Aynı duyarlılığı cümleler boyunca, sayfalar, kitaplar boyunca yinelemek, martı çığlıklarından oluşan sözde romanları piyasaya sürmek, söyleyin lütfen, yaratı mıdır? Bu kof yığın, kaba bir yaklaşımı ele vermiyor mu?

Ademoğlu, kelebeğin kanatlarını takıp uçmaya özensedydi, kimileri de roman yazmaya kalkışabilirdi.

Ama yergi, edebiyatın uçaksavarıdır.

*
**

Şair Eşref'ten yola çıkarak Türk aydınının 150 yıllık dramını gözden geçirebilir miyiz? Bu dramı yaratan başlıca neden, körü körüne batıcılıktır. Yakın tarihimizin de gösterdiği gibi, aydınlarımız batının iki karşıt niteliğini gereğince değerlendirememişlerdir. Nedir batı? İleri insanlık adına uygarlığın sözcülüğünü yapmak mı, yoksa sömürücülük mü? İkisi de! Bu ikisini ayırdetmeden, birincisine «evet», ikincisine «hayır» diyemeden, toptancı bir anlayışla batıcılık, sömürülme-yi kabullenmeye gider. İşte, aydınlarımızın çıkmazı, aldanişlarının nedeni ve dramı burada yatmaktadır.

Yurtseverlik, yurdu sömürmemektir. Hem sömürmemek, hem de yurdun gelişmesine doğru yoldan katkıda bulunmak.

inceleme
«Papuççu Muştası»
Doğan Avcioğlu

Eski dost Ahmet Say, Şair Eşrefin yaşadığı tarihsel dönemi anlatan bir yazı yollamamı istiyor mektubunda. Eşref ve yaşamı hakkında bilgim, herkesin bildiğinden fazla değil. Ne Abdülhamit yanlısı tutucularla, ne de Batıcı Jöntürklerle bağdaşamamış bir yalnız adam olarak kalmış aklımda Eşref. Belki de işin biraz kolayına kaçmış, kaytarmış, iyi bilmiyorum.

Bu durumda Ahmet Say'a ilkin «Eşref ve zamanı» konusunda kalem oynatma gücünü kendimde görmediğimi bildirmeye niyetlendim. Kaytardığımı sanacaktı, sansın dedim. Sonra «kaytarma» üzerinde düşünmeye başladım. Türkiye aydını, dün de bugün de sürekli kaytarıyor gibi geldi bana. Bu kaytarmanın öyküsünü yazmayı denemek, hem Eşref'in dönemi, hem de bugün için anlamlı olacak galiba...

Türkiye aydınının çağdaş öyküsü, Avrupalıların «Boğaz'daki Hasta Adamı» dillerine doladığı günlerden başlar. Bâbüâli'nin tercüme odasından yetişme ilk Türk hariciyecileri, hasta adamı iyileştirmek için çareler ararlar: Önerilerindeki örnek, Avrupa ve özellikle İngiltere'dir. İngiltere kurumlarını hayranlıkla izlerler ve bu kurumları Türkiye'ye getirmeyi düşlerler. Hasta adamın kuşkusuz eğitim, maliye, idare, ekonomi, askerlik vb. gibi her alanda köklü reformlara ihtiyacı vardır. Batı kurumlarını örnek almak doğaldır. Ne var ki, Reşit Paşa'nın başını çektiği bu ilk Batıcı aydınlar az sayıdadırlar ve toplum içinde güçsüzdürler. Ancak felâketler ve Avrupa devletlerinin desteği, onlara fikirlerini az çok uygulama fırsatı verebilir. Fırsat, Mısır Vâlisi'nin oğlu İbrahim Paşa'nın ciddi bir direnişle karşılaşmadan Kütahya önlerine gelişiyle ortaya çıkar. Acıdır ama, yönetimden bıkkın Anadolu kentleri halkı, istilacı Paşa'ya biat eyler (1). Anadolu askeriyeye güçlenen Paşa'nın İstanbul'a girmesi işten bile değildir. Bâbüâli, kendi Mısır Vâlisi'ne haddini bildirsin diye İngiltere'ye başvurur. İngiltere işi ağırdan alır. Rus birlikleri İstanbul'u kurtarır. İşe Ruslar karışınca, İngiltere ağırlığını koyar. Mısır Vâlisi'ne haddini bildirir, Rusları geriletir. İngiliz desteğini sağlayan

Londra Elçisi Reşit Paşa, Hariciye Nâzırlığı'na gelir. «Reform dönemi» başlar.

İlk büyük reform, günümüzde de «başka alternatif yok» diye sunulan serbest pazar ekonomisine yöneliş olur. Avrupa tüccarına ve adamlarına yalnız dış ticaret değil, iç ticaret de açılır. Rumlar ve Ermeniler iç ticarete Avrupa'nın aracılığını sağlarlar. İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı, kısa sürede Fransa, Rusya ve İtalya'ya yaptığı toplam ihracatı aşar!

İngiliz kapitalisti bu tatlı pazardan hoşnuttur. Ülke açık pazar kalmak koşuluyla, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya hazırdır. İngiltere bu konuda ilk Batıcı aydınlarımıza çok çekici gelen bir formül geliştirir:

— Türkiye, Avrupa Konseyi'ne (2) alınacaktır. Avrupa devletler hukuku ona da uygulanacaktır. İmparatorluğun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı, Avrupa'nın garantisi altına konulacaktır.

Bir Avrupa devleti olmak, Batıcı aydınlarımızın rüyasıdır. Ne var ki, Türkiye'nin Avrupa Ailesi'nde lâyık bulunduğu yeri alabilmesi, insan haklarını uygulamasıyla olanaklıdır. Avrupa devletleri, bu konuyla yakından ilgilidirler.

Görülüyor ki, insanı meta sayan en acımasız ekonomik reçeteleri empoze eden devletler, Avrupalı olmaya karar verdiğimiz günden beri insan hakları savunucuları olarak karşımıza çıkarlar. O günlerde insan hakları, hıristiyan-müslüman eşitliği biçiminde anlaşılır. Avrupa'ya göre, hıristiyanlar Osmanlı Devleti'nin ikinci sınıf uyruklarıdır. Hukuk yönünden eşitlik sağlanmalıdır. Gerçi hukuk planında bir eşitsizlik söz konusudur: Hıristiyan uyruklar, devlet hizmetlerinden ve askerlikten dışlanırlar. Hıristiyan olduklarından ek bir vergi öderler, mahkemelerdeki tanıklıkları eş değer taşımaz. Ama ekonomik planda, hıristiyan uyruklar ön plandadırlar: Kentlerde ticaret, hıristiyanların elindedir. Hıristiyan köyleri daha refahlıdır. Kısaca, askerlik yapmayan hıristiyan zengin, savaşa meydanlarında ömür tüketen müslüman

fakirdir. Serbest pazar ekonomisi, bu eşitsizliği artırıcı yönde çalışır. Rum ve Ermeni nüfus hızla çoğalır ve zenginleşir. Adalardan göçlerle Ege'de Rum nüfus çok artar.

1839 Tanzimat Fermanı, hıristiyan - müslüman eşitliği yolunda bir ilk adım olur. Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi Hahamı ve büyükelçiler önünde, eşitlik ilkesi ve reformlar açıklanır. Eşitlik, islâm uyrukların hoşuna gitmez. Ekonomik bakımdan ezik de olsa, müslüman, psikolojik bakımdan kendini «gâvur»dan üstün sayar. «Gâvur'a artık gâvur denilemeyecek» duruma gelmekten hoşlanmaz. Hıristiyanlar ise, reformlar Avrupa baskısıyla başladığından, akşamalar olunca Avrupa devletlerinin kapısını çalma alışkanlığını edinirler. Zâten Avrupa devletleri, Osmanlı ülkesinde etkinliklerini artırmak için, kendilerine bağlı hıristiyan toplulukların koruyuculuğunu üstlenirler. Fransa, antlaşmalarla Osmanlı ülkesindeki katoliklerin koruyuculuğunu sağladığı iddiasındadır. Çarlık Rusyası da, ortodoks hıristiyanların himayesini Kaynarca ve Edirne antlaşmalarıyla elde ettiğini kabul ettirme çabasındadır. 1840'lardan sonra Anglosaksonlar da protestanların hâmilğine soyunurlar. Kudüs'te protestan kilisesi açarlar. Ne var ki, Osmanlı ülkesinde yeter sayıda protestan yoktur. İngiliz - Amerikan misyonerleri, Ermenileri ve öteki Doğu hıristiyanlarını protestan yapmak üzere kolları sıvarlar. Hatta müslümanları bile protestan kılma uğraşı verirler. Fransa da bir kısım Ermenileri ve Süryanileri katolik yapar. Devletlerin mezhep rekabeti kızışır. 15 Mart 1858'de Fransa'nın Türkiye Elçisi, Paris'e şöyle yazar :

«— Bir süredir Ermeni topluluğu içinde dikkat çekici olaylar oluyor. İngiltere Sefiri Lord Stratford de Redcliffe'in geniş para yardımlarıyla desteklenen protestan misyonerler, Anadolu'da Ermenileri Gregoryen Kilisesi'nden ayırarak kendi kiliselerine bağhyorlar. Protestan olan her Ermeni, misyonerlerden bir miktar para alıyor».

İstanbul'da «Taçsız Sultan» diye anılan bu İngiltere Sefiri, 1939 «özgürlük» fermanından sonra, «vicdan özgürlüğü» gibi soylu bir ilkeye dayanarak, din ve mezhep değiştirmenin serbest bırakılmasını ister. Osmanlı Devleti'nde hıristiyanın mezhep değiştirmesine, örneğin Gregoryen Ermeninin katolik ya da protestan olmasına bir engel yoktur. Fakat bu mezhep değiştirmeleri öyle karışıklıklar ve dış müdahaleler yaratır ki, Bâbü'ali 1834'te mezhep değiştirmeyi yasaklar. Müslümanların ya da müslümanlığı kabul etmiş dönemelerin hıristiyan olması ise, şeriatin idamla cezalandırdığı bir küfürdür. İngiltere Sefiri, 1844 yılında hıristiyanların mezhep değiştirme yasağını kaldırtmayı başarır. Ama bununla yetinmez. Vicdan özgür-

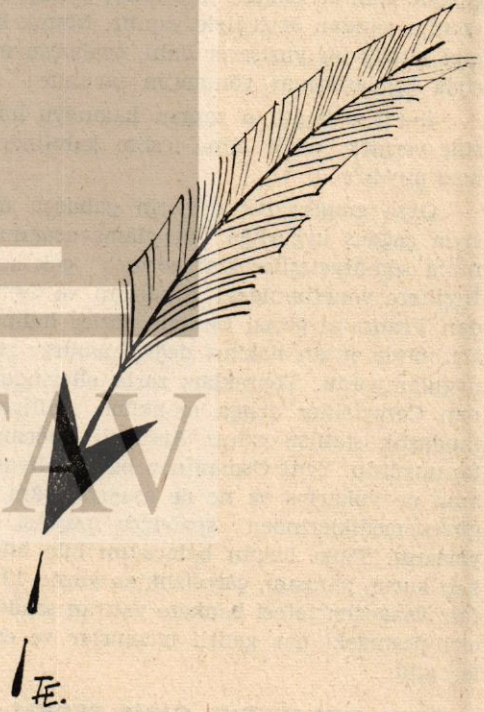
lülüğü adına, şeriat hükmünü kaldırmak ve müslümanları protestanlaştırma hakkını sağlamak ister. Lord Hazretleri, 1856 yılı başında Hariciye Nâzırı Fuat Paşa'ya insan haklarının temel ilkelerinden sayılan vicdan özgürlüğünün, emperyalist literatürde nasıl anlaşılması gerektiğini en sâde biçimde açıklar :

«— Siz dininizi, Halife'yi filân bir yana bırakın, saçma bunlar. Bir ülke başka ülkelere muhtaçsa ve biz onun adına kan dökmekten çekinmiyorsak, bu bize Hıristiyan Dünyası ve Avrupa adına bazı şeyler isteme hakkını verir.

Fuat Paşa acı bir jestle yanıtlar :

— Türkiye'nin ölmesini istiyorsanız, evet» (Engelhardt, Tanzimat, s. 221).

Ne var ki, İngiliz lordunun vicdan özgürlüğü diktasını az çok gerçekleştirecek bir formül, Türkiye'yi öldürmeden, bulunur :

TÜKENMEZ KALEM

— Şeriat yasağı resmen değil, ama fiilen kaldırılacak ve hıristiyan olan müslümanlara birşey yapılmıyacaktır (3).

Böylece, boynuzlu kocanın «beni vukuu değil, şuyuu ilgilendirir» biçimindeki tepkisine uygun bir devlet adamlığı anlayışı yerleşir ve giderek kökleşir.

Batıcı aydın tipinin çarpıcı örneklerinden ilki olan Fuat Paşa, «Takvimi siz yapın, ama biz yapmış görünelim» biçimindeki bu üçkâğıtçılığı, devlet adamlığının baş koşulu sayar. Avrupalı elçilere şöyle der :

«— Siz fısıldayın yalnız... Fakat sahneyi ve oynayacak rolleri bize bırakınız» (4).

Kendi gücüyle reform yapmak ve kendi halkına dayanmak yerine Avrupalı sefirlerin koltukdeğneği ile Avrupalılaşmaya kalkışan ilk Batıcı aydınlarımız kısa sürede, sefirlerin emir kulu durumuna düşerler. Sefiretlere kapılanırlar. Nüktedan Fuat Paşa, Batılılaşma yolunda sefiretlere kapılanmanın gerekçesini filozofça açıklar :

«— Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet (padişah), cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise (halk), bir kuvvet hâsil etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefiretlerdir».

İşte bir bölümüne Osmanlı Devleti'nin gerçekten muhtaç olduğu reformlar, pabuççu muştasının yandan desteğiyle yapılır. Nâmik Kemal gibi büyük bir yurtsever dahi, «pabuççu muştasıyla çağdaşlaşma» yöntemini savunur :

«— Tanzimat'ı o zaman kamuoyu himayesine vermek, cellât eline teslim kabilinden olmaz mıydı?»

Oysa emperyalist devletin pabuççu muştasıyla çağdaş uygarlığa ulaşamayacağını, yalnızca sömürgeleşileceğini görmek çok kolaydı. İngiltere yönetimindeki Hindistan ve Osmanlı'dan Fransa'ya geçen Cezayir gözler önündeydi. Buralarda insan hakları değil, sömürge statüsü uygulanıyordu. Toprakları zorla ellerinden alınan Cezayirli açlığa mahkûm ediliyor, vatanşahlık statüsü yalnız Avrupalı göçmenlere tanınıyordu. Yeni Osmanlılar bunu biliyorlardı, ama ne yukarıya ve ne de aşağıya, yâni halka güvenemediklerinden «pabuççu muştası» arıyorlardı. Tıpkı bugün batacağını bile bile birkaç kuruş parasını, çaresizlikten yüzde 12 aylık faiz vaadeden tefeci bankere yatıran saadet zinciri peşindeki dar gelirli memurlar ve emekliler gibi...

AVRUPA KONSEYİ'NE GİRİŞ BEDELİ : KIRIM SAVAŞI

Hele bir Avrupa Konseyi'ne girilsin, işler iyiye gidecek, saadet zinciri bize gülecekti. Türkiye, Avrupa Ailesi'ne kabul edilmek için her fiyatı ödemeye gönüllüdür. Bu amaçla İngiltere hesabına Rusya ile savaşmak önerisi, bir bayram sevinciyle karşılanır. Kırım savaşı yaratılır. Avrupa Konseyi'ne arka kapıdan girişle sonuçlanan Kırım savaşı, tam bir İngiliz savaşıdır. Türk kamuoyu, Goben ve Breslau zırh-

larının kışkırtmasıyla Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenişimizi bilir de, kazandığımız büyük bir zafer saydığı Kırım savaşının içyüzünü bilmez.

İngiltere, Rusya'nın Orta Asya'da genişlemesinden kaygılıdır. Bu genişlemeyle, üstünde titredığı Hindistan'ın tehlikeye girdiği inancındadır. Rusya'ya unutamıyacağı bir ders vermek ister. Ne var ki, denizci İngiltere'nin Afgan dağlarını aşip Orta Asya'da Rusya'yı cezalandırması, askerlik bakımından olanaksızdır. Onun için Baltık'ta ve Karadeniz'de Rusya'ya bir ders vermeye ve en azından donanmasını yok etmeye yönelir. İngiltere bu yolda Osmanlı savaşı coşkunluğundan ve Osmanlı hıristiyanları konusundaki Rusya - Fransa rekabetinden yararlanır. Katolik Partisi'nin desteğiyle cumhurbaşkanı seçilen ve imparatorluğa oynayan Napolyon, Hariciye Nâzırı Fuat Paşa'dan katolikler yararına ayrıcalıklar sağlar. Büyük kilisenin anahtarları katoliklere verilir. Katoliklere Kudüs'te çeşitli haklar tanınır. Ortodoksların hakları bu yoldan kısıtlanmış olur. Rusya, ortodoksların haklarının çiğnendiğini ileri sürer. İstanbul'a gelen Olağanüstü Rus Elçisi, Kudüs'te eski duruma dönülmesini diler. Ayrıca daha önce antlaşmalarla elde edilen Ortodoks Kilisesi'ni himaye hakkının bir senede masasını istemesine karşın, Bâbiâli durumu İngi-bağlanmasını önerir. Sorun, çözülmez değildir. Fakat Rus Elçisi'nin görüşmelerin gizli tutuluz ve Fransız maslahatgüzarlarına bildirir. Maslahatgüzarlar derhal Akdeniz donanmalarını Çanakkale'ye çağırırlar. Fransız donanması Çanakkale'ye doğru yol alır. İzinli İngiltere ve Fransa sefirleri acele İstanbul'a dönerler. İstanbul'un «Taşsız Sultanı» Lord Stratford, Rusya'nın senet isteğine hayır denilmesini Bâbiâli'ye öğütler. Sefir, İngiliz donanmasını acele Çanakkale'ye çağırır. Senedin reddi üzerine Rus Elçisi İstanbul'dan ayrılır. Türkiye ve Rusya arasında diplomatik ilişkiler kesilir. Batı basını ilk kez, hıristiyan Rusya'ya karşı müslüman Türkiye'yi destekleyen ve öven yazılar yayınlar. Rusya, Osmanlı'yı anlaşmaya zorlamak için Eflâk ve Buğdan'a bir miktar asker sokar. Türkiye bir karşılıklıta bulunmaz. İngiltere Sefiri'nin öğüdüyle kuru bir protestoda bulunmakla yetinir. Avusturya devreye girer ve Viyana'da Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere elçileri, 1853 Temmuzunda Türkiye ve Rusya'yı da tatmin edecek bir senet formülü hazırlarlar. Rusya, Prusya'nın ısrarıyla senet taslağını olduğu gibi kabul eder. Barış kurtulmuştur. Gelgelelim İngiltere Sefiri, hükümetinin resmen onayladığı senet taslağının Bâbiâli tarafından reddini sağlar! Böylece ikili oynayan İngiltere, Osmanlı'yı Rusya ile savaşa sokma kararını açıkça belli etmiş olur. Osmanlı kamuoyunu kızıştır-

mak üzere Londra, 1853 yılında Çar Nikola'nın İngiliz Elçisi'ne yaptığı «hasta adamın mirasını paylaşma» önerilerini açıklar. İngiliz ve Fransız basını savaştan, Türklerin yardımına koşmak şerefinden söz eder. İstanbul medrese talebeleri, savaş gösterileri yaparlar. İngiltere, müttefikleri Fransa ile birlikte donanmalarını Karadeniz'e çıkarmak kararındadır. Ne var ki bu, 1841 Boğazlar Anlaşması'na aykırıdır. Sorun çözülür: Osmanlı Hükümeti Eylül 1853'te savaş ilân eder ve İngiliz-Fransız filosu, Bâbüâli'nin davetiyle Boğazları geçip Beykoz önüne gelir.

Harp ilânı kararı almak amacıyla Çırağan Sarayı'nda Bakanlar Kurulu'nun din adamları, askerler ve sivil bürokratlar ile yaptığı toplantı çok ilginçtir. Devletin 172 ileri gelen temsilcisinin katıldığı bu «meşveret»in tutanakları eldedir. Bu tutanaklara göre, ulema, ateşli savaş yanlısı gözükür. Fakat yine de Serasker'e Rusya ile savaşa yetecek askerî gücümüzün olup olmadığı sorulur. Serasker, bilemediğini belirtir! Ethem Paşa, Rusya'da Napolyon'un başına neler geldiğini anlatır. Hocalar, «küffarı şöyle kırar, böyle biçeriz» nâralarıyla Paşa'yı konuşturamazlar. Fuat Paşa, «Savaştan önce akçe gerekli, işin bu yanı da düşünülmesi» der. Bâzi hocalar, «Düşmana kılıç çalarak mülklerini zapteder ve ganimet mal alarak giderleri karşılırlar» buyururlar. Daha sonra harp ilânı konusunda «Fetva-yı Serif'e (5) başvurulması önerilir. Seyhülislâm'ın sorusunu, Fetva Emîni Efendi şöyle yanıtlar:

«— İslâm askerlerinin komutanı, düşmana karşı koyacak yeter kuvveti olduğunu öğrenirse, savaşmak farz olur».

Müftü Ârif Efendi, savaş tehlikesini önlemeye çalışır. «Yeterli askerî güç yoksa, yine savaşmak mı gerekir» diye sordurtur. Fetva Emîni, «Yeterli askerî güç sağlanana değin beklenebileceğini» söyler. Serasker'e bir kez daha «Gücümüz yeterli mi» diye sorulur, o yine «Bilemem» der! İngiltere'nin sözünden çıkmayan «Büyük» Reşit Paşa, haması bir nutukla savaş kararı aldırtır:

«— Ey artık ne denecek? Bana kalırsa bu önerileri (6) kabul etmek, semm-i kaatil (öldürücü zehir) içmek ve âdeta ölmek demektir. Durduğumuz yerde eli bağlı ölmektense, silâh elimizde ölmek evlâdır».

Oybirliği ile Padişah'tan harp ilân etmesi için ricada bulunma kararı alınır. İki gün iki gece süren Meşveret'te harp lehine mührünü basmadan Reşit Paşa kimseyi dışarı bırakmaz. Osmanlı, şevkle savaşa başlar. Tuna'yı geçer, bir kaleyi alır. Doğuda da ilerler, Ahılkelek kalesini kuşatır. Rus arazisini yakıp yıkar. Ama sonradan Doğuda başarısızlığa uğrar, ordu Arpaçay gerisine çekilmek zorunda kalır. Fakat halka, savaş meydanlarında büyük za-

ferler kazanıldığı duyurulur. Sultan Abdülmecit'e «Gâzi» ünvanı verilir. Gâzi Abdülmecit Han, karargâhını Edirne'ye kuracağını ilân eder.

Oysa yeniçeriliği ortadan kaldırıp modern bir ordu kurmaya ve reformlar yapmaya çalışan devletin, barışa her zamandan çok ihtiyacı vardır. Savaşmayı gerektirecek bir neden bulunmadığı gibi, yeni ordu daha hazır değildir, para da yoktur. Ama İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Avrupa Konseyi'ne alma vaadi, Batıcı aydın yöneticilerimizi koskoca bir savaşın yanlısı yapar. 1853 savaş kararı, Batı askerî ittifakına alınma amacıyla Kore'ye sembolik bir güç gönderme eylemiyle karşılaştırılmıyacak ölçüde büyük bir karardır. Nitekim Doğu Cephesi'nde yenilgiler başlar. Ruslar, Doğu Cephesi'nin denizden beslenmesini önlemek amacıyla, Sinop'ta Osmanlı donanmasını yakarlar. Türk donanmasının yakılışına Lord Stratford çok sevinir:

«— Tanrıya şükürler olsun, harp başlıyor».

İngiltere donanması Boğaziçi'nde nöbetçilik ederken Sinop'ta Osmanlı donanmasının yakılmasını Majestelerinin Hükümeti, İngiliz bayrağına hakaret sayar. İngiliz-Fransız donanması Karadeniz'e çıkar, Rus donanmasını kovalar. Osmanlı'nın tek başına Rusya ile başa çıkamayacağını gören İngiltere, Karadeniz Rus donanma ve tersanelerini yok etmek amacıyla, savaşa girmek kararındadır. Savaşı kazanacağından güvenli olduğundan, Londra, İstanbul'a savaş amaçlarını sorar: Eğer Bâbüâli yeni araziler kazanma peşindeyse, İngiltere ve müttefikleri Fransa, savaşa katılmayacaklardır. Osmanlı Devleti arazi istemekten vazgeçip haklarının korunması ve Avrupa Konseyi'ne alınması ile yetinirse, iki devlet savaşa gireceklerdir!

Reşit Paşa, yeniden ulemayı, sivil ve asker yüksek bürokratları Meşveret'e çağırır. Fakat Reşit Paşa, politik kaygılarla sorunu açıkça ortaya koymaz. Savaşa «devam mı, tamam mı» biçiminde bir tartışma başlatır. Hocalar çoğunlukla «Savaşa devam» derler. Petersburg'a dahi gitmekten söz ederler. Hocalara durum güçlükle anlatılır ve Avrupa Konseyi'ne girmekle yetinmek gerektiği belirtilir. Bâzi hocalar, «Avrupa Konseyi'ne girmek, sonsuza dek savaştan vazgeçmek demektir ki, bu şeriata uy-

KIT'A

**Dökülen kan boşa gitmez reh-i hürriyyette,
İnkilâba olur er-geç cereyanı bâdi!
İç-yüzünden çürüyüp rahneler eyler peydâ,
Temelinden göçürür heykel-i istibdâdi!**

maz» gerekçesiyle Avrupalı olmaya karşı çıkarlarsa da, Rifat Paşa, «Sizin bu işlerde bilginiz yoktur. Sizin sözlerinizi Ramazan'da Ayasofya câmiinde dinleriz» diyerek tartışmayı sona erdirir. Meclis, İngiltere ve Fransa'nın safımızda savaşa katılmasını sağlamak amacıyla, Avrupa Konseyi'ne girmekle yetinme kararı alır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı ile ittifak imzalarlar (Mart 1854) ve Mayısta Rusya ile savaşa girerler. İngiliz ve Fransız askerleri İstanbul'a gelir. Eylülde Kırım'a 30 bin Fransız, 21 bin İngiliz ve 60 bin Türk askeri çıkarılır. 250 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan Kırım seferi için Osmanlı Devleti'nin yeter parası yoktur. Savaş, borçlanarak yürütülür. 24 Ağustos 1854'te ilk borçlanma anlaşması, Londra ve Paris banker firmalarıyla yapılır. 3 milyon İngiliz liralık ilk borç çabuk erir, ertesi yıl 5 milyon daha borç alınır.

İSTANBUL'DA ALAFRANGA YAŞAM

Büyük borçlar ve İstanbul'da İngiliz, Fransız askerlerinin harcamaları, yaşam biçimini değiştirir. «Alaturka» ve «alafiranga» deyimleri, ilk kez Kırım savaşı sırasında ortaya çıkar: Kahire'den İstanbul'a göç eden Batılılaşmış Mısırlı zenginler yalılar alıp Avrupa mobilyalarıyla döşerler. İstanbul zenginleri de onlardan özenip alaturka eşyalarının yanına alafiranga eşyalar eklerler. Minderler, divanlar bırakılır, konsol, kanepeler, masa, sandalye kullanılır. «Avrupakârı» sofra takımları aranır. Kadınlar, Avrupa kadınları gibi iç çamaşırı, korse ve eldiven giyerler. Paris Elçiliğimiz, İmparator'un da katıldığı bir balo verir. Gâzi Abdülmecit Han, Fransız Elçiliği'nin balosuna bakanları ve kızlarağası ile birlikte gider. Baloda Rum ve Ermeni patrikleri de bulunur. Seyhülislâm, özürler dileyerek baloya katılmaktan kurtulur. Abdülmecit Han, özel doktoru Spitzer'e Avrupa kadınlarının giyimlerine bavyıldığını söyler :

«— Avrupalı kadınların giyimlerini pek çekici buluyorum. Bizim kadınlarınkine pek çok yeğ tutuyorum. Eğer bu kadınlarla ilişki de dış görünüşleri gibiyse, siz Frenklerin kadın cinsi ile serbest ilişkide bulunmanızı âdeta kısıkanıyorum.»

Oysa, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre Sultan'ın gözdesi Serfiraz Hanım ve öteki saraylılar, Avrupa kadınları gibi giyinip sokaklarda oğlanlarla aşıkdaşlık ederler. Bir yılda 120 bin kese borç eden Serfiraz, «Küçük fesli» denilen bir Ermeni oğlanına vurulur. Öteki saraylı kadınlar, Tarabyalı bir çalgıcı Ermeni oğlanı ile rezaletler yaparlar (Tezakir-i Cevdet 13-20, s. 3). Cevdet Paşa, sözlerini şöyle sürdürür :

«Kırım savaşı bize büyük bir ibret olup da kendimize çekidüzen vermek gerekirken bir ga-

rip sefahat kapıları açıldı. Öteden beri padişah haremünün kadınları bir yere çıkıp gezmez iken, ol vakitten beri arabalarla her yere gider oldular. Diledikleri gibi sefahat eder oldular.»

Saraylıların bu serbest yaşamına, köşk ve yalılar halkı ile, lüks harcamalarla zenginleşen İstanbul tüccar ve esnafı da ayak uydurmaya çalışır. Araba gezileri ve flörtler yaygınlaşır. Cevdet Paşa, «delikanlılar eskiden oğlancılık yapıyorlardı, şimdi zanparalık yapıyorlar» der :

«Zendostlar çoğalıp oğlanlar azaldı. Lût kavmi sanki yere battı. İstanbul'da öteden beri delikanlılar için mâruf ve mütad olan ask ve alâka, hâl-i tabîsi üzere kızlara intikal etti. Ahmet III. zamanından beri mütad olan Kâğıthâne sırtı ziyade râğbet buldu. Gerek orada, gerek Beyazıt meydanında arabalara işaretlerle muaşaka usûlü hayli meydan aldı.»

Bu israf ve sefahatın sonucu, ahlâk çöküntüsü ve enflasyon olur. Baltalimanı'nda eskiden kırk kuruşa satılan bir yalı, altı aylığı 40 bin kuruşa kiralanır. İstanbul'da hizmetçi ve halayık sayısı hızla çoğalır. 50 bin köle yanında 40 bin hizmetçi, İstanbul zenginlerine hizmet eder. Bu arada yıpratıcı ve öldürücü Rusya savaşı sürer. Türk askeri büyük yitik verir. Açlığa ve yoksulluğa katlanır. İngilizler, Türk askerini şöyle değerlendirirler :

«Başka yerde sürekli ayaklanmalara yol açacak acılara bu Asya insanların öyle sabırla tahammül edişlerine hayran olmamak elde değil. Askerlere verilen yiyecekler çok yetersiz. Ateşli hastalıklar ve tifüs kırıp geçiyor. Asker günübürlüğüne yaşıyor.»

Yalnız asker değil, halk da günübürlüğüne yaşar. Açık pazar ekonomisi, geleneksel sanayileri geriletir, işsizlik ve durgunluğu artırır. İngiltere'nin daha sonraki İstanbul sefirlerinden Layard, müslüman halkın, isyan ettirici koşullardaki olağanüstü sabırına pek şaşar :

«Bu ülkedeki adaletsizlik, idarî yolsuzluklar ve sefalet, herhangi bir başka ülkede olsaydı, halk ayaklanırdı.»

AVRUPA KONSEYİ'NE GİRİYORUZ

Oysa ayaklanmak ne söz! Kırım savaşı Gazi Abdülmecit Han liderliğinde sevinç ve şevk içinde yürütülür. Doğu Beyazıt ve Kars'ın düşmesi önemli değildir. Çok uzun süre direnen Sivastopol alınmış ve savaş kazanılmıştır. Şimdi Paris'te zaferin meyvaları toplanacaktır. Gerçekten 1856 Paris Antlaşması'nın 7. maddesiyle İngiltere, Avusturya, Prusya, Fransa ve Sardunya «Osmanlı Hükümeti'nin Avrupa devletleri haklarından ve Avrupa Devletleri Konseyi'nden faydalanmasını kabul ettiklerini» ilân ederler. Devletler, «Avrupa Konseyi üyesi» olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü de garanti ederler. Ne var ki, bizim Batıcı ay-

dınların «Artık Avrupa devleti olduk. Avrupa devletleriyle eşitiz. İç işlerimize müdahaleler sona erdi. Kapitülasyonlar kalkacak» diye sevinçle karşıladıkları antlaşmanın 7. maddesini ciddiye alan Avrupa devleti yoktur. Nitekim daha Paris Antlaşması'nın imzalanacağı günlerde, İmparator Napolyon, İngiltere'ye Osmanlı Afrikasını paylaşmayı önerir. Fransa Fas'ı, Sardunya Tunus'u ve İngiltere Mısır'ı alacaktır! İlginçtir ki, Paris Antlaşması'ndan hemen sonra İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak üzere savaşacaklarını belirten gizli bir anlaşma imzalarlar. Asıl ilgili Osmanlı Devleti, anlaşmaya alınmadığı gibi, anlaşmadan haberdar dahi edilmez! İş öğrenilince, «Büyük» Reşit Paşa bile, gizli ittifaki «bir himaye-i müşterekeye şebih» diye nitelemekten kendisi alamaz. Reşit Paşa, ortak bir himayecilikten söz etmekte haklıdır. Zira Kırım savaşı müttefiklerimiz, aynı mandacı tutumu, Osmanlı hristiyanlarının korunması işini yüklenmekte de gösterirler. İstanbul, haklı olarak, «Ben, Rusya'nın ortodoks hristiyanları himaye iddiasına son vermek amacıyla savaş yaptım, kanımı akıttım. Şimdi nasıl tüm hristiyan devletlerin himaye hakkını, hem de antlaşmayla tanıyım» diye direnir. Osmanlı Hükümeti'nin Paris'te sonuna değin şiddetle direndiği tek konu budur. Fakat en duyarlı olduğu konuda da, İstanbul, herkesin başka türlü yorumladığı işe yaramaz bir formülle yetinmek zorunda kalır: Sultan, 1839 Tanzimat Fermanı'na benzer bir 1856 İslahat Fermanı yayımlar. Fermanı, doğaldır ki, bizim Batıcı paşalarla birlikte İngiliz ve Fransız elçileri hazırlar, ama Sultan, kendi iradesiyle insan haklarını ve reformları bir kez daha garantilemiş sayılır. Paris Antlaşması'na bir madde konularak bu İslahat Fermanı'na atıf yapılır. Antlaşma'nın 9. maddesi, imzacı devletlerin «fermanın yüksek değerini tanıdıklarını» belirtir. Ardından bu tanımanın imzacılara «teker teker ya da topluca Osmanlı iç işlerine müdahale hakkı vermediği» yazılır. Ama devletler, müdahale hakkını 9. maddeyle kazandıklarını kabul ederler. İç işlerine sürekli müdahale ederler. 1878 Berlin Antlaşması'na da müdahale haklarını açıkça yazdırırlar. Avrupa devleti ilân edildiğimiz halde, kapitülasyonların kaldırılması isteğimizi sürekli geri çevirirler. Kısaca, Avrupa Konseyi üyesi olmak değil, Avrupa mandası olmak söz konusudur. Zâten Kırım savaşıyla başlayan borçlanmalardan sonra, devlet borçsuz yaşayamaz duruma gelmiştir. Her yeni borç, Avrupa'nın ekonomik mandasının genişlemesine yol açar. Kırım savaşı günlerinde iki kez borçlanan Osmanlı Devleti, sübaylarının aylığını ödeyemediğinden, 1858'de üçüncü kez borç ister. Fakat Avrupa sermayedarları, Osmanlı Devleti'ni güvenilir bulmaz-

lar. Mali kontrol isterler. İngiliz Sefiri, «Avrupalı zekâ ve deneyiminden yararlanmazsanız işleriniz düzelmez» der. Üç Avrupalının katıldığı bir Maliye Meclisi kurulur. Meclis, Avrupalı uzmanların zekâ ve deneyiminden yararlanarak bütçe ve vergi işlerini düzenleyecektir. İngiliz-Fransız sermayeli Osmanlı Bankası ise, devletin bankası olacak ve altın karşılığı kâğıt para basma tekelini elinde tutacaktır. Böylece daha 1860'larda, Para Fonu'nun (İMF) günümüzde uygulanmasını istediği sistem kurulur: Para altına bağlı bulunduğu Osmanlı Bankası pek az miktarda kâğıt para basar. Devlete çok sınırlı kredi verir. Yani Para Fonu'nun önerdiği biçimde aşırı sıkı bir para ve kredi politikası izlenir. Dış ticaret serbesttir. Fakat altına bağlılığın getirdiği disiplin ve konvertibilite, dış ticareti düşük seviyede dengelemeyi zorunlu kılar. Bu, «Yatırımdan ve kalkınmadan vazgeç» biçiminde bir «Ölme de sürün» politikasıdır. Ve bu nasıl bir dönme dolaptır ki, yüz küsur yıl sonra bile yine dolabın içindeyiz!.. 2000 yılına doğru yol alırken, ekonomik kurtuluşu, 1860'ların reçetelerinde aramak çaresizliğindeyiz!.. Yalnız ekonomik planda mı, siyasal planda da reçete aynı: Batı tipi bir anayasa. Batıcı aydınımız, yüz küsur yıldır kurtuluşu Batı tipi anayasalardan bekler durur. Kurtuluş anayasadan beklendiğinden, işler kötüye gidince elbette anayasa suçlu olur. Cici anayasalar, kaka anayasalar, katil anayasalar, Hızır anayasalar gürültüsü ve gümbürtüsü içinde, dönme dolap döner bre döner...

Dönme dolabın ilk yolcuları, çok sevdiğim Nâmık Kemal ve «Yeni Osmanlılar» denilen arkadaşlarıdır. Yeni Osmanlılar, feodal bürokrat ailelerden gelmiş, ama yabancı dil öğrenmiş ve Batı ülkelerinde bir süre yaşamış, bir ölçüde burjuvalaşmış reformist bürokratlardır. Âli ve Fuat paşaları siyasal planda yeteri kadar liberal bulmayı onlara düşman da kesilseler, reformist bürokratlar, Büyük Reşit Paşa ve Tanzimat hayranıdır. Ama onların ilk Batıcı aydınlardan farkı, Tanzimat'ın sonuçlarından hiç de hoşnut olmayışlarıdır. Yeni Osmanlılar, açık pazar ekonomisinin ve borçlanmaların sanayi ve tarımı yok ettiğini acı acı yazarlar. «Devlet, borçsuz yaşayamaz» diyen Âli Paşa'yı Nâmık Kemal yerden yere çarpar. Her alandaki yabancı müdahalelerden yakınır. 1861'de Bâbıâli'nin Suriye ve Lübnan'da

Beyit

İçinde olurdum aç, susuz ölmeğe râzı,
Hükümdârân-ı asrın kellesinden bir saray
olsa!

askerî müdahaleye izin vermesini eleştiren Nâmık Kemal, İngilizlerin «kılıç çekmeden dünyayı soymak istediklerini» belirtir. Evrensel insan haklarının baş savunucusu Fransa ile de, «Yönetimleri altında bulunan uluslar dışında, tüm dünya uluslarının bağımsızlığı için uğraşıyorlar» diye alay eder. Tanzimat'ı savunur, ama «Tanzimat'ın onaylanmayacak tek yanı, Avrupalıların vesayeti altında olmasıdır» der. «Bâbî'nin politikası ikidir: Biri hıristiyanları hoşnut etmek, öteki Avrupa'yı hoşnut etmek. Başka birşey bilmezler» diye hükümetlerin Avrupa'ya boyun eğişini eleştirir. Ne var ki, Yeni Osmanlılar, yine de bir «pabuççu muştası» aramaktan kendilerini alamazlar. Toprak bütünlüğümüzün savunucusu gözükten İngiltere'ye göz kırparlar. Nâmık Kemal, Hürriyet'te «Avrupa devletleri arasında bizim haklarımızın ve Sultan'ın egemenliğinin korunmasına en çok yardım eden İngiltere'dir» görüşünü ileri sürer. Bunun dışında, Yeni Osmanlılar, günümüzün Batıcı aydınları gibi, İngiltere'nin siyasal kurumlarına içten bir hayranlık duyarlar. Başta Mithat Paşa, tüm Yeni Osmanlılar, İngiliz Parlamentosu'nun coşkun âşıklarıdır ve Westminster'in kopyasını vatana getirmek isterler. Bu konuda İngiltere'den destek göreceklarine güvenirlir. Yeni Osmanlıların tutumlarındaki tutarsızlığı pek kinamamak gerek. Günümüzde de ilerici aydınlarımız, bir yandan Ortak Pazar'ı yeni sömürgeciliğin aracı sayarlar, çokuluslu şirketlerin Avrupa - Amerika ayırımını anlamsızlaştırdığını söylerler, öte yandan da Avrupa parlamentolarından «demokrasi takvimi» konusunda pabuççu muştası desteği beklerler. Bonn Hükümeti'nin kendi iç politikası nedeniyle, takvim ve yardımı birbirine bağladığını ilân etmesi, bir tepki yaratmaz, aksine paylaştığımız Avrupa idallerinin doğal bir sonucu sayılır. İşsizlik artınca, insan haklarını birden unutup işçilerimizden «ırkçı» bir yaklaşımla kurtulmaya yönelen çevrelerden, yurdumuz için insan hakları müjdeleri beklenir... Ol nedenle, dönme dolabın ilk yolcularının tutarsızlıklarını pek büyütmemek gerek. Nâmık Kemal ve arkadaşları, Balkanlardan ulusal ayaklanmaların arttığı ve Avrupa devletlerinin müdahalelerinin bunalıcı boyutlara ulaştığı bir dönemde, anayasanın kabulüyle hıristiyan-müslüman arasında tam eşitliğin sağlanacağına, ulusal hareketlerle son bulup uyumlu bir Osmanlı ulusunun doğacağına, böylece devletlerin müdahale nedenlerinin ortadan kalkacağına ve Osmanlı ulusunun bu yoldan refaha ulaşacağına içtenlikle inanırlar. Gizli örgüt kurarlar ve 1876 Mart'ında Avrupa elçilerine «Müslüman Vatanseverler Bildirisi»ni yollarlar. Bildiride özetle şöyle denir :

«— Avrupa hükümetleri hıristiyanları, on-

lar kadar sefil olan müslümanlar aleyhine reformlardan yararlandırmak istemektedirler. Tedavi edilmesi gereken asıl dert, devletin adletsiz yönetimi, tutarsız ve kontrolsüz bir hükümdarın kaprisleridir... Hükümetler, Türkiye'deki elçilerine, başlarında Mithat Paşa bulunan partiyle anlaşma buyruğunu verirlerse, bir anda herşey değişecektir. Belki iktidardaki padişahı devirmeye bile gerek kalmadan pusulasız despotluğunu frenlemeyi bile başarabiliriz... Dileğimiz, mutlakiyeti dengeleyecek bir millet meclisi, İngiliz sistemine yakın diyebileceğimiz bir model kurumdur.»

YENİ OSMANLILAR

İktidardaki Padişah Abdülaziz, Meşrutiyet'e yanaşmaz. Yeni Osmanlılar, Meşrutiyet'ten yana bir padişah adayı ararlar. Abdülaziz'i devirip Murat V.'i tahta çıkarırlar (Mayıs 1876). Sultan Murat, Mithat Paşa anayasa tasarısını kabule hazırdır. Fakat nazırlar ve devlet ileri gelenleri direnirler. Hatta Temmuzda Sadriâzam ve sansür komitesi, anayasa konusunda gazete-lerde yazı yazmayı bir süre yasaklar. Sultan'ın hastalığı işleri iyice karıştırır. Mithat Paşa, yeni bir padişah adayı aramaya koyulur. (7) Abdülhamit, anayasayı ilâna söz verir ve Ağustos sonunda sultan ilân edilir. Bu sırada devletler, Osmanlı Devleti'ni yok sayıp Rumeli'de gerekli gördükleri reformları saptayıp uygulamaya koymak amacıyla, İstanbul'da bir konferans toplamayı kararlaştırırlar. Rumeli'nin elden çıkmasına yol açacak İstanbul Konferansı'nı engellemek üzere, yeni anayasanın bir an önce hazırlanıp yürürlüğe konulması gerekli görülür. Din adamları, Rum ve Ermeni Osmanlılar ile Mithat Paşa, Nâmık Kemal ve Ziya Paşa'nın katıldığı bir Anayasa Komisyonu kurulur. Komisyon iki yılda değil, birbuçuk ayda anayasa tasarısını hazırlar. Fakat Abdülhamit, nazırlarıyla ve danışmanlarıyla tasarıyı incelemeye koyulur. Sultan, yetkilerini artıracak yönde değişiklikler ister. Mithat Paşa ise, İstanbul Konferansı toplanmadan önce Meşrutiyet'in ilânını zorunlu sayar. Abdülhamit, «Gecikseniz sonsuza değin yabancı devlet himayesinde yaşamak durumunda kalırsınız» diye tehdit eder. Ne var ki, takvimcilikten Mithat Paşa zararlı çıkar. Anayasa işi bir an önce bitsin diye Sultan'a 113. madde ile istediği kişileri ülke dışına sürme yetkisi tanır! 11 Aralık 1876'da Türkiye konusunda, Türkiye'nin ön toplantılarda dışta tutulduğu İstanbul Konferansı toplanır! 19 Aralıkta Sultan, İngiltere ve Fransa'nın desteklediği Mithat Paşa'yı başbakanlığa getirir. Londra ve Paris borsalarında Osmanlı parasının değeri hemen yükselir. 23 Aralık'ta yağmurlu bir günde Meşrutiyet, 101 pâre top atılarak ilân edilir. (8) Akşam, Sad-

riâzam Mithat Paşa, Osmanlı tarihinde ilk kez olarak Ermeni ve Rum patriklerini ziyarete gider. Dışişleri Bakanı Saffet Paşa, İstanbul Konferansı delegelerine «Toplantıya devam etmenize artık gerek kalmadı. Zira bundan sonra herşeye Meşrutiyet karar verecek» der. Ama yabancı devletler konferansı sürdürürler ve Bosna - Hersek ve Bulgaristan'da üç özerk eyalet kurmayı kararlaştırırlar. Bu eyaletlerin vâ-lileri garantör devletlerin onayından geçecek ve yanlarında beşte üçü hıristiyan, beşte ikisi müslüman olan seçimle gelmiş bir meclis bulunacaktır. Nüfus oranına göre, müslüman - hıristiyan karma bir jandarma kuvveti kurulacaktır. Uluslararası komisyon, reformların uygulanmasını denetleyecektir. Anayasadan güç alan Osmanlı Devleti, en sert biçimde İstanbul Konferansı kararlarını reddeder. Birçok devlet, alışmadıkları bu direnişi, İngiltere'nin el altından desteğine bağlar. Ama Anayasanın yarattığı iyimserlik ön planda rol oynamışa benzer. 25 Ocak 1877'de Batılı devletler birlikte ultimatom verince, anayasanın öngördüğü Âyan ve Meb'usan meclisleri henüz toplanmadığından, Mithat Paşa 200 kişilik «Meşveret» toplar. Meşveret'e 60 hıristiyan da katılır. Mithat Paşa, İstanbul Konferansı kararlarının kabulünün bağımsızlığın yitirilmesi, reddinin ise büyük devletlerle diplomatik ilişkilerin kesilmesi demek olduğunu üyelere anlatır. Meşveret'in tüm üyeleri, «red» der. İstanbul Konferansı dağılır, Avrupa büyükelçileri 20 Ocak 1877'de İstanbul'dan ayrılırlar. Rusya ve Türkiye seferberlik ilân ederler. Şubatta Âyan ve Meb'usan meclisleri İstanbul'da çalışmalarına başlar. Ama Anayasanın yapımcısı Mithat Paşa, anayasanın 113. maddesinin Sultan'a tanıdığı yetkiyle sürgüne gider. Martta Londra Konferansı toplanır. Büyük devletler yeni bir ultimatom verirler. Önerilerinin devletler denetiminde uygulanmasını isterler. «Hıristiyan halkların huzuru ve genel barış için en uygun sayacakları önlemleri birlikte alacaklarını» bildirirler. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunucusu İngiltere, el altından ikili davranışlarda bulunsa da, bu kez Rusya'nın safındadır ve 1856 Paris Antlaşması'nın müdahaleyi yasaklayan 9. maddesi, bu ortak müdahale kararıyla tamamen ortadan kalkmış olur.

Batı devletlerinin Londra protokolunun kabulü yolundaki ortak ultimatomuna karşın, anayasa bayramını yaşayan Osmanlı parlamentosu iyimserdir. Osmanlı Hükümeti, Londra protokolunu red kararını Meb'usan Meclisi'nin onayına sunar, Hükümet, onaydan güç alıp, büyük devletlerin artan baskısına «Parlamento böyle istiyor» diye karşı koyar. Rusya'nın Londra protokolunun reddini savaş nedeni sayacağı uyarısına aldırmaz. Saffet Paşa, 9 Nisan

1877'de «Paris Antlaşması'nı ve insan haklarını hiçe sayan Avrupa'nın bize empoze etmeye çalıştığı vesayeti protesto ediyoruz» der. 24 Nisan'da Ruslar, Osmanlı sınırını geçerler. Parlamento, Haziran sonuna değin çalışmalarını sürdürür. 71 müslüman ve 48 müslüman olmayandan kurulu ilk Meb'usan Meclisi, uysal gözükür. Sultan'ı ve Bâbüâli'yi doğrudan eleştirmekten kaçınır. Ama yüksek memurların ve vâlilerin yolsuzlukları eleştirilir, hükümete bu konularda sorular yöneltilir. Mayıs 1877'de ordu yenilgisi öğrenilince ancak, Meclis, hükümeti açıklamaya çağırır. 1877 sonbaharında Meb'usan Meclisi yeniden seçilir. 64 üyesi müslüman ve 49'u diğer dinlerden olan yeni meclis, belki de koşullar ağırlaştığından,

Sarıklı gördüğün cahilleri zanneyleme nevvâb,
Kurutmakçün dirahht-ı mülkü guyâ bir diken sarmış;
Başından boynuna indir, anınlı boğ hemen kelbi,
Sarık sanma, bir ölmüş beyne tutmuş bir kefen sarmış.

Nevvâb : Kadılar / Dirahht-ı mülk : Memleket ağacı/
Kelb : Köpek / Guyâ : Sanki.

çok daha serttir. Ocak 1878 sonunda Meclis, hükümete güvensizlik bile bildirir. Ocakta Ruslar, Edirne ve Erzurum'a gelmişlerdir. İngiltere'nin öğütüyle Bâbiâli, mütareke ister. Meb'usan Meclisi 13 Şubat 1878'de Sultan'ın başkanlığında toplanır. Bir meb'us, «Sultan'ın iş isten geçmemiş iken Meclis'e akıl danışması gerekirdi» der ve bunu yapmadığı için «Meclis'in tüm sorumluluğu üzerinden attığını» belirtir. 14 Şubat günü, Meb'usan Meclisi, bütçeyi bile görüşmeden Sultan'ın buyruğu ile süresiz dağıtılır. Bu, İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiği ve Rusların Çatalca'ya girdiği gündür. Abdülhamit, Meclis'i bir daha toplamaz, ama anayasayı da kaldırmaz. Anayasa metni, XIX. Yüzyıl sonlarına değin, resmî hükümet yıllıklarında yayınlanır. Anayasaya göre kurulan Âyan Meclisi'nin yeni üyelerle tamamlanması, 1880'e değin sürer. Türkiye'yi tanıtmak amacıyla yabancı basında yayımlatılan bildiride Saffet Paşa, «Ülkenin temel yasası olması nedeniyle anayasanın varlığını sürdürdüğünü» belirtmeye özen gösterir. Anayasa hem var, hem yoktur.

Büyük umutlarla başlanan ve bizi Avrupa devletlerinin müdahalelerinden kurtaracağına inanılan ilk anayasa denemesi, çok kısa sürede felâketle sonuçlanır. Rumeli'nin önemli bir bölümü ve bâzı Anadolu illeri elimizden çıkar. Avrupa devletlerine müdahale hakkı, en kesin biçimde tanınır. İngiltere bizi koruma yolundaki hizmetlerine karşılık Kıbrıs'ı alır. Bir iki yıl sonra Mısır'ı yutar. Fransa Cezayir ile yetinmez, Tunus'a da sahip çıkar. Düyun-u Umumiye yönetimi ile, Avrupalı alacaklılar, başlıca vergi gelirlerine el koyarlar. Abdülhamit dönemi başlar.

BİR ABDÜLHAMİT DEĞERLENDİRMESİ

Günümüzde bile hâlâ ateşli yandaşları ve düşmanları bulunan Sultan Abdülhamit, gelenekçi ve islâmci görünmekle birlikte, aslında Tanzimat döneminin yetiştirdiği Batılılaşmış Osmanlı prenslerinden biridir. Gençliğinde Paris ve Londra'ya giden Abdülhamit, Tarabya'daki köşkünde gecelerini Belçikalı tuhafiyeci kız Flora Cordier ile geçirir. Gündüzleri İngiliz komşusu şirket müdürü Thomson ile sohbet eder. Rum ve Ermeni Galata bankerleriyle dosttur. Borsa oyunlarına ve faizciliğe bayılır. Büyük servetini Avrupa bankalarında biriktirir. Yıldız Sarayı'nda tiyatrolar oynatır, görkemli şölenler düzenler. Şölenlerde yabancı elçilerin yanı sıra, Rum bankacı Zarifi ve Ermeni borsa simsarı Assanı ve «tatlısu frenkleri» bulunur.

Tanzimat'ın kozmopolit ortamında yetişmesine ve yaşamasına karşın, Abdülhamit, çağın gerisinde kalmış feodal çevrelere dayanma politikası izler. Aslında Yeni Osmanlılar gibi Ab-

dülhamit de, çöken imparatorluğu ayakta tutabilme ve yaşatabilme çabasıdadır. Mithat Paşa ve arkadaşları, Anayasa ve Meşrutiyet ile bunun sağlanabileceği inancındadırlar. Daha gerçekçi ve tutarlı bir kişi olan Abdülhamit, bunun bir hayal olduğunu görür. Bir anayasa ilânıyla çöküşün durdurulabilmesi, muska ile hastalık tedavisinden farksızdır. Abdülhamit, «Hasta Adam»ın mümkün olduğu kadar ömrünü uzatabilmek için, çağdışı olmakla birlikte, kitleler üzerinde hâlâ etkinliği bulunan Arap, Arnavut, Kürt, Türk vb. kökenli feodal beyleri kazanma politikası izler. Şeyhlere, ağalara, beylere «paşalık» unvanları, nişanlar dağıtır. Kürt beylerini «Hamidiye Alayları»nın başına getirir. Çocukları için bugünkü Kabataş Lisesi'ni bir «Aşiret Okulu» olarak açar. Feodal öğeleri böylece hem okşamış, hem de evlâtlarını rehlin tutmuş olur. Bu feodaller koalisyonunun ideolojisi, islâmcılıktır. Abdülhamit panislâmizmi, İmparatorluk dışındaki islâmları birleştirmeye değil, daha çok İmparatorluk içindeki çeşitli islâm topluluklarını birarada tutmaya yöneliktir. Sultan, hristiyan toplulukları ise, aralarındaki anlaşmazlıkları körükleyerek, bölerek ve yabancı devlet müdahalelerine fırsat vermemeye çalışarak denetimde tutmayı dener. Dış politikada ustalık gösterir. Tanzimat'ın —hatta Karlofça Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti'nin— geleneksel İngiltere'ye dayanma dış politikasını değiştirir. 1876-1878 olayları sırasında görür ki, İngiltere'nin «Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma» iddiası, İmparatorluğu korumaya yetmez. Üstelik «koruyucu» da Kıbrıs, Mısır vb. gibi en lezzetli parçaları yutmaya koyulur. Abdülhamit, emperyalist kurdun koruyuculuğuna gerek kalmayacak bir durum yaratmak için, sınır komşusu devletlerle, özellikle Çarlık Rusyası ile dostluk politikası izler. Osmanlı ortodokslarını ve Ermenilerini ayaklandırma yolunda en büyük kozlara sâhip bulunan Çar ile iyi geçinmeyi, dış politikasının temel ilkelerinden biri yapar. Bunda başarılı da olur. 1880'lerden sonra Osmanlı hristiyanlarını kıskırtma işinden Rusya vazgeçer, Ermeni himayeciliğini, eski Osmanlı koruyucusu İngiltere üstlenir.

İngiltere'ye dayalı Rusya düşmanlığı politikasından vazgeçip komşularla iyi geçinme politikasına yöneliş(9), Türkiye'nin 1854 ve 1877 tipi büyük savaşlardan uzak kalmasını sağlar. Otuz yıllık Abdülhamit döneminde savaş yoktur. (10) Abdülhamit'ten sonraki acı Balkan ve Dünya savaşları hatırlanırsa, bu otuz yıllık barış döneminin Türkiye halkının anılarında derin izler bıraktığı anlaşılır.

Feodallere dayanma, «böl ve yönet» yöntemleri ve usta dış politikası ile, çöken imparatorluğun ömrünü bir süre uzatmışa benzeyen

Abdülhamit, Batıcı aydınlara karşı baskı politikası izler. Acımasız bir sansür uygular, jurnalcılığı sistemleştirir. Artık «Yeni Osmanlılar» yerine, Frenklerin deyişiyle «Jöntürkler» diye anılan Batıcı aydınlar, rüşvetle satın alınmaya yanaşmadıkları ölçüde, sürülmek, susmak ya da Avrupa'ya kaçmak zorunda kalırlar. Yahya Kemal, şöyle der: «1903'te Türk gencine göre siyasal yaşam neydi? Nâmık Kemal'in bırakmış olduğu bir gelenektir: İçeride sürgün, dışarıda kaçak yaşamı. Bu gelenek gitgide Jöntürlük adını almıştır.» İstanbul'da ise, Jöntürlüğe kısaca «Con» denilir. «Con», başı belâda adam demektir. Dışarıdaki tehlikeli kişiler, «Con»dur.

Abdülhamit döneminde gazete ve dergi sayısı çok azalır, tirajlar büyük ölçüde düşer. «Eşitlik, özgürlük, Cumhuriyet, inkilâp» gibi sözcükler yasaklanır. Batı klasikleri, başta Shakespeare, Hugo, Voltaire vb. olmak üzere yasak yayınlar arasındadır. Nâmık Kemal, sakıncalı kişidir. Baskı ve sansür karşısında, ülkedeki Türk yazarları gerçeklerden kaçmaya yönelirler. Yazarların en ilerici bölümünü toplayan Tevfik Fikret'in yönetimindeki Servet-i Fünun dahi, sanki Türkiye'de yayınlanmayan bir dergidir. Ülkenin siyasal ve toplumsal yaşantısının en önemli sorunlarından uzakta durur. Yazarların despotizme karşı duydukları hoşnutsuzluk giderek büyür. Ancak bu hoşnutsuzluk sessizdir ve yapıtlara pek az yansır. Petrosyan'a göre, «kötümserlik ve sessizlik» Servet-i Fünun grubunun ruhsal özelliğidir. Halit Ziya şöyle der: «Üzerimizdeki kara bulutlardan boğuluyorduk. Yaşamak niye? Ne olabilirdi? İnsan neye karşı bir istek duyabilirdi? Ufukta bir tek sığınma şansı kalmıştı: Mavi gökyüzü, mavi hayaller».

Döneminin en yetenekli yazarlarının toplandığı Servet-i Fünun'dan söz edince, günümüzde büyük sermayenin çıkardığı ve pek ünlü imzalarla, eşcinsellik gibi konularla dolu sanat dergilerini anımsamamak elde değil. Ama tüm kaytarıcılığına karşın, Servet-i Fünun yine de Türk düşün yaşamında bir aşamadır. Abdülhamit, bu edebiyat dergisini de zararlı bulur, «sakıncalı yayınlar» listesine alır. Dergi, 1901 yılında kapanır.

JÖNTÜRLER

Avrupa'ya kaçan «Con»lar ise, birçok gazete, dergi, broşür yayınlarlar. Abdülhamit'e en sert biçimde çatarlar. O, «Yeni Yezit»tir, «Sarı Akrep»tir. «Kızıl Sultan»dır. Hiciv ve taşlama, Türkiye'de köklü geleneği olan bir daldır. Siyasal hiciv ve taşlama, Abdülhamit sayesinde hayli gelişir. Yurt dışında «Beberuhi» ve «Dolap» gibi kara-mizah gazeteleri yayım-

lanır. Dolap, Tanrı'nın şeriatını bırakıp «Hamit şeriatı» kuran zındık padişahın ağzından mektuplar yayımlar. Herhalde o sıralarda Eşref de, daireden çıkınca rakı masasında yakın dostlarına keskin hicviyelerini okur ve rahatlar idi...

Jöntürkler, Yeni Osmanlılara göre daha çok sayıdadırlar. Abdülhamit'ten önce ve Abdülhamit döneminde açılan Batı tipi askeri ve sivil okullar, «Con»lar için verimli bir kaynak olur. «Con»lar, fikir yapıları bakımından da, Yeni Osmanlılardan bir farklılık gösterirler. Örneğin Nâmık Kemal, Ali Suavî ve Ziya Paşa'lar, islâmîliğe içtenlikle bağlıdırlar. Nâmık Kemal, meşrutiyeti, şeriatın gereği olarak savunur. «Con»lar ise, dinin etkisinden hayli uzaklaşmış gözüktürler. Jöntürk liderlerinden Ahmet Rıza, pozitivisttir ve kolaylıkla ateist sayılabilecek bir kişidir. Rakip lider Prens Sabahattin, İngiliz toplumuna tapar. İngiliz hayranlığına ve üstünlüğüne dayalı bilimsel bir kuram geliştirir. Prens'e göre, «bireyci» ve «cemaatçı» adını verdiği iki çeşit toplum vardır. Cemaatçı toplum, Çetin Altan'ın sık sık üzerinde durduğu köylü toplumdur. Kurtuluş, köylülükten sıyrılıp bireyci İngiliz aileleri gibi olmakla gerçekleşir: İngiliz okulları, İngiliz öğretmenler Türkiye'ye çağırılacak, İngiliz aileleri ve onların kuracakları çiftlikler vb. eliyle Türkler eğitilecek, «evrensel, bireyci bir elit» yetişmesi yoluyla Türkiye kurtulacaktır. Sanmıyorum ki, Çetin Altan, Prens Sabahattin'in yazılarıyla pek ilgilenmiş olsun. Belki hiç okumamıştır bile. Ama Çetin Altan'ın bugünkü fikirleriyle Prens Sabahattin çizgisi şaşılacak bir benzerlik gösterir. Ne var ki, 300 yıldan uzun bir süre İngilizler Hintlileri eğitmişlerdir, okullar, üniversiteler açmışlardır. İngilizce, Hintlilerin «ulusal» dili olmuştur. Pek çok İngiliz ailesi Hindistan'a gelmiş, örnek işletmeler kurmuştur. Pek çok Hintli de İngiltere'yi «ikinci vatan» yapmıştır. Bugün «evrensel» düzeyde onbinlerce Hintli aydın, Birleşmiş Milletler'in çeşitli örgütlerinde, Batı üniversitelerinde, her türlü bilimsel kuruluşlarda Batılıları gölgede bırakan parlak çalışmalar yapmaktadır. Ama Hindistan, öküzlere kutsal sayıldığı ve paryalığın hâlâ yaşadığı bir «köylü» toplumdur.

Bu konuda, dinsizliğini saklamayan Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin'den de ileri gider. Abdullah Cevdet — Le Bon'un etkisiyle, — gerileyişimizin nedenini Türk ırkının bozulmasında arar. Ama Le Bon'un «melezleşme» kuramına göre, üstün bir ırkla karışarak ve melezleşerek, bozulmayı önlemek ve Türk ırkına canlılık kazandırmak olasıdır. Onun içindir ki, Prens Sabahattin Avrupa'dan örnek İngiliz ailesi ithalini isterken, Abdullah Cevdet, «damızlık» ithalini öngörür!

Görülüyor ki, Yeni Osmanlılardan çok daha fazla «Batılılaşan» Jöntürkler, yalnız bir anayasa ilânıyla kurtuluşa inanmazlar, toplumu da alaturkalıktan alafrangalığa sıçratmak için pedagojik ya da biyolojik yöntemler ararlar. Ama ekonomik yöntemleri yok gibidir. Jöntürkler Sakızlı Ohannes Paşa ile Portakal Mikael Paşa'nın rahle-i tedrisinde açık pazar ekonomisinin erdemlerini okurlar. Jöntürklerin baş iktisatçısı Maliyeci Câvit Bey'in görüşleri, günümüzün ekonomik çar'ı takunyali biraderden pek az farklıdır. Beriki tam alaturka, öteki alafranga tiptir ama, ekonomik alanda ikiz kardeşirler.

1908 HAREKETİ VE SONRASI

Bu ekonomik düşünce sığılığı içinde Jöntürklerin siyasal programları, Yeni Osmanlıların programından ayrılmaz. İstekleri, Abdülhamit'in dondurduğu 1876 Anayasası'nın buzdolabından çıkarılmasıdır. İttihat ve Terakki programı, «insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan Meşrutiyet'i geri getirmek»ten söz eder. Tanzimatçılar gibi Jöntürkler de «pabuççu muştası» fikrinden kurtulamazlar. Anayasal meşrutî siyasal düzeni savunan, liberal ve «demokratik» bir hareket olduklarından, bu sistemin patronu İngiltere'den destek beklerler. Abdülhamit'i, İngiltere'nin de düşmanı olan Çarlık Rusyası ile dostluk kurmakla suçlarlar. Jöntürklerin Türk, Ermeni, Rum, Arap, Arnavut, Çerkez, Kürt, Yahudi kökenli Osmanlı delegelerden oluşan 1902 tarihli ilk kongresinde, meşrutiyeti ve reformları gerçekleştirme yolunda yabancı devlet desteğine başvurulup vurulmayacağı, uzun uzun tartışılır. Prens Sabahattin ve İngiltere'nin desteklediği Ermeniler, «menfaati menfaatimize uygun... hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uzlaşma ve sonra ihtilâl hareketine geçme» tezini savunurlar. Her ne kadar Ahmet Rıza ve yandaşları «ulusal onur ve nâmusa aykırı» saydıkları yabancı desteğine karşı çıkarlarsa da, azınlıkta kalırlar. Çoğunluk, İngilizcidir. Gelgelelim, bu tartışmalar sürerken, İngiltere Kralı ve Çar, Reval'de buluşurlar. Balkanlardaki genç subaylar, buluşmayı haklı olarak İngiltere ve Rusya anlaştı, Makedonya elden gidiyor» diye yorumlarlar. En güvendikleri aydınların «anayasa geri gelirse, vatan kurtulur» görüşünü savunduğunu bilen genç subaylar, Meşrutiyet'in ilânını sağlamak üzere Makedonya'da ayaklanırlar, dağlara çıkarlar. Abdülhamit, anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kalır. İngiltere Sefareti Baştercümanı Fitzmaurice'in «çılgnlık derecesinde İngiliz dostu» dediği Kıbrıslı Kâmil Paşa, sadrazam olur. Jöntürk Ali Kemal, «Kâmil Paşa'nın sadaret arabasıyla birlikte, İngiliz dostluğu Bâbîâli'ye girdi» diye yazar.

1908 Hareketini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Partisi, gücünü Makedonya'daki genç subaylardan alır. Makedonya, Abdülhamit döneminde tam bir terör merkezidir. 12 Eylül öncesi terör, Makedonya terörü yanında ufak kalır. Bulgar, Rum, Arnavut vb. çeteler kıyasıyla bir mücadele sürdürürler. Bu hareketleri bastırmakla görevli Türk subayları da, ufak birliklerinin başında gerilla savaçılığını, komiteciliği ve çeteciliği öğrenirler. Hukukçu oldukları için değil, Makedonya'yı yitirmekten korktukları için anayasacıdırlar. Bu nedenle İstanbul'da yönetici siyasal güç durumuna geldikleri halde, komitecilik ve terör yöntemlerinden arınmazlar. Güvendikleri İngiltere, bekledikleri desteği getirmez. İngilizci Kâmil Paşa, sadareten düşürülünce, İngiltere olumsuz tutum takınır. Esasen İngiliz politikası, Almanya büyük bir emperyalist güç durumuna geldiğinden beri, Rusya ile ittifaka yönelir. Rus - İngiliz ittifakı, «hasta adamın mirasının paylaşılması» anlamındadır. Bu konjonktürde Anadolu'da ve Balkanlarda ayaklanmalar patlar. İçeride 31 Mart olayları olur. Balkan savaşları bunu izler ve sonra Dünya Harbi gelir. Kısaca, anayasa düzenini oturtmaya elverişli bir ortam yoktur ve anayasa lâfta kahr. Başka deyişle, Jöntürkler, otuz küsur yıl «Anayasa bizi kurtaracak» hayaliyle yaşarlar ve iktidara gelir gelmez de anayasayı unutmak durumunda kalırlar!

MÜTAREKE AYDINLARI

Dünya Savaşı'ndan Türkiye tükenmiş olarak çıkar. Emperyalist İngiltere, Türkiye'yi ortadan kaldırmak kararındadır. Ama yine de İngiltere'den ve «Avrupa Ailesi»nden medet umulur. Damat Ferit, 1919 yılında bizi yenen devletlere sunduğu muhtıradı, «Biz Avrupalıyız, Avrupa elimizden tutmalı» der :

«Yirmibeş yıldan kısa bir zaman zarfında Türkiye, Avrupa milletler ailesine alınmıştır. Bu yolla sağladıkları parlak durumu hâlâ anımsayan Türkler, Batının büyük devletlerinin yardımıyla ileri hareketlerine devam etmeyi istemektedir.»

Yalnız Damat Ferit mi, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen kişileri bile, İngilizlere kapılanma yoluyla durumu kurtarma çâreleri ararlar. Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Rıza Nur, Dışişleri Bakanı Bekir Sami, İngiliz temsilcilerine «Bizimle uzlaşırsanız, bolşeviklere karşı bekçiliğinizi yaparız» anlamına gelen kişisel öneriler yaparlar. İngiltere'den umudunu kesen İstanbul aydınları ise, Amerikan himayesine girerek vatani kurtarmayı umurlar. İsmet Paşa, Amerikan mandasının tek alternatif olduğuna Atatürk'ü inandırmak için Ankara'ya gider ve geri döner.

BİR ATATÜRK DEĞERLENDİRMESİ

Tek alternatif kendine, Anadolu halkına güvenmektir. Atatürk bu güveninde yanılmaz ve karşımızda Yunanlılar, Ermeniler gözükse de, gerçekte Avrupa emperyalizmine karşı verilen bir kurtuluş savaşından sonra, ülkenin bağımsızlığını elde eder. Yeni Türkiye'nin artık koruyucuya ihtiyacı yoktur. «Kendine güvenmekten vazgeçiliyorsa, başkalarına güveniliyor demektir» sözleriyle Osmanlı yöneticilerini eleştiren Atatürk, uzaklarda koruyucu amcalar aramak yerine, tüm komşularıyla güvenli ilişkiler kurmaya özen gösterir. 1925' 1929 ve 1935 anlaşmalarıyla, Kuzeydeki büyük komşu ile diplomatik alanda sıkı bir işbirliği kurar. 1929 protokolu ile iki devlet, birbirlerinin onayı olmadan çevre devletleriyle siyasal amaçlı görüşmeler bile yapmayacaklarını kabul ederler. Mussolini, Türk Dışişleri Bakanı Aras'a Rusya ile ittifak yapacağını söyler. İtalyan diktatörü, Türkiye izin vermezse, Sovyetlerle ittifak görüşmesi bile yapamayacağını öğrenince pek şaşırır. Atatürk, faşizm tehlikesi artınca, Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere ve Fransa arasında en yakın işbirliği kurulmasını çok ister. Ama daha 1925'lerden beri İngiltere'nin tutumu, «benimle dost olmak için, komşularınla dostluğu bırakman gerek» biçimindedir. İngiltere'nin yayımladığı diplomatik belgelerden 20 Haziran 1934 tarihli ve Percy Lorrain imzalı olanı çok ilginçtir :

Atatürk sabaha kadar süren poker oyunundan sonra, Elçi Percy Lorrain'e gitmemesini söyler. Elçi'ye şöyle der :

— Türkiye büyük ülke değil, zengin değil, nüfusu az. Ama her saldırganı püskürtecek güçtedir. İngilizlerle dostluk ve işbirliği istiyoruz.

Elçi, Rusya ile dostluğu bırakırsanız, işbirliği yapılabılır anlamına gelen bir karşılık vermeye kalkışınca, Atatürk elini kaldırır ve Sir Percy Lorrain'in sözünü sertçe keser :

— Eğer görüşünüz buysa, konuşmayı sürdürmeye gerek yok.

Atatürk daha sonraki yıllarda da, artan faşist tehlikeye karşı dörtlü işbirliği yollarını araştırır. İngiltere ile Akdeniz, Sovyetler Birliği ile Karadeniz paktları imzalamaya hazırdır. Türkiye ile, Kuzey komşusuna düşman olmak koşuluyla anlaşmak isteyen İngiltere, bu paktları engeller ve Türkiye, bağlantısız politikasını sürdürür (11).

Bu bağlantısız politika sayesinde, koruyuculara ve pabuççu muştalarına muhtaç kalmayan Türkiye, kendi yolunu kendi çizer, kendi aklıyla düşünmeyi ve karar almayı öğrenir. Cumhuriyet'in ilk günlerinde, bu yol daha tam çizilmiş değildir. Genç cumhuriyet halkçadır, milliyetçidir, laikdir. Fakat ekonomik sistem

ve bu ekonomik sistemle bağlantılı olarak siyasal sistem, henüz kesinlikle seçilmiş değildir. Lozan Antlaşması, beş yıl süreyle gümrük tarifelerini değiştirmemizi yasaklar. Para basma hakkı, yabancı banka elindedir. Yabancı imtiyazlı şirketler, ek bir anlaşmayla varlıklarını sürdürürler. 1929 Dünya Bunalımı ile Türkiye, ekonomik yolunu çizme durumunda kalır. Daha 1928 yılında tarımda başlayan Dünya Bunalımı, tarımsal ürünlerin iç ve dış pazarını daraltır, fiyatlar düşer, ekim alanları azalır, köylü sefaleti büyük ölçülere ulaşır. Buğday fiyatları o kadar düşüktür ki, köylünün ürün satışından sağladığı para tohumluk almasına bile yetmez. Köylü borçlanması artar, tefeci faizi yüzde 100'ün üstüne fırlar. Türk parasının değeri hızla düşer. Altın para ile Osmanlı borçlarının ödenmesi zorlaşır.

Yönetim, perakende önlemlerle bunalıma çareleri arar. Paranın düşüşünü önlemek üzere ünlü Türk Parasını Koruma Yasası çıkarılır. Merkez Bankası kurtulur, para basma tekeli yabancı bankadan alınır. Bütçe denk tutulur. İt-

Şair Eşref'in mezar taşı

halât iyice kısılarak dış ticarete fazla sağlanır. Bu sert deflasyonist politika sonucu, Türk parasının değeri korunur. Zira paranın sağlamlığı bağımsızlığın gereği sayılır.

Bu perakende önlemlerin yanı sıra ekonomik bunalıma asıl çözüm siyasal planda aranır. Fethi Okyar'ın etkisiyle çok partili yaşama geçilir. Daha önce de Karabekir ve arkadaşları, 1924'te Terakkiperver Parti'yi kurmuşlardı. Fakat bu, Atatürk'e karşı girişilmiş bir hareketti, istenmeyen birşeydi. Şimdi Atatürk'ün isteğiyle ve direktifiyle Serbest Parti kurulur. Fethi Bey, Atatürk'ün yakın arkadaşı olmakla birlikte, ekonomik alanda Sakızlı Ohannes ve Portakal Mikael paşalar ekolündendir. Yabancı sermayeyi ve serbest pazar ekonomisini savunur. Ağır özverilerle demiryolu yapımını ve devlet tekellerini eleştirir. 1928'de Paris Büyükelçisiyken, Osmanlı borçlarının altın parayla ödenmesi anlaşmasını imzalar. Bunalım nedeniyle borç ödemesi durdurulunca, altında imzası bulunan anlaşmaya uyulmamasını Büyükelçimiz onuruyla bağdaştıramaz, Paris'e dönmeyi reddeder ve Atatürk'ün onayı ile Serbest Parti'nin başına geçer. Osmanlı borçlarına bağlı bu parti liderini Avrupa çok iyi karşılar. Avrupa basını, Fethi Bey iktidara gelirse alacağı ilk önlemin Osmanlı borçlarını ödeme ve yabancı sermayeye geniş olanaklar tanımak olacağını sevinçle yazar. İçerde de tüccar ve arazi sahiplerinin yanı sıra, ağır sıkıntılar içindeki köylüler ve işçiler, yeni partiye bir kurtuluş umudu olarak sarılırlar. Laiklik uygulamalarından ve devrimlerden hoşnut olmayan klerikal çevreler de geriye dönüş umuduna kapılırlar.

Bu çok partili yaşam, üç ay sürer. Atatürk, ekonomik bunalıma partileri çoğaltmanın çözüm olmadığını üç ay içinde anlar. Üstelik çok partili yaşam, yabancı sermaye ve kapitülasyonlar döneminin canlanması ve Menemen olaylarının da doğruladığı üzere, devrimlerin elden gitmesi tehlikesini apaçık gözler önüne serer. Çok partili yaşamdan Kasım 1930'da vazgeçilir. Bunalıma ve halkın hoşnutsuzluğuna karşı daha köklü çâreler aranır. Atatürk, çâre bulma amacıyla, 1931 yılı başında yüksek memurlar ve aydınlardan kalabalık bir kurullu iki ay süreli bir yurt gezisine çıkar. Başta Atatürk, kurul üyeleri her çeşit halk ile konuşurlar. Dertler dinlenir, notlar alınır, önlemler tartışılır.

Atatürk ve Türkiye, yeni bir yol arayışı içindedir: Özel girişimcilikten kuşku duyulmaya başlanır. Atatürk'ün görüşlerini yansıtmaya özen gösteren Celâl Bayar'ın daha sonraki konuşmaları, bu kuşkuları dile getirir. Rejimin iktisatçısı Bayar'a göre, özel sermaye ile mil-

letin refaha ulaşması, en az 200 yıl daha beklemeyi gerektirir. Bayar, işbirlikçilik ve sahtecilikle suçladığı özel sermayeyi üç grupta toplar:

— Milli ekonomi gereklerine aldırmaksızın, devletin yüksek himaye tedbirlerini kişisel gündelik çıkarları için sömürenler.

— Fabrika kurmadan, kurma izni alıp spekülasyon amacıyla bu izni sermaye gibi ellerinde tutanlar.

— Belli alanlara yerleşmeyi salt kendi açılarından kârlı gören yabancı sermayeye paravanlık edenler.

Demek ki, İzmir İktisat Kongresi'nde baş tâci edilen «millî» sermaye, yabancı sermayenin paravanı diye artık en ağır biçimde suçlanmaktadır. Milliyetçi rejim için, bu bağışlanmaz bir suçtur. Atatürk, daha yurt gezisi sırasında yeni düşüncelerini açıklamaya başlar: 27 Ocak 1931'de İzmir Parti İl Kongresi'nde, «ekonomik alanda istediğimiz ölçüde başarılı olmadık» der ve «halkımızın yaradılıştan devletçi olduğunu» söyler. Gerçi devletçilik deyimini daha önce kullanan İnönü'dür. İnönü, demiryolu politikasına yöneltilen ağır eleştirilere karşı, 1930'da «ılımlı devletçilik»ten söz eder. Ama «ılımlı devletçilik» ile «yaradılıştan devletçilik» arasındaki mesafe büyüktür.

Yurt gezisini tamamlayan Atatürk, yeni program üzerinde çalışmaya başlar. Mart 1931'de Meclis feshedilir, seçimler yenilenir. Sembolik bile kalsa, işçi ve köylü milletvekilleri, CHP listesinden ilk kez Meclis'e girer. Birkaç gün sonra Parti Kongresi toplanır. Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri parti programına alınır. 1927 Parti Kongresi'nde Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik ve Laiklik ilkeleri programda yer almıştı. 1931'de Devletçilik ve Devrimcilik ile ilkeler altıya çıkar, parti kadrolarının yenilenmesi ve gençleştirilmesi kararlaştırılır. 1932'de açılmasına başlanan Halkevleri, devrimci siyasal kadrolar yetiştirmeyi amaçlar, Köy Enstitüleri ile sonuçlanacak olan eğitim hamleleriyle de devrimci köy liderleri meydana getirmeye çalışılır. Ataerkil bir anlayışla da olsa, işçilerle ilgilenilir, iş yasası hazırlanır. Halkçılık ilkesini derinleştirme yolunda bir eğilim vardır.

Devrimcilik ile birlikte düşünülen devletçilik ise, sanayide bir devlet müdahaleciliğinden ibaret kalmaz. Bu iki ilke, tüm ekonomiyi içine alan, toplum yaşamını ve hatta siyasal rejimi kapsayan devlet programı ve doktrini olarak gelişir:

— 1936 parti programı, «normal sermayenin tek kaynağı, ulusal emektir» der. Yabancı sermayeden artık bir yarar beklenmez. Yabancı şirketler devletleştirilir. Yabancı sermaye

elindeki Zonguldak kömür ocakları millileştirilir. Üretim kısa sürede bir kat artarak 3 milyon tona çıkar (12).

— Özel girişimin öncülüğünde kalkınma olmayacağına inanılır. Ekonomi Bakanı Bayar, «En az 200 sene beklemeye niyetimiz yok» der. İlk beş yıllık plan, özel girişime bir ağırlık tanımaz. 24 Nisan 1981 tarihli Tercüman'daki açıklamasına göre, Bayar ikinci planı, ölüm döşeğindeyken Atatürk'e sunar. Birlikte inceleyecekler. Atatürk planı yetersiz bulur. En kısa sürede temel sanayilerin kurulmasını sağlayacak kapsamlı bir plan hazırlanmasını ister. Memleketin tüm kaynaklarının hızla seferber edilmesi direktifini verir. Eğilim, kapitalizmden uzaklaşma doğrultusundadır.

— Devletçilik, sanayi ile sınırlı kalmaz. Tarımı ve tüm ekonomiyi kapsar: Özel ormanların devletleştirilmesi, çok sayıda devlet çiftliği kurulması, devlet tarım makineleri istasyonlarının açılması, kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması, Toprak Yasası ve Köy Enstitüleri vb. tarımda devletçi ve devrimci yöntemlerle köklü bir ekonomik ve toplumsal yapı değişikliğini amaçlar, ağalık ve tefecilik düzeninin tasfiyesini öngörür.

— Ekonomik ve toplumsal eylem programı, siyasal rejimi de kapsar, Zira 6 ilke, İsmet Paşa ve 153 arkadaşının önerisiyle 1937'de Anayasa'ya alınır. Parti programı, devlet programı yapılı. Görüşmelerde İçişleri Bakanı rejimin toplumsal yönelişini açıklar.

«— Bizim Halkçılığımız, halka doğru, halk için değil, halk tarafından ve halkla birlikte sistemidir.»

Meclis'te sorarlar :

«— Devletçiliğe karşı parti kurulabilecek mi?»

Anayasa Komisyonu Başkanı açıklar :

«— Anayasa'ya aykırı herhangi hareket nasıl bir suç ise, 6 ilkeye aykırılık da aynı biçimde suç sayılır.»

Demek ki, artık iktidar partisinin sağında, özel girişimciliği savunan parti kurulamazdır.

Parti sözcülerinden Muhittin Baha Pars 6 ilkenin Anayasa'ya geçiriliş nedenini belirtir :

«— Diyebilirsiniz ki, mâdem parti programında vardır, buna ne gerek var? Parti programına koymakla, bütün millet o partiye girmeye dâvet edilmiş değildir. O (millet), bugüne kadar başka partilerin kurulmasına izin vermiş değildir. Fakat dünyaya baktık ki, artık bu partiler, bu Türk milletini dahi batırabilir. Anayasa'ya koymakla, memleketimizin sonsuza dek yaşaması için, bu ilkeleri esas saydığımızı evlâtlarımıza da ilân etmiş olduk. Yarın bir hükümet kurulur, 10 yıl, 20 yıl sonra

bir Meclis gelir de Anayasa'nın bu maddelerine dokunmak isterse, içlerinden bazıları sen ne yapıyorsun, Atatürk'ün koyduğu bu ilkeleri sen nasıl bozabilirsin diyebilir ve millet, ne yapıyorlar, Atatürk'ün koyduğu ilkeleri nasıl bozuyorlar, diyebilir. Ben, bu maddelerle Türk'ün ve geleceğin sigorta edilmiş olduğunu görüyorum.»

Görüldüğü üzere, 1931 yılına değin süren bir arayış döneminden sonra Laik, Milliyetçi ve Halkçı Cumhuriyet'in çağdaş uygarlığa bir an önce ulaşmak için geliştirdiği ve Anayasa'ya geçirerek süreklilik kazandırdığı Devrimcilik, Devletçilik ve sağcı, sermayeci siyasete izin vermeyen devrimci demokrasi ilkeleri bir bütün meydana getirir ve bir devlet doktrini olmaya yönelir. Askeri bloklar dışında bağlantısız dış politika, bu modeli tamamlar. Prof. Duverger, dünya bunalımı koşullarında bir mazlum ülkeye ilerleme ve çağdaşlaşma yolunu açabilmek için Atatürk Türkiye'sinin zaman içinde oluşturduğu bu devrimci demokrasi modelini, tüm mazlum ülkelere örnek gösterir.

SON DÖNEM

Birçok mazlum ülke, başta Cezayir, bu modeli örnek alır. Ne var ki, Atatürk ölür ölmez modelden ilk vazgeçen Türkiye olur. 1939 İngiltere ittifakı ile Türkiye, dış politikada yönüne değiştirir. Komşularıyla iyi giden ilişkilerini bozar ve Anglosakson şemsiyesi altına girer. Böylece yüz yıl önceki 1839 politikalarına dönmüş olur. «Beni koru, beni güçlendir, beni borçlandır» biçimindeki dış politika, bir anayasa değişikliğine gerek kalmadan, 1937 yılında devrimci ve devletçi demokrasinin geleceğini sigorta etmek için Anayasa'ya geçirilen temel ilkeleri tebdil, tağyir ve ilga eder. Sam Amca'nın desteğini daha kolay sağlamak kaygısıyla, iktidar partisi de programındaki ilkeleri yadsır ve amacı bu ilkeleri tebdil, tağyir ve ilga olan siyasal kuruluşlarla birlikte «Küçük Amerika» olma yolculuğu başlar. Ben, «Küçük Amerika» deyişinin patentini son günlere değin Celâl Bayar'a ait sanırdım. Bedii Faik'in yazısından öğreniyorum ki, patent, İnönü'nün Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'e aitmiş. «Demiryollarını at, karayollarına yat» biçimindeki

KIT'A

**Bizdeki sanatı taklid edemez Avrupai,
Sanma âheng-i umûmiye bu heyet kapılır;
Milletin ağzı açıldıkça kilit vurmak için,
Bab-ı Âlî'de ne san'atlı anahtar yapılır!**

bize pek pahalıya mal olduğunu yeni yeni anlamaya başladığımız politikayı başlatan bakanımız, Amerikan malı hurda karayolu yapım makinaları gelince coşmuş ve «Küçük Amerika oluyoruz» demiş...

«Küçük Amerika» yolculuğu parlak gözükken bir başlangıçtan sonra, çıkmaz yollara sürüklenir. Ama Atatürk'ten kalma 1924 Anayasası suçlu sayılır. Büyük umutlarla 1961 Anayasası yürürlüğe konulur. Giderek 1961 Anayasası da 1924 Anayasasının durumuna düşer. Umutlar, yeni bir anayasaya bağlanır. Dönme dolap döner ve Türkiye aydını yeni dönemin bir an önce gelmesini sabırsızlıkla bekler. Dış yardımcı amcaların «iki yıldan kısa süreli takvim» biçimindeki «beklentileri», Avrupa ailesinden sayılışımızın kanıtı diye değerlendirir. «Pabuççu muştası», zaman zaman suret-i haktan görünmeye çalışılırsa da, özenir ve aranır.

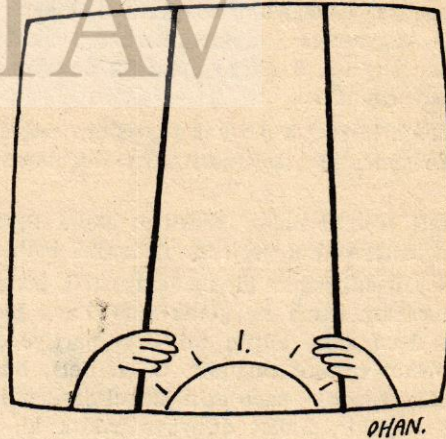
Aksilik şurda ki, Batının «başka alternatif yok» diye sunulan ekonomik reçetesi, siyasal reçetesiyle pez az çakışır. Olayların çabucak doğruladığı üzere, bu ekonomik modelin siyasal üst yapısı bellidir, ortadadır. İster Amerikan, ister Avrupalı tip anayasal giysi giydirebiliriz, çarpık ekonomik gövde, giysiye biçimini verecektir.

Yabancı banker dergilerinde «yılın adamı» seçilen ekonomik çar, «başka alternatif yok» derken, 1980 öncesi «vur patlasın, çal oynasın» ekonomilerine bir daha dönülemeyeceğini belirtmek istiyorsa, haklıdır. Borçlan borçlanabildiğin kadar dönemi, geri gelmemek üzere kapanmıştır. Şimdi üstelik «vur patlasın» günlerinden miras borçları ödeme dönemidir. 1929 Bunalımından daha az ciddi olmayan uzun süreli bir bunalım içinde bulunan Batı, her zamankinden acımasızdır. Sundukları ekonomik model, «yatırımsız, üretimsiz ihracatı artırma», yani yoksullaşma modelidir. Ekonomik ve toplumsal altyapısı her alanda çok yetersiz olan ve işsizlerinin sayısı çığ gibi büyüyen bir ülkede Batı ekonomik modeli, bitkisel yaşamı içeren «Ölme de sürün» biçiminde bir çaresizlik modelidir. Biz bu modelin ufak tefek farklarla bir benzerini Cumhuriyet'ten önce yaşadık. O günler, insanların savaşlardan, hastalıklardan kolayca öldükleri, nüfusun artmadığı bir dönemdi. Yılda milyonun üstünde artan günümüz Türkiye'sinde işsiz sayısı, yakın bir gelecekte on milyonlara ulaşma yolundadır. Bu koşulların getireceği siyasal sistem bellidir. Tanrı yapımı anayasalar bile, «Ölme de sürün» ekonomik modelinin siyasal yazgısını değiştiremez.

Çözümün, «az yatırım değil, aşırı yatırım» ve yıllık yüzde 10'ların üstünde kalkınma hızı

sağlamak olduğu açıktır. Açıktır ama, bu, ulaştırılması pek güç ve alışmadığımız ölçüde özveri, inat, disiplin ve plan isteyen bir uğraştır. Ancak eşit koşullarda dayanılabilecek büyük dengesizliklere, yokluklara uzun süre katlanmayı ve emperyalist sabotajlara göğüs germe-yi gerektiren çetin bir ekonomik savaştır. Bu ekonomik kurtuluş savaşı, bürokrat kadroların başarabileceği bir iş değildir. Günümüzde bir ekonomik kurtuluş savaşı, halkın tüm enerjisi ve yaratma şevki seferber edilmeden kazanılmaz. Halkın en geniş biçimde iktidara katıldığı ve iktidara sâhiplendiği Türkiye'ye özgü devrimci demokrasi modellerini yaşama geçirmek zorundayız. Yüzelli yıldır sırtımıza geçirmeye çalıştığımız Batı tipi siyasal giysi modellerinin ekonomik gövdeye eğreti düştüğü, döküldüğü ortadadır. Ancak Atatürk döneminde Türkiye, 1931-1938 yılları arasında kendine özgü ekonomik ve siyasal modeli geliştirme yolunda bir çaba göstermiştir. Ve bu dönem çok kısa sürmüştür, Atatürk gidince dönme dolap eskisi gibi dönmeye başlamıştır.

«Makûs talih»i yenebilecek miyiz? İyimserlik edebiyatı yapmaya gerek yok. Koşullar, zoraki bir iyimserliğe bile pek elverişli değil. Toplumda az çok etkinliği olan Türkiye aydını, büyük çoğunluğuyla, dönme dolap hayalci-liğinden vazgeçemiyor. Hatırlayınız 12 Mart günlerini... Türkiye aydını, büyük çoğunluğuyla, demagojiden başka sermayesi olmayan «umut otobüsü»ne dolmuştu. Umut otobüsünün koalisyon ortağı islâmcı demagojiyi övdü. Atatürkçü - islâmcı sentezler hayal etti. Umut otobüsünün yoldan çıktığı çoktan belli olduğu halde, yolculuğu sürdürmekte direndi. İç ve

Her cihetçe halimizden belli istikbalimiz,
Sözlerimden asrın icrâatını zem çıkmasın;
Ehl-i vicdanın aceb mi habse mahkûmiyeti?
Maksad, istikbâle bir namuslu âdem çıkmasın.

dış sermayenin planladığı, «Mafia» destekli iktidar kombinezonlarını, faşizme karşı kazanılmış demokratik meydan savaşları diye alkışladı. Bu büyük kaytarıcılık, günümüzde de sürüyor. Avrupa Konseyleri, parlamentoları ve sosyal demokratlarının şemsiyeleri altında, Tanzimat günlerinden beri meslek edinilen «Avrupalılık» dâvâsı yürütülüyor...

Bir dönme dolap ki, dön baba dön... Eşref yaşasa, bu son dönem için kim bilir neler yazardı?

D.A.

DİPNOTLAR

- 1) Çukurova'da pamuk üretimi Paşa döneminde gelişir, sonra duraklar. Çukurova pamuk işçileri, son günlere değin, iş bitiminde Paşa'ya üç kez rahmet okurlardı...
- 2) O günlerde Avrupa büyük devletlerinin aralarında kurdukları birliğe «Avrupa Konseyi» denir. Bu Konsey'e alınmakla, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa büyük devletlerinden sayılacaktır.
- 3) Bu fiilî anlaşmaya uygun biçimde, 1860'larda biri imam olan beş müslüman protestan olur, İstanbul hanlarında vaazlar verir ve müslümanlığa kıyasıya çatar. Halk, bu dönmeleri öldürmeye kalkışır. Bâbîâlî, kışkırtıcı dönmeleri hapsederek olayı yatıştırmaya çalışır. Hükümet bir ara Anglikan misyonerlerinin dershaneye çevirdikleri han odalarını, İncil ve benzeri din kitapları satan dükkânları kapatırsa da, bu son önlem «mesken masu niyetini ihlâl» sayılacağından durdurulur. Zâten İncil'in sokaklarda ve vapurlarda müslümanlara satılması serbesttir.
- 4) Sultan Abdülhamit de 1896 yılında hıristiyan reformları için İngiltere Başbakanı Lord Salisbury tarafından fena halde sıkıştırılınca, Alman İmparatoru'ndan şu ricada bulunur : «Büyükelçiler bana resmen reform önerisinde bulunmasınlar. İstenen düzeltmeyi, resmî olmayan kanallardan bana iletinler, ben kendi kararımı yapmış gibi o reformları gerçekleştiriyim». Alman Elçisi kanalıyla Berlin'e iletilen bu resmî belgenin altına İmparator, Abdülhamit için «Ne üçkâğıtçı!..» diye not düşmüş.
- 5) Barıştan yana olan Meclis-i Vâlâ'nın Müftüsü Ârif Efendi, «Akd ve fesh-i sulhde İmam'ül Müslimin muhtardır, fetvaya gerek yoktur» derse de, sözünü dinletemez.
- 6) Fransa, İngiltere, Prusya ve Avusturya'nın birlikte hazırladıkları senet taslağı.
- 7) Aslında Mithat Paşa ve arkadaşları Cumhuriyet'e karşı değillerdir. Fakat halkın padişaha bağlılığından çekinirler. Ancak medreseden yetişme Ali

Suavî, ilk dört halife dönemindeki gibi seçimle gelmiş bir cumhurbaşkanını savunur. İlk islâma dönüşü düşleyen Ali Suavî, Meşrutiyet kavgasına halkı da katma yanlısıdır. Öteki Yeni Osmanlılar, saray darbesi ve sefaret desteğiyle yetinirler, halkı işe karıştırmazlar. Ali Suavî, halkı ayaklanmaya çağırır : «Eğer siz salyangozlar gibi boş kafayla do-laşmak istiyorsanız, despotlar size hiçbir zaman başınızı kaldırma izni vermezler. Sizler kölesiniz. Ancak kılıca sarılırsanız despotlara karşı koyabilirsiniz. Siz insansınız ve özgürsünüz». Ali Suavî, Sultan Murat'ı hapisten kurtarmak için yandaşlarıyla beraber elde sopa Çırağan Sarayı'na saldırır ve ölür.

- 8) Anayasanın kabulü ve Meşrutiyet'in ilânına halk ilgisiz kalır. Selânik'teki Amerikan Konsolosuna göre, hıristiyanlar anayasaya tümüyle güvenmediklerinden olayı önemsemezler. Müslümanlar ise, hıristiyanlara çeşitli haklar tanınmasından bir miktar kaygılanırlar. Anayasa ve parlamento sözcükleri, Ahmet Mithat'ın deyişiyle halka yabancıdır. Anayasanın ilânından kısa bir süre sonra, anayasanın yapıcısı Sadriâzam Mithat Paşa'nın tutuklanıp sü-rülmesinin tepki uyandırmayışı, ilgisizliğin kanıtıdır.
- 9) «Emperyalist koruyuculuklara paydos ve bütün komşularla dostluk» politikasını, en geniş biçimde uygulayan kişi, gerçekçi Atatürk'tür. Abdülhamit de, kendi ölçülerinde, gerçekçi bir dış politika izler.
- 10) Tek savaş, 1897 Yunan savaşıdır. Askerî alanda kolay kazanılan zafer, diplomasi planında yitirilir : Sallantıdaki Giriş gider.
- 11) Atatürk ölür ölmez bu politika değişir. 1939 İngiltere ve Fransa ittifakı ile, Ankara'nın komşularla dostluk politikası sona erer. Balkan Paketi dağılır. Ankara'ya gelen Fransız genelkurmayı, Anadolu'daki üslerden Bakû petrolerini bombalama planları hazırlar. Churchill, donanmasına gerektiğinde Karadeniz'e mutlaka egemen olma buyruğu verir. İhtiyar kurt, 1943 başında Kazablanka'da Türkiye'nin İngiltere'nin «geleneksel nüfuz alanı içinde olduğunu» Roosevelt'e kabul ettirir : «Çin senin, Türkiye benim» der. Kazablanka anlaşması gereği, Türkiye'ye Amerikan yardımı, hatta birkaç çuval buğday bağışı bile İngiltere eliyle yapılır. İngiltere koruyuculuğu, 1947 yılına değin sürer. O tarihte ağır ekonomik bunalım geçiren İngiltere, yükümlülüklerini Amerika'ya devreder. 1939 ittifakı, içinde yaşadığımız dönemin başlangıç noktasıdır. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Aras, 16 Mart 1971 tarihli Milliyet'te «İngiltere ile ittifakın gereğini, yararını ve kimlere karşı olduğunu hâlâ anlamış değilim. Zararı ise, meydandaydı» der.
- 12) Kırk küsur yıl sonra, taşkömür üretimi hâlâ 4 milyon ton ile yerinde sayar.

inceleme

Eşref ya da «Özgürlük Tutkusu»

Mehmet Ergün

1.

Eşref, Osmanlı İmparatorluğu'nun en karışık, en çalkantılı döneminde yaşadı. «Tanzimat-ı Hayriye»den yedi yıl sonra doğdu (1846), «İlân-ı Hürriyet»ten dört yıl sonra da öldü (22 Mayıs 1912). Altmış altı yıllık yaşamında sayısız olaya tanıklık yaptı : Birinci Meşrutiyet'in ilânı, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması, Abdülhamit'in 33 yıllık karabaskıcı yönetimi, İkinci Meşrutiyet'in ilânı, İttihat Ve Terakki'nin baskıcı yönetimi ve ardı arkası gelmeyen yenilgiler... Kısacası o, çözülen - dağılan, değeryargıları alt - üst olan bir toplumun insanıdır. Safını belirlemiş, doğru bildiklerini sonuna dek savunmuş bir sanatçıdır. Bu uğurda her türlü çekiye göze almıştır. Tutuklanmaktan, sürgün edilmekten, işsiz bırakılmaktan korkmamıştır. Doğruları dile getirmeyi; haksızlıklara, yasadışı uygulamalara karşı çıkmayı sıradan bir yurttaşlık ödevi olarak görmüştür. Payına yalnızca «acı»nın düşmesini de doğal karşılamış, ne yakınmış, ne de böbürlenmiştir :

**Çektğim cevr ü cefanın sebebinden sorma,
Deme kim : «Badihâva menkâbe dellâli budur»;
Habs ile, nefy ile, işkence ile ömrü geçer,
İşte Türkiye'de şair olanın hâli budur.**

Evet, Eşref, safını : neye karşı, neden yana olduğunu belirlemiş bir sanatçıdır. Akarsu duruluğundadır bu noktada, saydamdır. Sözlerinin anlamı dostları için de, düşmanları için de belirgindir. O denli ki, karşı çıktığı her şey düşmanları için olumlu, dostları içinse olumsuzdur. Bir konuşmasında, «Benim hicvim dua makamındadır. Hangi hayırsız ve kötü insanı hicvettiysem ömrü arttı, mansıbı yükseldi...» diyor Eşref. (1) Doğrudur. Çünkü «hayırsız» ve «kötü»lerin egemen olduğu bir toplumda yaşıyordu. Durduk yere kimseyle uğraşmayacağından emin bulunduğu için de, yazdığı her hicviye, hicvedilen için bir tür «iyi durum belgesi» yerine geçiyordu düşmanları açısından. Öte yandan Midhat Cemal Kuntay da şunları söylüyor bir yazısında : «... Eşref'in mümtaz vasfı Osmanlı İm-

paratorluğunun, fenalıklarını hırpalamaktı. Bir liman imtiyazının memleket zararına verildiğini teferruatıyla bilmeyenler ve sorulsa da fenalığın izahını yapamayacak olanlar bile Eşref'in bir kıt'asıyla Nafia Nezâretinin fena idâre edildiğine inanıyorlardı.

Başka bir nezâretin de memleketi batıracağı hakkındaki kanaat, kuvvetini ilmî izahlardan ziyâde, hemen Eşref'in (...) hicviyesinden alıyordu (...) hicviye nâzırın sâde fena adam olduğunu anlat(sa), lâkin niçin fena adam olduğunu söylem(ese bile) (...) gençlere bu kadarı da yetiyordu. Ve bu kadarla, o nâzıra, bütün bir nesil düşman oluyordu: Hâdiselerden ziyade, Eşref'e inanıyorduk.» (2) Bu da doğrudur. Çünkü düşmanları gibi dostları da, Eşref'in durduk yere kimseyle uğraşmayacağını biliyorlardı. Bu nedenle de yazdığı her hicviye, hicvedilen için bir tür «kötü durum belgesi» yerine geçiyordu dostları açısından. Elimizde ilginç bir örnek de var bu konuda : Hayret Efendi, II. Abdülhamit döneminin az sayıdaki namuslu, dürüst, özgürlük yanlısı yöneticilerinden biridir. Aynı zamanda şair de olan Hayret Efendi, Maarif Nezâretî'ne bağlı «Encümen-i Teftiş-ü Muayene» adlı sıkıdenetim (sansür) kurulu üyesiydi. (3) «... bu encümende padişahın arzusuna hizmet edecek yerde, Namık Kemal'in bile eserlerini müdafaa ediyor, basılmalarına izin veriyordu. Kendisinin bulunmadığı bir gün bu encüme şair Halil Edip Bey'in şiir mecmuası gelmiş, bir çok yerleri mevcut aza tarafından çizilmişti». (4) Bu olay nedeniyle yazdığı hicviyesinde Hayret Efendi'yi yüceltir ve şunları söyler Eşref : «Çizerler her eserden, bi mühâbâ birtakım yerler, / Edib'im sanma kim yalnız senin Divânı çizmişler. / Geçen gün Encümende yok iken Hayret bütün heyet, / Arabca bir suhan zan eyleyip Kur'anı çizmişler!» İşte bu Hayret Efendi, İkinci Meşrutiyet döneminde gericilikle suçlandırılır ve Rodos'a sürgün edilmek istenir. Bunun üzerine Eşref şu kıt'ayı yazar : «Vakt-i hürriyette, Hayret, dendi nâmin mürteciğ, / Bir zaman yanımda, istibdâda, derken düşmenim. / Mutlaka bir sehve mebnidir bu mahkûmiyyetin, / Nefye sen lâyük değilsin, çünkü isbâtım benim!»

Bu dizeler, Hayret Efendi'nin sürgünden kurtulması için yeter de artar. Sözünün özgül ağırlığı böylesine yüksek bir sanatçıydı Eşref.

Toplumsal oluşum karşısında etkin tutum takınan tüm insanlar gibi Eşref de, karşı çıktığı güçlerce ezilmek, sindirilmek istenmiş; yandaş olduğu güçlerce de sevilmiş, benimsenmiştir.

Karşı çıktığı güçlerce ezilmek, sindirilmek istenmiştir, dedik. Bunu göstermek için yaşam serüvenine bakmak yeterli: «Eşref, hükümetin gidişatını ve devrin ileri gelenlerini yeren kitalarını yazmaya başladığı sıralarda, ilkin müsamaha ile karşılanmıştır; bu devirde, onun, ara sıra Zabtiye Nezaretinden çağrılarak 'istintak olunmak', bir defasında da, 'ba'demâ kimseyi hicvetmeyeceğine' dair 'şiddetli bir ihtara uğramak'tan başka bir baskı görmediğini yine kendi ifadesinden anlıyoruz (Deccâl, ikinci kitap, 1907, s. 38-39). Fakat zaman geçtikçe idare şiddetini arttırmış, resmi sicilindeki kayıtlardan öğrendiğimize göre 'işret kullanması, hükümetin vakalarını kırarak hareketlerde bulunması v.s.' gibi sebeplerle Fatsa kaymakamlığından (1880) ve 'hilâf-ı nizam harekâtından ve sül-i idaresinden dolayı 'işrete müptelâ olması ve tabiat-ı şîriyyesi dolayısıyla birtakım yolsuzluklarda bulunması v.s.' sebepleriyle, gidemeyeceği Daday ilçesine nakledilerek (1899) istifaya mecbur edilmiş; nihayet, fesat kumkumasi kurması isnadiyle tevkif olunmuş, ve yanında 'evrâk-ı muzırre' bulundurması suçıyla bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Azil ve nakil sebebi olarak ileriye sürülen 'ihlâf-ı nizam harekât', 'sül-i idare', 'tabiat-ı şîriyyesi dolayısıyla birtakım yolsuzluklarda bulunması' sözleriyle üstü örtülü şekilde ifade edilen şey hep onun yergi yazmasıdır. Yoksa, Eşref'in namuslu ve işinin ehli bir idare adamı olduğuna dair hükümetin pek âlâ bilgisi bulunduğunu, onun resmi sicilinde 'iffeti ile beraber nâib-i kazâ ile beyinlerde peyda olan zıddiyet...' ve 'ahvâl-i mahalliyyeye vukufu ve istikamet ve iktidarı cihetiyle...' gibi kayıtlardan anlıyoruz.» (5)

Yandaş olduğu güçlerce sevilmiş, benimsenmiştir, dedik. Bunu görmek için de dönemdeşlerinin tanıklığına bakmak yeterli: «Biraz daha açık söyleyelim: Biz, Eşref'in kitalarını ezberleyip okuyabildiğimiz için kendimize bir cesâret hissesi bile çıkarırdık./ O devirde hükümetin haşâ tenkid edilebilmesi; birçoklarımızın hatırlarımızdan bile geçmezken, Eşref (...) millete ibret dersleri veriyordu.» (Hüseyin Kâmi); «Benim neslim Hukuk Mektebi'nde okurken Şair Eşref'in kitaları, Mecelle'nin maddeleri kadar, ezberimizdeydi. Sarayı ve hükümeti hicveden bu kitalarla dolu kafalar, yalnız meyhânede adam öldürmeye alışmış bir memleket-

te olmasaydı, kanlı ihtilâller çıkarabilirlerdi. (...) Fakat ne de olsa, Eşref'in kitaları ile, biz, zulme karşı haykıramayan, fakat haykırmaya çok hazırlanan bir nesildik.» (Midhat Cemal Kuntay); «Meşrutiyet ilân edilir edilmez, ilk işim, bütün hürriyete susayanlar gibi Eşref ve eserlerini aramak, okumak ve doya doya okumak oldu.» (Burhan Felek).

Şuraya gelmiş bulunuyoruz: Eşref, hicvin oklarını gelişi güzel savuran bir sanatçı değil. Tepkileri bilinçli. Yererken de, batırırken de bir şey adına konuşuyor. Yıkmayı amaçladığını yerine koyacak bir seçeneği var. Saf tutmuş ve saf tuttuğu için de damgalanmış. Ancak yandaşlarının gözünde bir «onur belgesi» bu damga. Sözlerinin özgül ağırlığının yüksekliği de bundan kaynaklanıyor. Benimsenmesinin de, susturulmak istenmesinin de gerisinde bu yatıyor.

Eşref'in safı özgürlükçülerin, çağdaşlaşmadan yana olanların safıdır. Diğer bir deyişle de onun safı, baskıya, geriliğe, haksızlığa karşı olanların safıdır. Ziya Paşa'ların, Namık Kemal'in ardılı, Tevfik Fikret'lerin yolarkadaşı; karabaskıcı II. Abdülhamit'le yarıdakçılarının aman vermez düşmanıdır o.

Kahr için hasmını bir ra'd-ı kazaadır kalemim,
Lekeler zâlimi, püsküllü belâdır kalemim.

Karşısında nice erbâb-ı denâet titrer,
Hâkim-i mahkeme-i hükm-i cezadır kalemim.

Ra'd-ı kaza : Kaderin gök gürlemesi
Erbâb-ı denâet : Alçaklar.

Çağdaşlaşmacı olarak Eşref, «batılasmacı aydın tipi»nin özgün bir temsilcidir. O da, diğerleri gibi, toplumun ortaçağ karanlığından çıkması için batının üstyapı kurumlarının aktarılmasını gerekli görüyordu. Ülkenin içerisinde yüzdüğü gerilikten ancak bu yolla kurtarılabilmesine inanıyordu. Şöyle de diyebiliriz: Dönemdeşleri gibi Eşref de, batının üstünlüğünü altyapıyla değil, üstyapısal öğelerle açıklıyordu. Çözümü de onların aktarılmasında buluyordu. Altyapı-üstyapı ilişkilerinin bilincinde değildi. Bu nedenle de batının üstyapı kurumlarını ilişkin oldukları altyapıdan soyutluyor ve bambaşka koşulların ürünü olan Osmanlı toplumuna aktarılmasını olası görüyordu. Kuşkusuz bu bir yanılısamaydı ve Eşref, bu noktada yalnız değildi. Onu, «batılasmacı aydın tipi»nin özgün bir temsilcisi de kılan budur.

Eşref'in gerek toplumsal sorunlara koyduğu tanı, gerekse de önerdiği çözüm, bugünün bilincine vurulduğunda, çocuksu kalıyor. Ancak bu yargılanması gereken bir durum değil. Nedenlerine inilmesi gereken bir durum. Çünkü Eşref, toplumbilimde Durkheim ve Le Play'de takılmış; iktisadi düşünceye yabancı batı dili bilmelerine karşın, yazarları Zola'dan Balzac'a geçememiş bir toplumun insanı. Görüşlerini bu yapıdan yalıtarak ele almak ve değerlendirmek yanlış olur. Şu önemli gerçeği unutmak da: «...insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu, çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar (6)

Çağdaşlaşmacı olarak Eşref'in çıkış noktası, batının üstünlüğüdür: «Nasil zid olmasın âlemde garbiyyûna şarkıyyun?/ Güneşten hepsini gûya ki nûrun mâh almıştır;/ Zirâat, ma'rifet, san'at, saâdet şimdi onlarda,/ Cehâlet, meskenet, zillet, rezâlet bizde kalmıştır.» Daha önce de belirtildiği gibi bu üstünlüğün nedenlerini altyapıda değil, üstyapıda aramaktadır. Bu nedenle de çağdaşlaşabilmek için batının üstyapı kurumlarının aktarılmasını gerekli görmektedir. Öncelikle üzerinde durduğu nokta «insan hakları», özellikle de «can ve mal güvenliği»dir. Hasbıhal — yahut — Eşref ve Kemal adlı yapıtında, II. Abdülhamit ve yönetiminden söz ederken, «Bunun asrında her şahsın hukuku pâ-y-mâl oldu» der Yönetimin işlevi açısından Osmanlı toplumuyla batıyı karşılaştırırken de şunları söyler: «Ahâlden neden vergi alır öğren hükûmetler,/ Eğer kurtulmak istersen binlerce melâmetten. «—» O vergi mâl ü cân ü ırzını kâfil iken halkın,/ Vatan hâli değil her yerde erbâb-ı şakavetten.» Öte

yandan Şah ve Padişah'ta gezi, haberleşme ve basın özgürlüğünü savunur: «Haberdâr olmalı ahvâl-i âlemden ehâlimiz,/ Manastırlarda hatâ isteme merdüm - girizânı.» (...) «Usûl-i meşveret olmazsa bir devlet beka bulmaz,/ Ser-i kâre geçenler olsa da (Bismark)ın akrânı.» — «Terekkiyât-ı mülkûn rûhu serbestî-i matbûât',/ Demistir en büyük milletlerin erbâb-ı irfânı.» Deccal'larının ilkinde ise, insanların özdeksel bir kanıt gösterilmeksizin cezalandırılmalarına, tutuklanıp sürgün edilmelerine karşı çıkar; hukukun üstünlüğünü savunur: «(...) İsterim kim öyle bir hürriyet almış memleket.../ Olmayınca âdemin bir cürmü mahpus olmasın!» Savunduğu bir başka şey de, kadın - erkek eşitliğidir. Konuya ilişkin olarak Hasbıhal — yahut — Eşref ve Kemal'de şunları söyler: «Dayattı İngiliz nisvânı, hakk-ı intihâb ister,/ Beğenmek bir koca, madûd olur bizde hacâletten.» — «N'olur bir kız da varsın kendi zevce intihâb etsin./ Bu yüzden bâri bir kerre nasib alsın tabiattan.»

Eşref, «...oğlu Mustafa Şatim'e görgü ve ahlâk kuralları üzerine öğütlerde bulunduğu Bergûzâr adlı «44 kıt'a»lık yapıtında (7) şunları söyler: «İngiliz, Alman, Fransız dillerinden bir dili/ Öyle öğren kim duyanlar ecnebi zanneylesin;/ Şarka garbın fikrini naklet, seni seyreyleyen/ Âdetâ (Kant)ın çırağ-ı mektebi zanneylesin.» Bu öğüt yalnızca oğluna değil, tüm Osmanlı halkına yöneliktir. Nitekim «ortaklaşacılığı» önerdiği «Köy Bakkalları» (8) adlı şiirinde: «Yeni âletlerle zirâat ediniz,/ (...)»- «Her ne söyler ise mühre'i fen,/ İtiraz eyleme cehlin ile sen .» (...) «Fennen esbâba tevessül eyle,/ Sonra Allaha tevekkül eyle.» (...) «Asrımız asr-ı terakkî, gözünü aç,/ (...)» der.

Eşref'in savundukları yalnızca Osmanlı İmparatorluğunun esenliğe kavuşması için öngördüğü «çıkış yolu»nu değil, aynı zamanda toplumun içerisinde bulunduğu durumu da somutluyor. Ancak Eşref'in toplumsal gerçekliğe tanıklığı bu düzlemde kalmıyor. İşıldığını bütün üzerinde gezdiriyor ve gördüklerini bir bir sergiliyor. Tuttuğu aynaya yansıyan toplum çürümüş, yozlaşmış bir toplumdur. En küçüğünden en büyüğüne, yöneticilerinin tümü, bilgisiz ve çıkar düşkünüdür: «Görenler hastahâne zannederler Bâb-ı Ali'yi/ Dalıp bir hâba, çekmiş başlarından hepsi yorganı.» — «Koyulmuş cem'-i emvâle müşirani, vezirani,/ Görünce nefret eyler milletin hâl-âşiyânânnı.» — «Merâtip ehlini Abdulhâmid'in etseler tasnif:/ Öküz 'Bâlâ', katır 'Ulâ', eşektir 'Mirmirânî'» Memurlar halka zulmetmektedir. Halkın dertlerini anlatacağı bir kat yoktur: «Her biri hâlince icrây-ı mezâlim etmede,/ Görse bir me-

mururu insan bir şaki zanneyliyor./ Eyleme beyhüde ey biçare feryâd-ü figâh./ Âh-ı mazlûmu hükümet musiki zanneyliyor.» Adaletten sözetmek olanaksızdır: «Düşme dâvâya uyuş, aslâ güvenme hakkına./ Şimdiki hâkimlerin izhâr-ı hak menfurûdur!./ Eyleme hukkâmdan hukkâma arz-ı istikâ./ Bu meseldir: İt itin her yerde mirâhurudur!» Yasalar, onları uygulamakla yükümlü görevlilerce çiğnenmektedir. Alınan önlemler göstermeliktir. «...istikametten, adaletten, kanuna itaatan ayrılmayacaklarına dair hâkimlere yemin ettirilmesi hakkında bir irâde-i saniye sâdir olunca, Eşref bu gerçeği tüm çıplaklığı ile sergiler: «Padişahım her irâden aynı hikmettir senin./ Bir kerâmettir hele tahlif-i hukkâm-ı kîrâm./ Şu usulü cümle memurına taamim eyle kim./ Çatlasınlar hepsi kurtulsun millet vesselâm!...» «Rüşvet» başını alıp gitmiştir. «Rüşvetsiz» iş gören görevli yok gibidir: «Mansıb erbâbı yemininde sebat eylemiyor/ Ah şu hâinlere bilmem ki daha netdîrelim./ Rüşvet i'tasını men'etmeğe memûrine/ Bâri efrâd-ı ahaliye yemin etdirelim.» «Gibidir redifli» kasidesinde, «vükelâ»nın da benzer konumunda olduğunu sergiler: «Vükelâyı sıraya çeksem eğer zâhir olur;/ Kimisi hırsız-uğursuz, kimi nâdan gibidir...» — «Her birinde şeref-i aks-i meziyyet mevcut./ Cümlesi bir anadan doğma müsülman gibidir...» Bu yozlaşmış ve çürümüş ortamda sesini çıkarmayı deneyen erdemli kişilerse tutuklanmakta, sürgün edilmekte, dahası öldürülmektedir. Geniş bir «hafiye teşkilâtı» kurulmuştur. «Jurnaller» birbirini izlemekte, erdemliler yurt düşmanlığıyla suçlanarak en ağır cezalara çarptırılmaktadır: «Sebep vardır, vatandan ihtiyârî kimse dür olmaz./ Bunu herkes bilir, hubb-i vatan gerçi mukaddestir./ N'ola bir hubb-i gurbet hâsil olsa bil'akis bizde?/ Vatanda ehl-i nâmûsun ikâmetgâhı mahbedir.» «Keyfilik» usa sığmaz boyuttadır: «Yazıp jurnalcılar üç zâta bir cürm etseler isnâd./ 'Halil'i affedip sürgün eder 'Ahmet' ile 'Osman'ı.» — «Kimin bir kerre ismi mimlenirse gayrı kurtulmaz./ Süreler güşe güşe gâh berri, gâh ummanı.» Dahası var: Eşinin güzel olması bile sürgün edilmek için yeterli nedendir. Salt «can ve mal» değil, «namus» da «orta malı» kılınmıştır çünkü: «Güzelse zevcesi sürgün olur bir gün anın zevci./ Kariyi zabt eder sonra 'Fehim' Paşanın ihvânı.; İrâdeyle çıkar bir zevce bir zevcin nikâhından./ Madam 'Jan'ı görürsün bir gün olmuştur Madam 'Yani'» Kısacası, «Hafiye olmayanlarca belâdan kurtuluş yoktur». Ne haberleşme özgürlüğü vardır: «Haberleşme yasak, dâhildeki ehlü iyâlinle./ Basılmışsa dışarda yaktırır vallahi Kur'ânı.; ne de gezi özgürlüğü: «Ehâlinin içerden çıkması şiddetle memnûdur./ Bırakmaz Mısır'a gitmek üzre âdi bir bezirgânı.» Piramidin tepesinde oturan padişah II. Abdülhamit ise, olup

bitenlerin baş sorumlusudur: «Padişahım bir dirakte döndü kim gûya vatan./ Daima bir bal-tadan bir şahı hali kalmıyor./ Gam değil amma bu mülkün böyle elden gitmesi./ Gitgide zulmetmeye elde ahali kalmıyor.»

Görüldüğü gibi Eşref'in aynasına yansıyan toplum çürümüş, yozlaşmış, batma noktasına ulaşmış bir toplumdur. Şu soru'nun tam yeridir: Bu durumu neyle açıklıyor Eşref, hangi nedenlere bağlıyor? Ürünlerine bu açıdan yaklaştığımızda şunu görüyoruz: Eşref, ülkenin geri kalmışlığını yönetim biçimine bağlıyor. Ona göre tüm sorunların kaynağı II. Abdülhamit ve karabaskıcı yönetimidir: «Otuz yıldır ilerler Avrupa sür'at katâriyle, / Mezâlimden yazık, Türkiye'nin hâl-i perişânı.» Çünkü II. Abdülhamit te, yönetimi de, bilgiye, bilime, bilgilenmeye ve ilerlemeye karşıdır: «Kemâl erbâbını mahvettin, alçaklar yetiştirdin, / Terakki arzu ettikçe bu millet, reh-zen oldun sen! /

Bilenlerle değildir padişahım bilmeyenler bir,
Tarik-i i'tisâfı yolcular reh-zenden öğrensin;
Ma-at-ta'zim gelsin şimdi diz çöksün huzûrunda,
Usûl-i zulm ü gadrı Enkizisyon senden öğrensin.

Tarik-i i'tisaf: Doğrudan sapma yolu.

Reh zen : Kılavuz.

Ma-at ta-zim : saygı ile.

Usûl-i zulm ü gadr : Zulüm ve haksıblık yöntemi.

Bozarsın beynini dâmâdın olsa öz kerimenle, / Niçin bilmem ki böyle her kemâle düşman oldun sen!»; «Terakki' lâfzını duydukça eyler arz-ı işmî'zâz, / Terakkiyyâtı sevmez, istemez, sevk-i cehâletten.» - «Sıkıldı zât-ı şâhâne, dedi: 'Başka sözüüm yoktur, / Sürülsün hâsılı azçok kim anlarsa kitâbetten.»; «Uzun müddet ne hâcet ilm ü fen tahsil-i mektebde, / Sürülmekçün vatandan, bellemek kâfi gülistanı.» - «Yazıp çizmek bilenler ekseriyyetle temizlendi, / Rakamdan anlıyanlar bâdemâ seyreylesün (Vân)1.» Gelişmeyi, ilerlemeyi, tek sözcükle çağdaşlaşmayı önlediğine inandığı için de baskıcı yönetim biçimlerinin tümüne karşı çıkar : «Âh-ı mazlûmin eder çıktıkça gökte ittihad, / Korkarım ki arş-ı âlâ sarsılır feryâddan, / Yâ ilâhi kahr-ü tedmir et hükümdârânını, / Zevk alan hangi hükümet varsa istibdaddan.»

Demek ki Eşref'te özgürlük, bireysel ve toplumsal varoluşla ilintilidir. Gerilik ve yozluk karşısında bir umut, giderek de tüm sorunları çözüme kavuşturacak bir seçenektir. Eşref'in mantığı yalındır: Toplum geridir. Geriliğin nedeni «istibdat», kurtuluş yolu ise «çağdaşlaşma»dır. Atılması gereken ilk adım «istibdatı yıkmak, yani «özgürlükleri sağlamaktır». Buna göre «özgürlüklerin sağlanması», «çağdaşlaşma»nın ön koşuludur. Böylece de başlangıç noktamıza dönmüş oluyoruz.

Evet, Eşref için özgürlük, toplumsal kurtuluştur. Halkı özgürlüğe yaraşık bulmayanlar için : «Henüz millette meşrûtiyete yok, dersin, istihkaak», / Nasıl bilmem ki ayrılmakta vicdânın hakikatten?» - «Eğer millet eşekse, sen eşekler pâdişâhısın, / Berât eylemek mümkün midir söyle bu sûretten?» demesinin de; «içklevi özgürlükçüleri»ni kıyasıya eleştirmesinin de : «Eden çok ben gibi meyhânede da'vâ-yi hürriyyet, / Fakat turnağın kessen kaçır meydân-ı gayretten.»; «lafazanlığa» karşı çıkmasının da : «Şeref yok hem kaçıp, hem bayrak açmakta; bugün erlik / Hayatı düşmen-i hürriyete kıymetli satmaktır; Yazıp çizmek abestir, geçti çoktan vakt-i neşriyât; / Hüner şimdi gidip İstanbul'a bomba atmaktır!»; halkın edilginliğinden yakınmasının da : «Teadiyyattâ karşı böyle sütsüz zannolmazken, / Niçin bilmem otuz yıldır kabarmaz Türk'ün ayrânı!»; «Eşrefâ! hürriyyet uğrunda feda olsak nola?» diye haykırmasının da nedeni budur.

Eşref, Hicvi bir silâh gibi kullanarak, bir yandan II. Abdülhamit'i ve yandaşlarını yıpratmaya, diğer yandan da halkı uyarmaya ve bilinçlendirmeye çalışmıştır. Kimi zaman daha da ileri gitmiş, açıktan açığa halkı başkaldırıya çağırmıştır. Erzurumluların valiyi dövmeleri üzerine şunları söyler sözgelimi : «Dövüp eşek

gibi vâliyi sürsünler çıkarsınlar, / Budur insanca şimdi beklenen her bir vilâyetten.» - «Kanı kanla yumazlar', eski bir darb-ı meseldir bu, / Ahâlî ittihad etse belâ gelmez hükümetten.» Hasbihal - yahut Eşref ve Kemal'de ise başkaldırıcıyı tek seçenek olarak sunar : «Umûmi bir hücum ettir ki cellâdı ezip geçsin, / Bizim evlâdımız da yoksa kurtulamaz esâretten.» - «Ne mümkün başka türlü bizce istihsâl-i hürriyyet, Çalış, hünkârı kaldır ortadan, hal'et hilâfetten.» Ancak bununla, yani II. Abdülhamit ve yönetiminin yıkılması, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda hiç düşünmemiştir. Daha doğrusu da düşüncecek durumda değildir. Çünkü Eşref, önceden de belirttiğimiz gibi, toplumsal yapı konusunda, bilimsel ve gerçekçi görüşlerden yoksundu. Ve bu eksiklik salt ona değil, bütün bir kuşağa özgüydü. Bu nedenle de Eşref, basit bir yönetim değişikliğiyle tüm sorunların çözüme kavuşacağına yürekten inanıyordu. Dönemdeşi Tefvik Fikret gibi o da sorunu bir dizge sorunu olarak değil, hukuksal - yönetsel bir sorun olarak görüyordu. (9) Altyapıda herhangi bir değişiklik yapılmadan, birtakım yüzeysel düzenlemelerle, bozuklukların önlenmesini olası görüyordu. Bu nedenle Eşref de, dönemdeşi Tefvik Fikret gibi, İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesini coşkuyla karşılamıştır. Baskıyı toplumsal yapıdan soyutladığı II. Abdülhamit'in kişiliğine bağladığı için, yöneticilerin değişmesiyle her şeyin bir anda bambaşka olacağına inanıyordu çünkü. Nedir ki yaşam, kendi yasaları doğrultusunda akışını sürdürecektir; bu yasaların doğru bilgisine yaslanmayan beklentileri boşa çıkaracaktır. Öyle de olur. Yönetimi ele geçirdikten kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'in yokluğunu duyurmayacak bir tutuma girer. Hiçbir şeyin değişmediğini, her şeyin olduğu gibi kaldığını gören Eşref, bu kez de, yeni yönetime karşı mücadele etmeye başlar. O da, Tefvik Fikret gibi düş kırıklığına uğramıştır. (10) Onun «Doksan Beşe Doğrusu», «Han-ı Yağma»sı, «Revzen-i Mahlûsu» gibi şiirler yazar:

Vakt-i istibdâdda söz söylemek menuğ idi;

Ağlaturdı ağzını açsan hükümet mânânı!

Devr-i hürriyetdeyiz şimdi, değişti kaide,

Söyletirler evvelâ, sonra s...ler ânanı!

Tercüman-ı Millet -yahut- Kaside-i Hürriyyet bu düş kırıklığının ürünüdür. «Verdi zîynet âleme bir verd-i handânın adı, / Doğdu 'Hürriyyet' konuldu bu perişanın adı.» - «Ol periyi altı yüz yılda doğurdu rüzgâr, / Kondu 'on temmuz'da ol sâhib-i şânın adı.» - «Doğması bun-

dan otuz yıl mukaddem olsa da, / **Kondu üç yıl var henüz ol nûr-i simânın adı.** - «Her nasılsa bir piyango çıktı millet nâmına, / **Ah kim yanlış konulmuş numrada anın adı.**» beyitleriyle başlayan hicvîyenin ileriki bölümlerinde, İttihat ve Terakki yönetiminin öncekiyle özdeş olduğunu açıkça söyler: «**Milleti mahkûm edip sen hâkim olmak, öyle mi? / Ben değişmiş tir derim Abdülhamid Hânın adı.**» Yeniden, yeniden ele alacağı; bıkmadan, usanmadan altını çizeceği olgu budur artık. Kıt'alarının tekinde şöyle diyecektir sözelimi: «**Oldu 10 temmuz pal-yaço gibi maskara / Giydirildi çingraklı bir kü-lâh hürriyete / Bizden âlâmı boyar eşşek acep Kayserililer / Eski istibdadı saktuk reng-i Meş-rutiyyete.**» Bir diğerinde ise daha da ileri gider. Hicvî olanaklarını sonuna değin kullanır: «**Her iki koldan bizimçün tecrübe oldu nasıyb, / Anladık mânasını süfliyyetin, ulviyyetin, / Dest-i istibdâdı da gördü zavallı ensemiz. / Bâ-rekâllah, sillesi kuvvetli meşrûtiyyetin!**» Çünkü «**Hürriyet, adalet, müsavvat, uhuvvet!**» belgeleriyle siyasal yönetimi ele geçirenler sözlerinin gereklerini yerine getirmemişlerdir. «**Can ve mal güvenliği**» konusunda olumlu bir adım atılmamış; halk yine yazgısıyla başbaşa bırakılmıştır.» ... Çakıcı'nın İzmir'de İttihatçılardan birine gönderdiği bir mektup dolayısıyla, Çakıcı'nın ağzından yazdığı bir kıt'ada şöyle der: «**İ'tirâf-ı acz edip bizden hükûmet çekti el, / Sâye-nizde biz de artık nail-i hürriyyetiz; / İttifâk üzere temâs etsek nolur yek-digere? / Aynı biz de siz gibi dağlarda bir cem'iyetiz.**» Öte yandan namuslu, dürüst insanlara görev verilmemektedir. Görev beklerken emekli edilmesi üzerine yazdıkları oldukça ilginçtir Eşref'in: «**Ufak iş-lere Eşref kayırlırdık devr-i sâbıkta, / Yeni dev-re girip sandık kapandı eski defterler. / Bizim çün vakt-i hizmet geldi derken safderûnâne, / Tuhaftır şimdi cebren tekâud etmek isterler!...**»; «**Bir zamanlar düştük öne kavgâyı hürriyet için, / Şimdi kartalmış hıyar-âsâ eğildik arkaya... / Önde gençler, maslâhatlar hep temiz el-lerdedir, / Biz tekâüdlükle sıfırül-yed çekildik arkaya.**» Buna karşılık İstibdat döneminin kişilerinden çoğu yine sahnededir: «**Hizmet etmek devr-i istibdâd ile hürriyyete, / Her kula olmaz müyesser, ihtidâ etmek gibi! / Tûl-i müddet küfr ile imrâr edüb de ömrünü, / Bir 'Şehadet'le sonunda cennete gitmek gibi!**» Bitmedi. Dahası var. II. Abdülhamit döneminde uygulanan yöntemlerin tümü yürürlüktedir. İnsanların nedensiz yere sürgün edilmesi, tutuklanması sürmektedir. Değişen yalnızca gerekçedir. Önceki dönemde «hafiye»lerin, «jurnalciler»in bir ki-

şi için «özgürlükçüdür» demeleri, acılar denizine atılması için yeterliydi. Şimdi ise, «gericidir» denmesi yetmektedir: «**Kim ki 'Cem'iyet' aleyhinde bulunsa: 'mürteci', / Bir kuru söz-den ibâret din ü imânın adı.**» - «**Olma ağrâza hedef yoksa iki şahit bulup, / İrticâiyûndan derler s...ler ananı.**» Bir kıt'asında ise hicvî zehirini acımasızca akıtır ve şunları söyler: «**Ey s...im kalkma sakın, sonra seni sustururum! / Mürtecidir, diye jandarmalara tuttururum. / Takarım bir polisin arkasına seni, / Yediğim herzelerin cümlesini kustururum.**» Sıkıdenetim

Eşref'in Son Fotoğraflarından Biri

(sansür) eskisinden koyudur: «**Hem sözü, hem fikri nâsın kontrol altındadır, / Kimseler Türkiye'de bu hale mâni olmuyor. / Eskiden derlerdi ki: Gümrük alınmaz lâftan, / Şimdi sansür yüzde yüz gümrükle kaani olmuyor.**» «**Hafiye teşkilâtı'nın adı değişmiştir yalnızca: «Yok hafiye, şimdilik aklâm-ı istihbâr var, / Sonra-**

ları girdi bu tarza eski üvânın adı.» «Jurnal-ciler»in yerini ise gazeteciler almıştır : «**Ensesi kurtulmadı gitti tokattan milletin, / Bizdeki ense değil, gûya kırılmaz alçıdır. / Yok hafiye jurnalından korku amma neyleyim; / Şimdi evrak-ı havâdis neşreden jurnalcidir.**» Bu görünüm karşısında şunları söylemekten kendini alamayacaktır Eşref : «**Vatan zâten teverrüm etti, mikropla musâb oldu, / Otuz üç yıl dayandı zulme, üç yılda harâb oldu, / Umardık başka biz, bir başka türlü inkılâb oldu.** İttihat ve Terakki için vardığı yargı ise oldukça acımasızdır : «**Feylosofâne bakınca safâhât-ı dehre, / Aklıma vak'ai Hâbil ile Kabil geliyor, / İttihâd'ın anılınca o mubârek!! nâmi, / (EŞREFÂ) hatırıma bir sürü katil geliyor.**» Bütün bu olumsuzlukların yanısıra ona en çok dokunan, harekete öncülük edenlerin, «hürriyet kahramanları»nın, çıkar peşine düşmeleri; «yağma»dan daha çok pay alabilmek için birbirleriyle yarışa girmeleridir : «**Kahramanlar ehl-i servetlerle etti izdivâç, / Bir hakikat şekli aldı mâlihulyânın adı.**» (...) «**Pek de çokmuş kahbe meşrutiiyetin zenzâresi, / Şimdi beydir eskiden binlerce uryânın adı.**» «Muhâlif fırkalar» ise, İttihat ve Terakki'ye karşı seçenek olmaktan iraktır. İttihat ve Terakki'den ayrımları yoktur da ondan. «Muhâlifliğin» gerisinde yatan etken ülkenin esenliğe kavuşması değil, «yağma»dan pay almaktır çünkü : «**Sanma bunlardan daha âlâ muhâlif fırkalar, / İsterim geçsin yere öyle sefihânın adı.**» - «**Mes'ele, onlar yesin bunlardan artasa kemik; / Ortada başka edille, başka da'vânın adı.**» Bu nedenle de «parlamentarizmin» o türünden yaka silker Eşref : **Parlamentarizmin mantarlarından el-hâzer! / Hâtıra birlik gelir bunlarla Şeytân'ın adı.**

Evet nihilist olmadığı, bir seçeneğe yaslanarak düzeni hicvettiği için, beklentilerinin boşa çıkması derinden sarsar Eşref'i. Dönemdeki ve yetişmesine katkıda bulunduğu Neyzen Tefvik (Kolaylı) gibi, yeni durumu, salt hiciv nensesi olarak görmez, göremez. 1910'da yazdığı bir kıt'ada şunları söyler Neyzen : «**Şâhid-i şevk-u safâ etmez teveccüh bizlere, / Yâver-i bahtı ezelde girtlağından boğmuşuz. / Safha-i mâzi mülevves, hâl bok, âti kenef, / Medâr-ı hürriyyetin gûyâ götünden doğmuşuz.**» (11) Neyzen Tefvik'e hicvin tadını çıkarma olanağını veren bu olumsuz gelişmeler, Eşref için bambaşka anlamlar taşır. Çünkü o, bir düşüncenin savaşçısı, bir inancın savunucusudur. Umud bağladığı güçlerin, uğruna nice acıyı göze aldığı düşüncelere karşı uygulamalara geçmesi onun için hiciv konusu değil, derin bir içacıdır. Ne-

dir ki tutamakları kırılmış olmasına karşın, umutsuz da değildir. İyimserliğini korumayı bilir. İkinci Meşrutiyet'i izleyen günlerde patlak veren grevlere eğilir. Onlarda bir «ışık» yakalar gibi olur. Ancak varolan koşullarda başarıya ulaşmalarını olası görmez. Yerinerek belirtir bunu : «**Birtakım biçare öğrendi 'grev' ma'nasını, / Memlekette yok fakat tatbika imkânın adı.**» Ama haklı temellere dayandıklarını vurgulamaktan da kaçınmaz : «**Sen yiyip ben bakmalı, öyle olur mu ittihâd? / Böyle doğru sözler oldu sizce 'isyân'ın adı.**» Daha da ileri gider ve şunları söyler : «**Varsa fikrimde hatâ, affetmeyin, tashih edin, / Varsın 'enternasyonal' olsun bu divânın adı.**» Bütün bunlara karşın Eşref, çıkışı, yine de özgürlükte bulur. Ancak ufku genişlemiştir artık. Meşrutiyetin sağlayacağını umduğu özgürlük yeterli değildir onun için : «**Hey efendim! himmetim ol rütbe kim bâlâ bülend / Az gelir gönlümce cümhûriyyetin hürriyyeti.**»

Uğradığı düşkünlüğüne karşın umudunu yitirmemesini, 1908 Hareketi'nin ihanete uğradığına inanmasıyla açıklayabiliriz. Tefvik Fikret gibi o da sorunu, edilen yeminlerin tutulmaması olarak görüyor. (12) Toplumsal oluşumu kişilerle, kişilerin nitelikleriyle açıklamak yanlış bir yaklaşım kuşkusuz. Ancak bu yanlış, Eşref'e, iyimserliğini koruma olanağını veriyor. «Ehl-i servetlerle izdivâç etmeyecek» kahramanların yürüteceği bir savaşla beklentilerinin gerçekleşeceğine inanıyor Eşref. Şunu da eklemek gerekiyor : İkinci Meşrutiyet deneyimi, yalnızca özgürlük konusundaki düşüncelerinin gelişmesine yolaçmakla kalmamıştır Eşref'in. Aynı zamanda kolay elde edilir bir şey olmadığını da görmesini sağlamıştır özgürlüğün. Ancak bu geri adım atmasına değil, daha da ileri atılmasına yolaçmıştır. Toplumsal kuruluş olarak gördüğü özgürlük, her türlü acıyı göğüslemeye değerdir çünkü gözünde : «**Çok değildir olsa hürriyyet için canlar fedâ, / Kalb-i millette yer eyler öyle kurbanın adı.**»

2.

Heccav olarak Eşref, türün gelişim sürecinde önemli bir uğraktır. Kendinden öncekilerle sonrakiler arasında bir «köprü»dür o. Hiciv tarihimizin bir dönemi onunla sona eriyor. Yeni bir dönemi de onunla başlıyor. Ürünlerinde her iki döneme özgü öğelere rastlamak olası. Devraldığı geleneği aşmayı ve ardıllarına olanaklıca daha zengin bir kalıt bırakmayı başarmıştır. Ferit Öngören'i dinleyelim : «19. yüzyılın önemli hiciv şairi Eşref olur. Eşref, hicivlerini 20.

yüzyılın başında da sürdürmüştür. Bu anlamda içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk hiciv şairi de Eşref oluyor. Eşref'i, Divan hicvinin son ustası saymak gerekiyor. Yine Eşref, günümüzdeki hiciv ve taşlama yazımının ilk büyük ustası yerindedir.» (13)

«Eski edebiyatımızda hecv ile müzah birbirine karışmıştır. Hakikatte (hecv), (medh) zıddıdır ki yermek demektir. Divan şairleri, lûtfunu bekledikleri kimseleri nasıl mübalâğalarla övmüşlerse, sevmedikleri, yahut zarar gördükleri kimseleri de o nisbette yermişlerdir. Bun-

Kırkağaç Kaymakamı Şair Eşref'e

**Gel otur makamına, gör dinle Kırkağaç'ı
«Aferin!.. değişen bir şey yokmuş» diyeceksin.
Herşey bıraktığın gibi duruyor EŞREF!..
Deven aynı deve; vezin yine aynı vezin.**

**Vasiyetindir diye mezarına gelmiyoruz.
Çalmak isterken, kazara taşını parçaladık.
Sarıkoz'a bez bağlamakta devam ediyoruz;
Yeni binada şimdi, senin eski kaymakamlık.**

**Kavunların eski tadı yok şimdi,
Tütün paralarıyla günü gün ediyoruz.
Nüfusa az geliyor mahalle kahveleri,
Doğuyoruz, büyüyoruz yuvarlanıp gidiyoruz.**

Mümtaz Ecri

(19 Mayıs 1970, Kırkağaç
Yurt Sesi Gazetesi)

lar, yermekte mübalâğaya kaçmakta kalmamışlar, yererken ağız dolusu küfretmekten de çekinmemişlerdir ve bu vâdide küfrün son haddine varmışlardır. (...) Daha fenası, bugün metbettiklerini yarın hecvetmekten bile çekinmemişlerdir.» (14) Oysa Eşref'in hicviyeleri, «çoklukla, şahsî garezler için değil, toplumun kötülüklerini göstermek gayesiyle yazılmıştır. Onun, kişileri çatan yergilerinde dahi, hep bu toplum düşüncesi vardır. (15) Bu nedenle de, biçimce önekilerin uzantısında yer alan hicviyelerinde bile, özce belirgin ayrımlar getirmeyi bilmiştir. Cevdet Kudret, konuya ilişkin olarak şunları söylüyor: «Bizim edebiyatımızda, yeme yolunda yeni bir çığırın en önemli temsilcisi olan Eşref, bazı şiirlerinde ana avrat sövme, cinsî münasebetle 'def-i hâcet'le ilgili küfür ve deyimlerden faydalanma, tenasül uzuvlarını adıyla saniyle söyleme bakımlarından, Divan edebiyatının yeme tarzından büsbütün kopmuş değildir. (Ancak) Bu yoldaki yergilerini dahi, şahsî bir nefretle değil, yine toplumla ilgili meseleler dolayısıyla söylemiştir. Bunların çoğu, ayıp sayılan sözlerle örülmüş olmalarına rağmen, güzeldir (...) bazı sözlerin müstehcenliği onların bir sanat değeri taşımasına engel değildir.» (16) Bu sözler, Eşref'in, kendinden önceki heccavlardan hangi noktalarda ayrıldığını çok iyi betimliyor. Ancak onu «ara halka» kılan temel öğeyi açıklığa kavuşturmuyor. Eşref'in toplumsal kaygularla yazması ve elden geldiğince kişisellikten kaçınması önemli kuşkusuz. Ancak ayrıca olarak kullanılacak ölçüde değil. Çünkü ondan önce de toplumsal kaygularla yazan heccavlar var. Başlı derde giren, dahası canından olanlar da var aralarında. Bu nedenle de söz konusu öğeleri ayrıca olarak kullanmak ve onlara yaslanarak Eşref'in türün gelişim sürecindeki yerini belirlemeye çalışmak doğru olmaz. Doğru olan ne adına konuşulduğuna bakmak ve bu açıdan Eşref'in durumunun ne olduğunu saptamaktır.

Biliniyor: Hicvin yakın ilişkide bulunduğu türlerden ayrılmasını sağlayan temel öğe, saldırının başat nitelik taşımasıdır. Diğer bir deyişle de hicvin belirleyici özelliği saldırıdır. Bu nedenle de bir heccavın diğerlerine göre durumunu saptamakta başvurulacak tek ölçüt, saldırının ne adına yapıldığıdır. Çünkü heccav, saldırırken bir şey adına konuşmak, bir şeye yaslanmak, dolayısıyla da inanmak zorundadır. «Bir şeye inanmayan adam hiciv yapamaz. Hiciv yaşanacak bir hayat tasavvuruna dayanarak inkişaf eder. (...) hicivde, olması lâzım gelen hayatı menfi şekilde anlatan bir idealizm ve zekâ eseri göze çarpar.» (17) Böylelikle de ayrıca ortaya çıkmaktadır: Heccavlar, yaslandıkları «hayat tasavvuru» ve «menfi şekilde anlattıkları «olması lâzım gelen hayat»la birbirle-

rinden ayrılırlar. Başvurulması gereken ölçüt, kullanılması zorunlu ayıraç budur.

Eşref'ten önceki heccavlar, — kuşkusuz hicviyelerinin tümünde değil, toplumsal olgulara eğildiklerinde — yürürlükteki değerler adına konuşuyorlardı. Yürürlükteki değerlere yaslanarak onlardan sapanları hicvediyorlardı. Varolana değil, ondan sapana karşıydılar. Hiciv, düzenin içerisinde kalınarak yapıyordu. Bu nedenle de işlevi, son çözümde, varolanın pekişmesini sağlamaktı. Oysa Eşref, varolandan sapanlara değil, varolana saldırmaktadır. Diğer bir deyişle de düzeni içerisinde kalarak değil, bir seçenek adına hicvetmektedir. Varolanı sabit veri olarak alan önceki heccavlardan ayrılmasını sağlayan temel öge budur. Bu nedenle de onda «hiciv, bir efe duruşuna gelip dayanı(r)». Bir paşaya sığınıp bir başka paşaya vurmak gibi Osmanlı hiciv geleneği Eşref'de sözkonusu değildir. Bu nedenle hep ortada kalmış, sürülmüş, kitaplarını dışarda bastırmış bir hicivci-dir.» (18) Kişiselliğe sürüklenmesinin de, hicvi ayağa düşürmemesinin de nedeni budur.

Eşref'in kişiselliğe sürüklenmemesinin gerisinde yatan neden, düzeni içinde kalarak değil, bir seçeneğe yaslanarak hicvetmesidir, dedik. Çıkış noktası belirli bir ülkü olan hiçbir heccav kişisel öfkelerine yenik düşmez. Kişilerle uğraştığı hicviyelerinde bile Eşref, onların karşını benliğinde toplamasına dikkat etmiştir. Diğer bir deyişle de o, geçerli eğilimlerden herhangi birini temsil edecek nitelikteki insanları hicve değer bulmuş ve genellikle onlarla uğraşmıştır. Çünkü amacı bireysel üstünlük sağlamak değil, seçeneğinin yaşama geçmesini sağlamaktır. Bir kit'asında bu gerçeğin altını açıkça çizer: «Etmeden tahkik bir söz söylemem bir şahs için, / Eski bir darb-ı meseldir gerçi 'orman taşlamak'; / Hicv edersem hâini, zâhid: 'Günah ettin!' deme, / Din-i İslâmda sevabdır çünkü Şeytan taşlamak.» Dahası var: Kişisellikten sakınma isteği, Eşref'i, olumsuzlukları benliklerinde toplayan somut bireylerden tiplere doğru açılmaya yöneltmiştir. Bu tür ürünlerinde, belirli bir olumsuzluğu benliğinde toplayan somut kişiler yoktur. Sözkonusu olumsuzluğun simgesi bir kişilik vardır. Bununla ulaşmak istediği yeri şöyle belirtir Eşref: «Ekseri hicvimde ta'yini esâmî eylemem, / Fikr-i mahsûsumca bu hâlin şudur ki mücibi: / İsterim her bir deniye kaabil-i tatbik olup / Kullanılsın her biri bir numrasız gözlük gibi.» Büyük ölçüde de başarır bunu. Hicviyeleri arasında öyleleri vardır ki, ele alınan olumsuzluk varoldukça, o olumsuzluğa sürüklenenler için kullanılabilir niteliktedirler.

Biliniyor: Hicivde tekinsiz yoktur. Bir şey adına konuşmak koşuluyla, gerek konu, gerekse de sözcük yönünden, alabildiğine özgürdür heccav. Dilediği konuyu seçebilir, dilediği sözcüklerle anlatabilir. Dahası sözcükleri «ayıp» sayılacak çağrışımlara yolaçacak biçimde de kullanabilir. Bununla birlikte hiciv ne kaba «sövgü»dür, ne de «açıksaçıklık». «Sövgü» niteliği taşısa ya da «açıksaçık» olgulara yaslanabile... Karşıt durumda hicviyenin sanatsal nitelik taşıması, okuyana, sanat yapıtlarından alınan güzelduyusal tadı vermesi olanaksızdır. Demek oluyor ki hiciv, gerektiğinde «kaba sövgücülük»e düşmeden «sövmeyi», «açıksaçıklık»a sürüklenmeden «açıksaçık» konuşabilmeyi, diğer bir deyişle de «incelik»i korumayı gerektirir. Heccavın özgürlüğünü sınırlayan tek öge budur. İnceliğin korunması ise, yaratıcılıkla olasıdır. Yaratıcı olmayan kişi ancak «kaba sövgü» üretebilir. Bu açıdan yaklaştığımızda şunu söylememiz gerekiyor: Eşref, hicvi ayağa düşürmeyen bir sanatçı. «Açıksaçık» sözcükleri kullanırken de, «söverken» de sıradanlığa sürüklenmemiş. Sözcükleri öyle bir kullanışı var ki anlamlarından ya da çağrıştırdıklarından çok, konuyla bağdaştırılışlarındaki yetkinlik ilgiyi çekiyor. Kurguyu ayakta tutan yaratıcı zekâ insanı etkiliyor. «Sövgü»den, «açıksaçıklık»-

Metin Güven

Ömrüm Geçen Bir Sağnak Gibi

YENİ ÇIKTI

75 LİRA

tan imge üreten bir sanatçı Eşref. Örnek mi? Çok!

Sivrihisar'a sürgün edildiğinde Kâmil Paşa'ya gönderdiği kit'a şöyle: «Beni Sivrihisar'a merhamet et de oturtma, / Kerem kıl Akhisâr'ı, dersen İzmir'den irâk olsun; / Mücerred bir hisâra gönderilmekse maksâd, / Efendim başı sivri olmasın da, bâri ak olsun!» «Oturtmak» sözcüğünün o dönemde «nasbetmek», «tâyin etmek» karşılığı olarak da kullanıldığını gözönünde bulundurarak bu kit'aya eğildiğimizde, ilginç bir durumla yüz yüze geliriz: Cinsel çağrışıma açık bir anlatım sözkonusu. Ancak ilgiyi çeken yan o değil. «Sürgün»le bağdaştırılışı. Bir tür kazığa oturtulma cezası değil de nedir «sürgün»? Böylelikle de Eşref, «sürgün»ün sürülen açısından taşıdığı anlamı çarpıcı biçimde dile getirmeyi başarıyor. Sıradanlığa düşmeden. Bunu da zekice buluşuna borçlu.

Bir başka örnek : «Mektupçu, Eşref için, bir derece üstün elkap kullanır yanlışlıkla. Vali de bu yanlışlığı düzeltir; «İzzetlü»yu «Rifatlı»ya çevirir. (19) Bunun üzerine Eşref şu kit'ayı yazar : «Etme İzzetlü Efendim sû'i-zan, / Sanma her nâmerdi böyle haşlarım? / Sen bana rifatlı dersen gam yemem, / Ben sana 'İzzetlü' der de başlarım!» «İzzetlü»nun valiler için kullanılan «elkap» olduğu dikkate alınır, sövgünün zekice bir buluşa yaslandığı görülür. Etkileyici olan da budur.

Son bir örnek daha : Eşref, kaymakamlıktan alındığı sıralardaki durumunu şöyle betimler : «Tırılıım öyle ki, ey vâli-i âli himmet, / Beyt-i zâtî ile tasvir edemem ahvâli; / Yok kıyafetçe benim bitpazarından farkım, / Sâyenizde olalı kaymakam istibdâli.» Burada ne «sövgü», ne de «açıksaçıklık» var. Giyim - kuşamını «bitpazarı» sözcüğüyle nitelemesi, çarpıcılığı sağlıyor. Kuşkusuz yoksulluk binlerce yoldan anlatılabilir. Ancak giyim - kuşamla «bitpazarı» arasında koşutluk kurmak zekice bir buluş. Eşref'çe yani...

Çıkış noktamıza dönebiliriz artık : Eşref'i kendinden önceki heccavlar'dan ayıran; sonrakilerle öncekiler arasında bir geçiş noktası, bir köprü durumuna getiren temel öge, düzeni içerisinde kalarak değil de, bir seçeneğe yaslanarak hicvetmesidir. Kişiselliğe sürüklenmemesinin de, hicvi ayağa düşürmemesinin de gerisinde yatan neden budur. Sözkonusu nitelikler ilkinin doğal sonucudur. Bu nedenle de Eşref'in konumunu belirlemede bir ayıraç olarak kullanılmaları doğru olmaz.

3.

Eşref'in ölümünden bu yana yetmiş yıl geçti. Bu süre içerisinde gerekli ilgi gösterilmediği, inceleme/araştırma konusu yapılmadığı ürünlerinin niteliği ve işlevi üzerinde durulmadığı için de unutuldu. Oysa bir zamanlar şiirleri dilden dile dolaşan, baskıya ve haksızlığa karşı silah olarak kullanılan bir ozandı o. Kültür kalıtındaki demokratik ve halkçı öğelerin doğal kalıtıcısı olan, olması gereken bizlerin Eşref'e sahip çıkmakta bunca geç kalmamız özaleştiri konusudur. Ürünleri bu nitelikleri artığıyla içeren bir sanatçı çünkü Eşref.

Eşref'in unutulmasının görünür nedenleri bunlar değil. Görünür nedenler başka. Üstelik ilgisizliğin unutulmasındaki payını da perdeler onlar. Oysa gerçek öyle değil. Gerçek tam karşıtı. Görünür nedenlerin sonuçtaki payı az. Asıl pay ilgi azlığında. Dahası var. Görünür nedenler ilgiyi gerekli olmaktan çıkartıp zorunlu kılıyor. İlgisizliğin önemini azaltmıyor.

Eşref'in unutulmasının görünür nedenlerinden ilki, «dili» dir. Ölümünden bu yana geçen yetmiş yıllık süre içerisinde dilimizde önemli gelişmeler oldu çünkü. Kullandığı sözcük ve tamlamaların büyük çoğunluğu dolaşım dışı kaldı. Doğal olarak da Eşref, kolay anlaşılır bir ozan olmaktan çıktı. Gerçi onun dilsel yönden durumu Tefik Fikret'in, Abdülhak Hamit Tarhan'ın yada dili aşırı ölçüde kişiselleştiren Ahmet Haşim'inkiyle özdeş değil. Onlarla karşılaştırılmayacak ölçüde yalın bir dil kullanmıştır Eşref. Üstelik bunda bilinçlidir de. Tanıyanlarından Hüseyin Kâmi, ölümü üzerine yazdığı ya-

Eşref'ten Mülhem

Hoşaftan makbul bir yazar imal edilseydi

eğer,

Doğanın üstüne halim selim bir çocuk

konurdu.

Öicülseydi yazarlık keyfiyet-i-kutr-u-kaideyle,

En tanınmış yazar gönülyazar olurdu.

Eşrefçi

zıda, şöyle bir anısından sözeder : «Bir gün bir meşhur kıt'asını okurken 'Deninin peyrev-i ikbâli varsin bir deni olsun...' tarzından okumuş tum./ Derhal bağırđı : 'Peyrev-i ikbâl gibi süslü terkipleri siz kullanırsınız, ben öyle söylemem. (Deninin üstüne varsin gelen de deni olsun.) demiştim.' diyerek tashihi etti.» (20) Görüldüğü gibi Eşref'in savunduğu söylem daha açık, daha yalın, dolayısıyla da daha anlaşılardır. Nitekim bu kaygu, halksal öğelere yönelmesine de yolaçmıştır. Gerçekten de «Onun, halk ağzında yaşayan 'şasırdı kaldı', 'sürsünler çıkar-sınlar', 'utanmak yok mudur yahu!', 'be vicdansız!', 'hamiyet nerde sen nerde?', kurtulsun şu millet vesselâm!', 'aç gözleri toprakla doymak', 'ocak söndürmek', 'tüy dikmek', 'küpü doldurmak', 'karnı yemine tok', 'eli bayraklı' v.s. gibi söyleyiş ve deyimlerden hoşlandığı, bunları bol bol kullandığı görülmektedir.» (21) Bütün bunların gerisinde yatan nedense, hicviyelerini işlevli kılmaktır. «İstanbul'da edebiyat-ı atika ile cedide üzerine muaraze etmekte olan bir 'dekadan' muarızına söylediğı (...) kıt'a»dan da çıkarabiliriz bunu : «Edebiyat-ı atikayla cedide bir mi./ Eskilerde ne kadar olsa tekellüf çoktur./ Eski eş'arda dürbin ile mâna seçilir./ Yeni eş'arda mâna gibi külfet yoktur./ Gerçi ben bi tarafım sorsalar amma ki derim : / Bizde dâim yeniler eskilerden boktur.» Bununla birlikte Eşref'in ulaştığı sonuç görelidir. Günümüz insanı için güç anlaşılır olmaktan yine de kurtulamamıştır Eşref.

Eşref'in unutulmasının görünür nedenlerinden ikincisi ise, bazı ürünlerinin dönemine aşırı ölçüde bağlı olmasıdır. Mahmud Yesari, bir yazısında, bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durur ve şunları söyler : «Her eser, devrinin damgasını taşır. Fakat bazı eserler, devrinin hususiyetlerini yaşatır. O devri bilmeyenler için, bu gibi eserler, bütün san'at değerlerine rağmen, birer muammadırlar./ 'Eşref'in hicivleri de, onun devrine yetişmeyenleri için, çetin değil, halolunmaz muammalardır. Onun zehirli, iğneli hicivlerini anlamak, hiciv sanatındaki inceliği kavramak, yüksek kıymet ve kabiliyetini takdir etmek için, devrini bilmek lâzımdır. (...) Eşref'in hicivlerini anlayabilmek için, yalnız devrinin tarihini bilmek değil, aynı zamanda o devrin —hemen her sınıftan ve çeşidinden sivrilmiş— şahsiyetlerini bilmek şarttır.» (22) Gerçekten de Eşref'in pek çok hicviyesinde sözkonusu edilen kişi ve olaylar günümüz insanının oldukça uzagındadır. Onları bilmeden ürünlerinden tat almak güçtür.

Üzerinde durduğumuz her iki nedenden ötürü Eşref'in ürünleri, günümüz insanının kolayca uzanabileceğı bir yerde durmuyorlar. Geçmiş bilincinin yetersizliğı de eklenince, çerçeve tamamlanmış oluyor. Bütün bunlar, ilgi yetersizliğinin unutulmasındaki yerini ve işlevini de somutluyor. A. Kadir'in yenileştirme girişiminden önce Hayyam'ı, Mevlânâ'yı, Tevfik Fikret'i okuyan kaç kişi vardı gençler arasında?

Evet Eşref unutulmuştur. Ancak o, unutulmaması gereken bir ozandır. Ölümünden bu yana geçen süre içerisinde «hiciv toplumu» olmaksızın kurtulamadık çünkü. Gerçi sözkonusu tarihsel kesitte çok şey değişti. Öncelikle onun can çekişmesine tanıklık yaptığı Osmanlı İmparatorluğu battı. Çetin bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet Türkiye'si kuruldu. Savunduklarının çoğu yaşama geçti. «Kişinin hukuku», «hukukun üstünlüğü», «kadın - erkek eşitliği» gibi «insan hakları»na ilişkin konularda büyük gelişmeler oldu. Ancak, düşüncelerinden ötürü insanların başı yine derde girdi. «Şairlerin hali» de pek değişmedi. Ülkenin ve halkın sorunlarına kulaklarını tıkayan «çıkarıcı siyasetçi tipi» ortadan kalkmadı. Gerçek anlamda «siyasal demokrasi» kurulamadı. Parlamentarizm hatağı sürdü. Bütün bunlar, özellikle «bir numarasız gözlük gibi» kullanılsın isteğıyle «ta'yin-i esâmi» eylemden yazdığı hicviyelerinin güncelliğini korumasını sağladı. Çünkü onlar «Her bir deniye kaabil-i tatbik» niteliktedir.

Eşref, asıl özgürlük tutkusunu dile getirdiğı ürünleriyle ayaktadır. Gündemden çıkmayan ve önceliğini koruyan bir madde çünkü özgür-

türkiyeyazıları

timuçin özyürekli

Şafağın Buğusu

baskıda

lük sorunu. Döneminin bilinciyle de olsa, bu sorunu dile getirdiği ürünleri, günümüzde de etkileyici olabilmektedir. Yani Eşref, salt hicve getirdiği yeni solukla değil, üzerinde durduğu ana sorunsalla da günümüze ulaşmayı başarmış bir sanatçıdır. «Hiciv toplumu» olmaktan çıktığımızda bile, onu okunur kılacak özgün ve zekice buluşlarından daha önce söz etmiştik. Kuşkusuz gün gelecek, yalnızca bu niteliklerinden ötürü aranan, okunan bir sanatçı olacaktır.

- 1 — Hüseyin Kâmi, «Hiciv Şâiri Büyük Eşref», *Zekâ Mecmuası*, Sayı : 7, 28 Mayıs 1328.
- 2 — Midhat Cemal Kuntay, «İhtilâlsiz İhtilâl Şairi Eşref», *Son Posta*, 21.10.1945.
- 3 — Hayret Efendi için bkz., Necdet Rüştü Efe, *Türk Nüktecileri*, s. 122 - 124, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul - Tarihsiz.
- 4 — Midhat Cemal Kuntay, «Hoca Hayret Efendi ve Eşref», *Son Posta*, 25.1.1951.
- 5 — Cevdet Kudret Solok (Hazırlayan), *Eşref'ten Hicviyeler*, s. 8 - 9, Yeditepe Yayınları, İstanbul - Mayıs 1953.
- 6 — K. Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, s. 26, 3. baskı, Ankara - Eylül 1976.
- 7 — Hilmi Yücebaş, *Şair Eşref (Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hâtıraları)*, s. 348, 2. baskı, İstanbul - 1978
- 8 — Bkz., *Nef'i'den Ateşin Şair (Eşref'in Külliyyatı)*, Birinci Kitap, s. 140 - 142, Vakıf Matbaası, İstanbul - 1928.

- 9 — Bkz., Mehmet Ergün, «Çağının Aynası Bir Sanatçı : Tevfik Fikret», *Doğrultu*, Sayı : 2, s. 18 - 19, Ağustos 1976.
- 10 — A.g.y., s. 20 - 21.
- 11 — Neyzen Tevfik Kolaylı, *Azâb-ı Mukaddes*, Birinci Kitap, s. 74, Onan Yayınevi, İstanbul - 1949.
- 12 — Mehmet Ergün, a.g.y., s. 20.
- 13 — Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizahı*, (50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü içinde), s. 104, 3. baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul - 1976.
- 14 — Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 511, 3. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul - 1980.
- 15 — Cevdet Kudret Solok, a.g.y., s. 10.
- 16 — A.g.y., s. 14 - 15.
- 17 — Sadri Ertem, *Fikir ve San'at*, s. 99, Sühulet Kitabevi, İstanbul - 1938.
- 18 — Ferit Öngören, a.g.y., s. 104.
- 19 — F. Uzun (Derleyen), *Bütün Eşref*, s. 26, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul - 1964.
- 20 — Hüseyin Kâmi, a.g.y.
- 21 — C. Kudret, a.g.y., s. 9.
- 22 — Aktaran H. Yücebaş, a.g.y., s. 54 - 55.

NOT : Yazıda kullanılan şiir örnekleri a) Eşref'ten Hicviyeler, b) Şair Eşref (Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hâtıraları), c) Bütün Eşref, c) Nef'i'den Ateşin Şair (Eşref'in Külliyyatı) adlı yapıtlardan alınmıştır. Yazım kurallarına dokunulmamıştır.

Şair Eşref'in Roman Eleştirisi

Edebiyat-ı hakikatla cehennem kraliçesi bir mi?
Oku, rehber-i popodur sanki ölüm ilişkileri.
«Ne farkı var «Leman»ın, «Bodrum»un, «Dersaadet»in şimdi,
Keneflerde asılmış ince evrâk-ı tahâretten?..»

Tepkili Kıt'a

Hürçüler el koydu Cim'in sanat sayfasına
İşbirlikçi tüccar yahut boyalı basın nâmına
Sıçıp hızlan ki tepkili gidebilesin
Yediğinlar senin tak etmez canına

gazipaşa yazıları

Aman Eşref, Canım Eşref

Fikret Otyam

— Eşref'i nasıl bilirsiniz?

Bu soruyu yöneltsek, «iyi biliriz» yanıtını alırız çoğu kişiden, haydi başla desek, el çene atılır, başlanır avazlanmaya :

«Aman Eşref, cânım Eşref. Uykudan uyan..» falan diye sürüp götürülür.

Eşref türküsünü sanırım sevmeyen azdır, bendeniz de pek sevenlerdenim.

Eşref, arapça kökenli.. Pek şerefli anlamına gelir.

Hele Eşref dendi mi, gerisi hemen getirilir... saati geldi ya da gelmedi gibilerine. Uygun zamanı simgeler.

İçki babında geçer en çok.. «Haydi Eşref saati geldi, birer kadeh atalım» gibilerine...

Tersi de var, birisi olumsuz davrandı, inat minat etti mi, «Eşref saati gelmemiş anlaşılın, eşek saati üstünde» falan diye tekerlemesini bilmeyen, söylemeyen var mıdır acep?

Ama asıl Eşref, «Mangal yürekli bir şairdir» aydınlar katında da. Anadolu deyimiyile «66 yaş yaşamış». 1912 yılında göçüp gitmiş öte dünyaya; ardında, zulme, isbdata, kötü yönetime, hayınlığa, vurgunculuğa, kalleşliğe, rezilliklere başkaldıran «hiciv»ler, şiirler bırakarak. Ol nedenle kendi döneminde bunlara başkaldırdığı için ve «Ulu Hakan Abdülhamid Han Hazretlerini (!)» — Uyar her bendi fiiline Abdülhamit Hânın /Ceza Kanunu'nu tatbika bir maznun lâzımsa;/ Yezid'in cürmü ondan az gelir mizan-ı mahşerde/ Odur İblis'ten sonra eğer ... lâzımsa -dizeleriyle tanımlayacak kadar «mangal yürekli» olduğundan, o cânım mangal yüreği soğusun diye olacak, mapus damlarına, zandanlara tıklıdır o, 66 yaş içinde.

Arap İzzet'ler de vardır her dönemde, bunlar büyüklerin akıl hocalarıdır, yöneticilerin yani. Bir yönetici Arap İzzet'lerden kendisini kurtaramadı mı ko gitsin; ama yöneticiler neden Arap İzzet'lere gereksinim duyarlar, boşluklarından.. Abdülhamit'in de varmış bir Arap İzzet'i, Eşref kaçırır mı bunu, elbet yüzleyecek, elbet haykıracak şiir ile, hicvedecek :

«Padişahım! Görüyorsun, çoktan /Çıkıyor meseleler yoktan;/ Arap İzzet kılavuz oldukça/

Burnun kurtulmaz boktan/»

O'nun zamanında hür, demokratik rejim, Danışma Meclisi neyim yoktu, zora gelince Padişah, «Hürriyet» getirmiş idi memleketeye, nitsin Eşref, ağzı da bağı da yanmıştır bundan da; durur mu, durursa yaraşmaz Eşref'e, alır kâğıdı kalemi, o dönemi bilmeyen bizlere yadigar bırakır dört mısra ile bir tarih kitabına bedel olarak :

«Vakt-i istibdatta söz söylemek memnû idi/ Ağlatırdı ağzını açsan hükümet ananı/Devr-i hürriyetteyiz şimdi, değişti kaide:/ Söyletirler evvelâ, sonra s.erler ananı!»

Ne ki, o zamanlarda 141, 142. maddeler neyim olmadığından Eşref yine de «Varsa fikrimde hatâ, affetmeyin, tashih edin/Varsın «enter-nasyonal» olsun bu divânın adı» deyivermiş, koymuştur yüreğinden geçeni ortaya ve bunu tüm diyenler gibi yine tıklıdır mapus damına...

Kendi deyimiyle zalimi lekeyen bir «püs-küllü belâdır» kalemi.

Nerede o eski kalemler? Şimdi Senatör Gliss var, 0.5 ince yazı, tükenmezler, çuhalar falan ne ki, bunca güzel kalemlerin rağmına, ister Eşref ister eşek saatine denk gelende «Eşrefleşecek» kişiler neden pek yok ola?

Ama elhak, Meşref'lerimiz mebzuldur, bir örnek de Meşreflerimizin birisinden :

«Bir şiir kazıcısı için şiir ödevi :

— Elmayı yazınız/Kekemedir ozanın dili/
— Akçelyam, nergisim»

Meşref'in kökeni farisidir, arapça Eşref'in tersidir, Eşreflerin tersi de denilebilir.

Eşref'lik işlerin döndüğü her ülkede, Eşref'lerin olmaması, o ülkeler için en büyük talihsizliktir, Eşref örneklerinin olmasına karşın.

Parmakla sayılacak kadar olan Eşref'lerimize merhaba, elleriniz yüreğiniz, mangal yüreğiniz dert görmeye, Münkir'e, Yezid'e Meşref'lere de lâned ola!

Eşref'in ölmez dizelerine, o mangal yüreğine — halâ atan — bâdeleşelim saygıyla, sevgiyle, onuruna...

Eşref'e Armağan

Enis Batur

BİR KÜLTÜR PAZARININ YÖNETİMİ İÇİN PENDNAME

Pir aşkına Hegel'in «Bütün Yapıtları»nı çevirenler olabilir;

Gelenek birikiminden ve çağdaşıktan nasibini almış süzme sanatçılar çıkabilir;

Egemen düşünce kalıplarının betine giden bir düşünsel üretimde bulunanlar görülebilir;

Okuyan ve yazan, çalışan-üreten, izleyen-iz süren kesimlere rastlanabilir;

Unutmayın ki bunda bir bit yeniği vardır. Bizden olsalar bize benzerlerdi. Onları görmeyin, göstermeyin. Görürlerse, değerlendirmeye yanaşmayın, Değerlendirilirlerse, katılmayın. Olmazsa, siz değerlendirin: Alçaltın, ezin, ipliğini çıkartın.

Yayılmaları. Sayıları artmasın. Etkiler, etkinlikleri, yetkinlikleri çoğalmasın. Köşe başlarına, kavşaklara, odak noktalarına çarpmış gerin. Pazar ellerine geçerse bize susmak kalır. Öyleyse: Doğmadan öldürün. Büyümeden vurun bellerine. Âtıl, sessiz, tıknaf kalsınlar.

Pazar ellerine geçerse, bize susmak kalır. Pazar ellerine geçerse, onlara bize benzemek kalır.

PISIRIK AYDINA DESTEK KAMPANYASI

Son sıralarda pısrık aydınların pusulayı iyiden iyiye şaşırıklarına tanık oluyoruz. Bu konuda bir ödül vermeyi kararlaştıran Kurum'umuz, jüri üyelerine de danışarak, seçilecek aydınların kişiliklerine uygun olacağını düşündüğü ideal ölçüleri saptadı. Söz konusu ölçülere en çok yaklaşan aydınlara oy çokluğu ile verilmesi kararlaştırılan armağanların mahiyet ve maliyetleri —tasalanmayın— gizli olacaktır.

1) Pısrık aydın, kendisini bağlamayan sorunlarla ilgilenmemelidir. Sözgelimi, ülkesinde yeşil gözlü insanların soluk alması sakıncalı görülüyor ve bunlar üzerinde sıkı bir denetim yapıyorsa, yeşil gözlü olmadığı sürece kafasını buna yormasına gerek yoktur. Eğer pısrık aydının gözü de yeşilse, ona ufak sesle sızlanmak yararlıdır. Her halükârda pısrık aydın mayhoş kalmalıdır.

2) Pısrık aydın, dayandığı ve ürettiği, değersiz ya da dayanıksız kişilerce topa tutulursa boş verir. Aynı nedenle, dayandığı ve ürettiği

değerler aracılığıyla bir bakıma kendi yolunda sayılabilecek kişilerin üzerinde hora tepilmesi, hatta daha da ileri gidilmesine göz yumar.

3) Pısrık aydın tavır almayı siyasal bir yönlenme bulduğu için ondan kaçınır. Grup dinamizminden korkar : Dernek, Kurum, Kuruluş üyesi olmayı kendine yediremez; üye olsa bile yalnızca zararsız tavırları paylaşır. Üyesi olduğu davranış törel, ötekisi çizgisiydi. Üyelik neyse, çoğu kez aynı çizgide yer aldığı aydınların yanında yer almaktan kaçınır. Hele gergin -durgun durumlarda sık sık kaldırım değiştirir.

4) Bir de gizli pısrıklar görülmektedir. Bunların en ilginç olanları en kaypak olanlarıdır. Lodos başlar başlamaz meltemden söz etmeyi, karlı havalarda gerine gerine mayo giymeyi erdem bilirler. Neyi savunacaklarsa savunurlar, zamanlamayı iyi yaparlar. Kimsenin onlara ilişmeyeceğini kestirdikleri dönemlerde horoz kesilir, öksürük sesi duyar duymaz devkuşuna dönüşürler. Gizli pısrıkların seçkinleri, eyyâmci, kof, salyalı olur. «Kifayetsiz muhteris» tamlaması provasız üstlerine oturur.

5) Pısrık aydının dikkat çeken bir özelliği de, kendi minderini bırakıp başka minderlerde soyunmaya kalkışmasında biçimlenir. Yetkili ve etkili olabileceği alandaki karanlığa ışık tutmaktansa başka alanlarda, üstelik anlamsız sorumluluklar da alarak, söz ve eylem kurmaktan gizli bir tad alır. Böylelikle bir kimlik karmaşası oluşur : Bilimeri sanata, sanateri felsefeye, felsefeci siyasete çivileme atlar. Ne yazık ki, yükseklik zaman zaman (belki de hep) yanılıcı olmuştur : Suyun taştan farkı kalmayınca, ayakta duramayacak ölçüde kırık bir kimlik iskeleti doğar pısrık aydından.

6) Pısrık aydın aşırı titiz, aşırı özsever, aşırı tutkulu olur. Ortaya yetkin bir ürün koyar, kimsenin haberi olmaz. Yıllar boyu çalışır, tembel sayılır. Toplumun ender yetişen bireylerinden biridir, posa işlevi görür. Tasarlar, başlayamaz. Başlarsa, bitiremez. Bitirirse, iletmez.

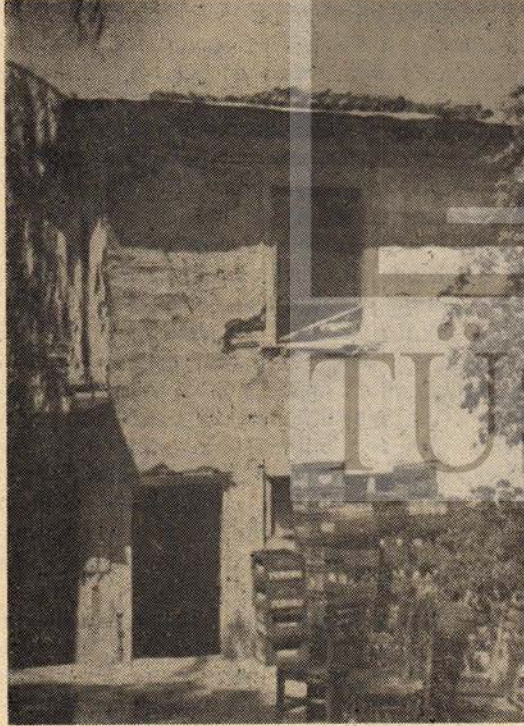
Gelin pısrık aydını bir elden takviyeleyelim. Azıcık konuşana, kıpırdayana, hele davranana göz dağı verelim. Kendini bilenlere mansiyon, küsenlere amorti, canlı intiharlara büyük ödül verelim.

Çekiliş noter huzurunda olsun.

röportaj
Eşref'i Ararken
Veysel Çolak

Şair Eşref, 1847 yılında Manisa'nın Gelenbe bucağında doğmuş, yollara düşmüş denilebilir. Nerelere gitmemiş ki? Yaşamı yenilemek adına, bir ömrü böylesine eskitmiş.

Şair Eşref'i nerede, nasıl bulabilirdim? Bu soruyu sorduğuma şaşmayın. Bütün çalıştığı yerleri dolansam, bıraktığı anıların peşine düşsem ne olurdu? Hem, bunu yapabilir miydim? Kasaba (Turgutlu), Manisa, Akhisar, Alaşehir, Fatsa, Çapakçur, Hezan, Ünye, Tirebolu, Gar-

Şair Eşref'in Bakır'daki bağevi

zan, Garb-i Karaağaç (Acıpayam), Buldan, Kula, Kırkağaç, Gördes... ne ise; Mısır, Paris, İsviçre ve Kıbrıs...

Aslında toplumsal çelişkilerle her yerde değil midir Şair Eşref?

22 Mayıs 1912 yılında Kırkağaç'ın Bahçivan Pazarı'ndaki evinde ölmüştü. Bunu biliyordum. Kırkağaç'tan başlayacaktım sormaya.

Bir ikinci üstü vardım Kırkağaç'a. Tek ufuklu bir kasaba. Batıya açılan ufku yok. Eteğine iyice sokulduğu dağın ardına güneş düşmeye görsün, gece hemen iniyor sokak aralarına. Kasabada dolanırken batıya hiç bakamadım. Öylesine ki, insanın üstüne gelir gibi, tehdit eder gibi duran dağ, ürktüyordu beni. Bundan olacak, halk da hep doğuya bakıyordu.

Gökyüzü uzakta, ama okunacak bulutları vardı. Onlarla oyalanmaktaydım. O an gördüklerimle ürperdim ama: Saçları makinaya vurulmuş otuz kadar delikanlı, simsiyah çarşaf-lara bürünmüş bir o kadar kadın, alaca karanlığın içinde anlaşılmaz bir şeyler yapıyorlardı. «Kıvrak» dedikleri o simsiyah çarşaf-lar, günü biraz daha karartıyordu sanki. Bu yüzden, burada geceler biraz daha karanlık oluyordu diye düşündüm.

Güngör Dilmen'in «Kurban» adlı oyunu geldi aklıma. Shakepeare'nin oyunları geldi. O gerçeküstücü sahneler. Büyücüler, cinler, periler, kötü ruhlar, yaban adamları, cazular...

Nerede olduğumu unuttum. Şair Eşref'i de. Birden bir otobüs geldi. Uçan dairenin gelmesi kadar trajikti durum, çelişkti. Arabanın yeniliği, metalse parlaklığı, rengârenkliği, siyah çarşaf-larla boğuşuyordu sanki. Motorun çalışmasında bir tedirginlik vardı. Gençlerle çarşaf-lı kadınlar vedalaşıyordu galiba. Dünyanın hiçbir yerinde duyulmamış bir müzik çalıyordu da dans ediyorlardı sandım. Nasıl olduysa, otobüs birden gençleri içine çekip uzaklaştı. Sanki hiç gelmemişti. Kadınlar şaşkın, dağıldılar.

Odamda hamam böcekleri kaçışıyordu. Ben Kafka'yı düşünüyordum.

*
*

Sabah oldu, otelden dışarı fırladım.

Aradığım arkadaşı buldum. İlk Şair Eşref'i sormadım. Akşam gördüğüm kadınları sordum. Giydiklerini. Güldü. «Burada böyle» dedi. Gizli işlerinde erkeklerin işine de yarıyormuş. Bu kıyafeti koruyorlarmış. Bütün ka-

dınlar sokakta «bir örnek» olduğundan, karısına güvenemeyen kocalar, karılarının ayak-kabıllarının altlarını tebeşirle gizlice çiziyor-muş. Akşama gelip bakarmış, eğer silinmişse tabi ki hesap soruyormuş.

Buna bir öğle sıcakında tanık olmuştum : Sokak aralarında dolaşırken bir kadınla göz-göze geldik. Bakıştık. Bakışmamız uzayınca çarşafının önünü açtı. Yüzünü, giydiği elbise-lerini gördüm. Şıktı. Güzel bir kızdı.

**

Sahi, ben Şair Eşref'i aramıyor muydum? Nasrettin Hoca'yı televizyona müdahale ettiren, erotik konularda Namık Kemal'i konuştu-ran, dinsel konularda beктаşilere başvuran halk, Şair Eşref'i aklına getirmiyordu.

Bir-iki arkadaş daha katılmıştı bize. On-ların bildiği, Şair Eşref'i tanıyabilecek isim-leri dolaşıyorduk. Bin zorlukla birşeyler öğ-renmeye çalışıyordum. Sonuç hep aynı : Söyle-nenler hep yüzeyseldi.

22 Mayıs 1912 yılında Kırkağaç'ın Bahçı-vanpazarı semtinde bir evde öldüğünü söylü-yorum. Bu evin ne olduğunu, nerede olduğunu bilen yok. Nihayet eski istasyon yolunda me-zarı olduğunu öğreniyoruz. İlk buraya gö-mülmüş. Bütün o çevre tarlaymış o vakitler. Gâvur icadı diye, trenin kasabanın uzağından geçmesini istemiş halk. Öyle de olmuş. Trenyo-lu hâlâ uzak. İstasyona giden yol üzerinde, kuytu, تنها bir yerde imiş Şair Eşref'in ilk mezarı. Trene, uygarlığa yakın ama, kasabaya uzak.

Şair Eşref'in adı komüniste çıkmış. O gün-lerde, istasyona gelip gitmek zorunda kalanlar, öfkeyle önce mezara işemeye başlamışlar. Me-zara ve ölüye saygı, hiç akıllarına gelmemiş.

**

Bir fıkra olarak anlatılıyor şimdi. Sidik ve kaka kokularından haylice rahatsız olmuş Şair Eşref. Vazgeçerler diye uzun zaman sabırla beklemek işe yaramamış. Bunun üzerine bir gün mezarından kalkarak halkın arasına ka-rışmış. Kahvelerde birçok kişiyle sohbet etmiş. Bir pundunu yakalayıp Şair Eşref'e getirmiş sözü. Mezarına pisleme olayını konuşmaya baş-lamışlar. Onun hinoğluhluğundan dem vurmuş-lar. Şair Eşref, «erkeklerin mezara abdest boz-ması neyse, aynı işi yapan kadın ve kızlar da var, bu adam her yerimizi seyrediyor, güllüyor bize» dedirtmiş orda bulunanlara. Dedirtmiş ama hiç kimse tınmamış. Artık bir helâ gözüyle bakmaya başlamışlar mezara. Eşref bakmış olmuyor, şu dörtlüğü yazarak, bir gece kapı altlarından atıp bir bildiri olarak dağıtmış :

**«Bildim ey zâir ki geldin kabrime,
Sıçmaya yahut dua ihsânına.
Ne maksâtla gelirsene yok zarar,
Çünkü ben çoktan becerdim cânıma.»**

**

Mezar taşını çalmaya kalkışmışlardı. Ar-kadaşlara olayın tarihini soruyorum. Çıkarta-mıyorlar. Mehmet Yakıt, «bu konuda Kırka-ğaç'ta yayımlanan Yurt Sesi Gazetesinde bir şeyler bulabiliriz» diyor. Üşenmeden bütün sa-yılarını tarayarak birkaç dörtlük getirebiliyor. Üzgün bu yüzden. Şair Eşref'le daha çok Kır-kağaç'a atanan aydınlar ilgilenmiş. Mümtaz Ecri, bunlardan biri. Halkın, kendi içlerinden çıkan böylesine bir adama sahip çıkmayışını yadırgamış. Şair Eşref'in ağızıyla dörtlükler yaz-mış : «Heccav Eşref'ten Kırkağaç'a»

«Kabrimden kalkar da hicvederim billâhi...

Meğer az gelmiş size hicvettiğim.

Görüyorum Kırkağaç'ın vaziyetini,

Ben sizin gibi iki gözü kör değilim.»

(Yurt Sesi, 22 Mayıs 1970)

**

İzmir, Şair Eşref Bulvarındaki heykeli

Yetmişli yıllara kadar, Kırkağaç'ta bir çık-maz sokağa bile Şair Eşref'in adı verilmemiş. Kasabanın en çirkin kabul edilen bir mahallesi onun adını taşıyor şimdi. O yıllarda, gençlerin gayretiyle «Şair Eşref Tiyatrosu» kurulmuş, bunun etkinliği sonucu ancak bu kadar yol alınabilmiş. Bu amatör çabanın amacı, Şair Eşref'e sahip çıkmak, O'nu sevdirmek, kültürel mirastan kopmadan bilinç taşıyıcılık eylemi-

ni gerçekleştirmekmiş. Bu doğrultuda birkaç oyun sahneleyebilmişler. Bu çalışmalara bütün gücüyle katılmış olan Mehmet Yakıt, içlenerek anlatıyor bunları.

Şair'in mezarı nihayet kasaba mezarlığına taşınmış. Belediyenin, çok geç de olsa, yaptırdığı mezar, bir avuç insanı sevindirmiş elbette. Kızanlar, homurdananlar çokmuş. Aynı bir köşede, diğerlerinden uzak, yalnız bir mezar.

N. Demir Çınar, uzun yıllarını Kırkağaç'a vermiş. Şair Eşref adından sözeden birini görünce, mutlu oluyor. Seviniyor. Anma günleri olmadığından yakınıyor. Geçmişte olanlardan da yakınıyor haklı olarak. Bunu dile getiren dörtlükler yazmış o da :

«Seni andık, yine yandık ey şehrimizin iftari, gelenlerin azlığını görseydin üzüntüden erirdin. İyi ki vefat edip kurtulmuşsun insanoğullarından Yoksa, her anma gününde tekrar tekrar çan verirdin.»

(Yurt Sesi, 24 Mayıs 1968)

Şu dörtlüğüyle de, bütün anlattıklarımı özetliyor kanısındayım :

«Ey Eşref! Acı bir gerçektir söyleyeceklerim, Artık herkes çalışıyor ipe sermeye unu. Bundan da acı bir tek şey var alemde : Senden daha meşhurdur Kırkağaç'ın kavunu.»

(Yurt Sesi, 12 Mayıs 1969)

**

Gelenbe'de de aradım Şair Eşref'i, bulamadım. Arkadaşlara bir bağ evi olduğunu, nasıl bulabileceğimi sordum. «Bakır'da» dediler. Arkadaşların uyarılarına göre dikkatli olmalıydım. Başıma bir iş gelebilirdi. Makinam kırılabilirdi örneğin. Günün en tenha olacağı saatleri bekledim, öğle saatlerini. Oraya vardığımda bir kaç kişi dolaşıyordu ortalıkta. Şair Eşref'in evini o halde görmek de iyice canımı sıkmişti. Daha ilk kareleme çalışmamı yapmıştım ki, gençten biri hoşgeldiniz dedi : «Merhaba!»

Yeni yapılmış bir binaya alıyorlar beni. Bir gecekondu inşaatındayım sanki. Geniş bir arsa, köşelerinden birinde Şair Eşref'in evi. Yıkılmak üzere. Oturduğumuz yer, «kendin pişir kendin ye» bir lokanta idi. Yaşı kırkın üstünde iki kişi geliyor yanıma. Hüseyin Değerli ile söyleşiyi koyulaştırıyoruz.

Lokanta henüz açılmamış. Gene de bir şey isteyip istemediğimi soruyorlar. Yemek ve kavun istiyorum. «İçki de var» diyorlar. «O zaman bir duble de rakı.»

Hüseyin Değerli'ye asılıyorum. Birşey yemek istemiyor. Bir güvensizlik var üstünde. Atıyor birden. İyi ki rakı istemişim. Yüzü değişiyor. Beyaz peynir, salata istiyor. Bir de rakı.

Şair Eşref'le ilgili bir yazı yazacağımı anlatmaya çalışıyorum. Bu konuda bana yardımcı olabilecek kimselerin olup olmadığını soruyorum. «Yok» diyor

Resmini çektiğim binayı gösteriyorum Hüseyin Değerli'ye. Şair Eşref'in oturduğu, yetiştirdiği bağın kapısında kendisi tarafından yaptırılan, yazları kaldığı, dostlarıyla uzun söyleşilere girdiği evin bu olup olmadığını soruyorum. «Değil» diyor. On metre ilerde bir yeri gösteriyor. Asıl ordaymış Şair'in yeri. Yakıtıklarını söylüyor.

Hesap vermek istiyorum, verdirmiyor Hüseyin Değerli. Şair Eşref'i bulamamıştım. Otobüs da kaçmıştı. Başka şeyler konuşmaya başlıyoruz.

«Yazımda senden söz edeyim mi?» dedim. İstemedi önce. «Hüseyin Değerli ile karşılaştık, rakı içtik diye yaz.»

Giderayak; «burası yeni yapılıyor, Şair Eşref'in şiirlerinden yazarak duvarlara asar mısınız?» diye soruyorum. Bilmediklerini söylüyor. «Ben gönderirim» deyince, adresini yazdırıyor. Eğer gazeteci arkadaşlarım gelirse, onlara da bu adresi verebileceğimi anımsatıyor.

«Bir de Şair'in resmini yaptırıp duvara asarsanız, güzel olmaz mı?» diyorum. Susuyor.

**

İzmir'e gitmeliyim. 26 Mayıs 1972 de, Tuborg Şair Eşref Büstü yarışması açılmıştı. Seçilen yapıt, Şair Eşref Bulvarı'na yerleştirilmişti. Resmini çekmeliydim.

Eşref'in heykeline iki durak kala indim belediye otobüsünden. Bilerek. Yol boyunca yürürken, dükkanlara girip heykelin yerini soruyordum. Bilen yok. Açıklamalara giriyorum. Adamlara zorla anımsatmak istiyorum. Tedirgin oluyorlar. Düşünür gibi yapıyorlar. Heykelin yanına varıyorum nihayet. Bütün görkemle. Eşref dükkâna bakıyor. Kendisine karşı ilgisizliği düşününce, kızarak baktığını sanıyor insan. Oraya yönelince «boşver» dediğini sanıyorum. Nerden bilirdim, sorunca adamın birden cevap veremeyeceğini? Heykeli gösterince ancak hatırladı. İlk defa gördü belki de.

**

Heykel yola çok yakın. Arabalar gelip geçiyor. Kaldırımın üstünde durup resim çekmek istiyorum. Olmuyor. Karşı kaldırımdan çekmeyi düşünüyorum. Deneyince, çok olduğunu anlıyorum. Şair Eşref'ten geliyor sanki, bir ses duyuyorum : «Yolun ortasında durmam gerekiyorsa dururum.» Şair'e güvenerek, öyle yapıyorum. Tam yolun ortasında durarak ilk fotoğrafı çekiyorum. Şair Eşref gülümsüyor. Trafik aksıyor, tıkanıyor. Korna çalan yok. O bildiğimiz, bağırın çağırın şöförlerden değil hiçbirisi. Tümü kuzu gibi. Yolcular merakla bakıyorlar heykele.

Şair Eşref'i aradım. Buldum diyemem. Ne diyelim? Türkiye'de Şair Eşref olanın hali budur. Ama iyidir!

Tarihsel Açıdan

Hiciv ya da «Satire»

Sargut Şölçün

«Sansürcünün anladığı hicivler, yasaklanmayı haketmişlerdir.»

Karl Kraus

«Hiciv» kelimesinin İngilizce, Fransızca ve Almanca'daki karşılığı olan «satire», Latince'deki «satura»dan gelmektedir; tanrılara armağan olarak sunulmak üzere hazırlanmış «çeşitli meyvelerle dolu çanak», «renkli karışım», «çeşitlilik» gibi kaynak anlamlar taşır. Bunun yanı sıra, eski Roma'da bazı popüler sahne oyunlarının ve karışık şiirlerden oluşan derlemelerin (Ennius) adlandırılmasında kullanılmıştır. Lucilius'un azarlayan şiirlerine de aynı ad verilmiştir. Kelimenin etimolojik yapısının tam olarak açıklığa çıkmamasından başka, hicvin bir «edebi tür» ve «edebiyatta bir tutum ve tavır alış» olarak kendini göstermesi, konuyla ilgili tartışmaların günümüze kadar gelmesine neden olmuştur.

Edebiyatbilimdeki geleneksel anlayışa göre, hiciv didaktik edebiyat içindedir. Daha çok biçimsel özellikler gözönünde tutularak temellenen bu anlayış, didaktik edebiyatı, «gnomik» (Yunanca «gnome» = «akıl»), «parabolik» (Yunanca «parabole» ya da «paraballein» = «yanyana koymak») ve «satirik» biçimlere ayırır. Zekâya dayalı özdeyiş, aforizma gibi «gnomik», örneklemeyle dayalı fabl, parabol gibi «parabolik» biçimlerin yanında, yergiye dayalı «satirik» biçimler, «parodi», «travesti» ve hicivdir («satire»). Görüldüğü gibi hayli şematik olan bu belirlemede hiciv, edebiyatta bir tavıralıştan çok, bir edebi tür olarak yer almaktadır (1).

Edebiyat sanatının kendisini var eden toplumsal koşullarla birlikte gelişmesi, sanat anlayışları ve estetik ölçütlerdeki değişiklikler, lirik, ekip ve dramatikle didaktik arasındaki kesin sınırları ortadan kaldırmıştır. Buna uygun olarak, hiciv de bugün artık bir «tür» özelliğiyle değil, öncelikle değişik türler ve biçimlerdeki «tutum» ve «tavır alış» özelliğiyle ele alınmaktadır. Hicvin türden tavır alışa kadar gösterdiği gelişme, onun kendi tarihiyle de ilgili olduğundan, bilimsel yaklaşım, konuyu daha ayrıntılı olarak incelemek ister (2).

Tarihsel bir tür olarak hiciv, eski Roma (Kayzer Çağı) zamanında üç ayrı gelişme çizgisi göstermektedir: a) Satirik kısa biçimin Romalı ustası Martial'dır (İ.S. 1. yy.). Martial, epigramı (3) mümkün olduğu kadar keskinleştirip beklentiyi arttırmış ve sürpriz denebilecek bir çözümle bitirmiştir. Renaissance ve Aydınlanma Çağı'nda hiciv yanı ağır basan epigram, Fransa'da Voltaire, İngiltere'de Swift ve Byron ve Almanya'da Lessing, Goethe ve Schiller'le bir gelenek halinde sürmüştür (4). b) Eski Roma'da, monolog tarzında manzum hicvin en tanınmış temsilcisi Lucilius'dur (İ.Ö. 2. yy.). Üslup ve kompozisyon olarak daha gelişmiş örnekler veren Horaz (İ.Ö. 65-8) sayesinde manzum hiciv, «klasik» özelliği kazanmıştır. c) «Menippea», hicvin «klasik» nesir biçimi olup dünyayı fantastik - grotesk anlayışla yansıtır. Bu türe adını veren Yunanlı Menipp (İ.Ö. 3. yy.), hicvi Yunan edebiyatına sokmuştur. Satirik diyalogun bir yapı unsuru olarak göze battığı bu tür, yüzyıllar sonra Rabelais'in, Swift'in, Voltaire'in ve Joyce'un eserlerinde karşımıza çıkar.

Hiciv, türlerin dışında ve üstünde bir edebiyat biçimi olarak da vardır. Bu haliyle hiciv, saldırganıdır. Söz konusu saldırı, gerçek yaşamda varolan, bilinen ve güncel olan nesneyi hedef almıştır; bu nesne, bireysel düzlemde bulunabileceği gibi, genel - toplumsal karakter de taşıyabilir. Hicvin başka bir özelliği de, saldırının çoğu kez dolaylı olmasıdır. Bu özellik, saldırının hedefi olan nesnenin (kişi ya da kurumun), çeşitli yollardan «koruma» altında bulunduğu zaman önem kazanır. Bunların yanı sıra hiciv, her türlü yöntemi kullanarak yabancılaştırır, «bozar», ortaya konanın zıddını savunduğunu gösteren biçimleri kullanır. Hicvin alaycı, olumsuz anlamda eleştiren ya da hiddetle saldıran tutumu, onun dilini de etkiler. Gerekteğinde kaba, çirkin ya da diğer biçimlerde görüldüğünde «müstehcen» sayılabilecek bir dil kullanır, krotesk kelime bağlantıları yapar. Bu aktif ve

ofensif tutumu ile bir yandan gizli kalmış durumları ortaya çıkarır, «maskeleri düşürürken», öte yandan da, «doğru»yu gösteren ve öğretici eğilim taşıyan bir açı çizer.

Hiciv, bireysel ve toplumsal düzlemde **çelişkinin** ürünü olduğu için, çelişkinin nedeni ve sonucu olan değişme ve gelişmeyle (yani hayatla) doğrudan ilgilidir, hareketin belirtisidir. Dolayısıyla, —hem edebi tür, hem de edebiyatta tavır olarak— hiciv, insanın estetik faaliyeti ile toplumsal varoluşunun da işaretidir.

Hiciv, bir edebiyat eserinin niteliğini belirleyen biçim ve içerik özelliği olarak varken bir «tür» değildir; eserin ait olduğu edebiyat türü bildirilirken bir «sıfat» olarak kullanılır. Molière'in «Tartuffe»ü, Heine'nin «Almanya. Bir Kış Masalı», Brecht'in «Üç Kuruşluk Romanı», G. Grass'ın «Teneke Trampet»i, hiciv yanı ağır basan komedi, manzum epos ve romanlardır.

Edebiyat tarihi bakımından hicvin her çağda, her yüzyılda kullanıldığını görüyoruz. Ancak hiciv, dünya edebiyatında iki çağda, Roma Kayzer Çağı ve 18. yüzyılda ön plana geçmiştir. Adı geçen zamanların ortak yanı, her ikisinin de «kozmpolit incelik (uygarlık) çağları» (5) olmalarıdır.

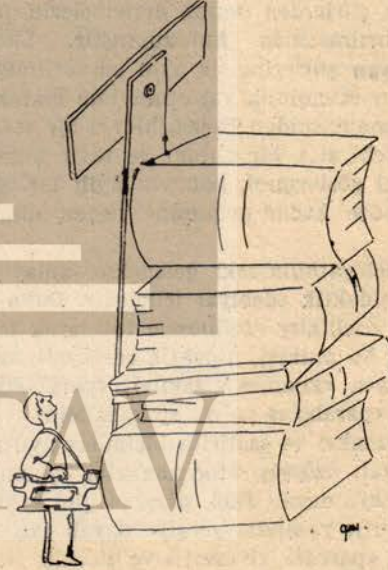
İnsanın bireysel yaratıcılığı, toplumsal, mücadele düzeyinde tarihte ilk kez 18. yüzyılda etkili boyutlara ulaşmıştır. Ve bu yaratıcılığın bir parçası olan hiciv, her türlü baskı ve zorbalığa rağmen, çeşitli imkânlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Hiciv yazarları, feodal sansürden kurtulmak için, kendi ülkelerindeki **gericiliği**, başka toplumları, başka ülkeleri kullanarak eleştirmişlerdir. Montesquieu'nün «İran Mektupları» («Lettres Persanes» 1721) ve Voltaire'in «Candide»i (1759) insan aklının gücünü ve yaratıcılığını sergileyen etkili hiciv örnekleridir. Burjuva devrimlerinin başarıya ulaşmasıyla Avrupa toplumlarında hiciv, estetik alanın dışına itilmek istenmiştir. Ancak, natüralist akımın kendini gösterdiği 19. yüzyılın ikinci yarısında hiciv, edebiyatta yeniden önem kazanmıştır. Çünkü, bu zaman dilimi, işçi hareketinin toplumsal ve politik bir alternatif olarak tarih sahnesine yerleştiği bir dönemdir. Daha sonra, 20. yüzyılın başında, ekspresyonist akım içinde, hiciv önemini korumuştur. Yeni hayat tarzına olan tepki ile gelişmekte olan yeni ideoloji, burjuva yazarlarını bile etkilemiş; Kafka'nın, Musil'in, Tucholsky'nin eserlerinde hiciv, zamanın edebiyatının belirleyici unsuru haline gelmiştir. Alay ederek, gülünç kılarak ve saldırarak bilgilendirme ve ajite etme aracı olan hiciv, 20. yüzyılın ikinci yarısında tematik bir daralma yaşar.

Özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde, 20. yüzyılın sonunda burjuvazinin **kendisiyle alay ederek** ya da kendisiyle alay eden kalemlerin

varlığını **hoşgörülle karşılayarak** kendisine yönelmiş silahı etkisiz hale getirmeye çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu görüyoruz. Hatta emperyalist aşamada burjuvazi, kendisine saldıran hiciv yazarlarını ödüllendirmiştir de. Bu durum, ilerici, küçük burjuva - radikal yazarların kendilerini «toplumun hokkabazları» (Heinrich Böll) gibi görmelerine ve bir «vicdan muhasebesi» yapmalarına yol açmıştır.

Bu arada Türkiye'ye bakarsak, edebiyatımızın köklü bir hiciv geleneğine sahip olduğunu tespit edebiliriz. Oysa zamanımızda, geçmişimize uygun bir hiciv yazarlığının toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek düzeyde olmadığını görüyoruz. Besbelli ki, bunun nesnel ve öznel nedenleri vardır. Bugün Şair Eşref'e başvurmak zorunluluğu duyuluyorsa, bunun nedenini de yukardaki çerçeve içinde aramak mümkündür.

Bugün bir toplumda hicivciler varsa, o toplum bununla **gurur duyabilir**; ama (Brecht'in «Galile»de söylediklerini hatırlayarak) bir toplumda hicivcilere ihtiyaç varsa, o toplum biraz da **utanmalıdır**.

KAYNAKLAR

- 1 — Bkz., Ivo Braak : Poetik in Stichwörten. Kiel 1969. S. 150.
- 2 — Bu yazının hazırlanmasında daha çok «Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte» den (III. cild, Berlin 1977 faydalanılmıştır (S. 601 v.d.).
- 3 — Epigram : Antik Yunanistan'da anıtlara yazılan yazı; kısa ve estetik olarak biçimlendirilmiş bir görüş; genellikle iki satır halinde yazılan alay amaçlı şiir.
- 4 — Bkz., Das Fischer Lexikon. Literatur 2/2. Frankfurt a.M. 1974, (7. baskı), S. 511 v.d.
- 5 — Aynı eser. S. 512.

YARIN DERGİSİ

GENÇLİK ÖDÜLLERİ '82

YARIN, sanat ve edebiyatımızdaki özgün kişiliğini, bu kez de önemli bir duyuruyla geliştiriyor : YARIN GENÇLİK ÖDÜLLERİ '82.

Her yıl değişik sanat dallarında sürdürülecek olan YARIN GENÇLİK ÖDÜLLERİ '82, bu yıl iki dalda düzenlendi : ELEŞTİRİ ve KARİKATÜR.

ELEŞTİRİ ÖDÜL YÖNETMELİĞİ :

Katılma biçimi ve süresi :

Eleştiri ödülüne katılma süresi, 1 Aralık 1981'den 1 Mart 1982'ye kadardır.

Eleştirilerde sayfa sınırlaması yoktur. Altı kopya olarak, sayfanın bir yüzüne, daktilo ile, iki aralıklı yazılmalıdır.

Her yazar, her alt dalda, ancak bir eleştiriy-le katılabilir.

Eleştiriler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Eleştirilerin üstüne iki sözcükten oluşan bir rümuze konulmalı; yazarların gerçek adı, kısa özyaşamı ve bir fotoğrafı ayrı bir zarf içine konularak, bu zarfın üstüne de aynı rümuze yazılıp kapatılmalıdır.

Katılma şu adresle yapılmalıdır :

Yarın Eleştiri Ödülü

Cankırı Caddesi Yıba Çarşısı Kat : 2 No: 253
Ulus - ANKARA

Değerlendirme :

Seçici Kurul ilkönce bir Büyük Ödül kazananı seçer. Bunun yanı sıra aşağıdaki alt dalların her biri için birer birinci seçer : a) Şiir Eleştirisi. b) Roman ve Öykü Eleştirisi. c) Sinema Eleştirisi. d) Tiyatro Eleştirisi. e) Plastik Sanatlar Eleştirisi. f) Görsel Sanatlar Eleştirisi.

Çeşitli kuruluşların ve yayın organlarının özel ödülleri kendileri tarafından yapılacak bir değerlendirmeyle verilir. Bu kuruluş ve yayın organları, dilerlerse, yapacakları seçimi Ödül Seçici Kurulu'na bırakabilirler.

Ödül ve açıklama tarihi :

Yarın Gençlik Ödülleri '82 ödülü, tüm dereceler için, Gümüş Plaket'tir. Sonuçlar, 1 Haziran 1982'de açıklanır.

Seçici Kurul :

Muzaffer İ. ERDOST, Afşar TİMUÇİN, Vey-sel ÖNGÖREN, Ataol BEHRAMOĞLU, Ahmet TELLİ, Ömer ATEŞ (Yarın Dergisi adına).

KARİKATÜR ÖDÜL YÖNETMELİĞİ :

Katılma biçimi ve süresi :

Karikatür ödülüne katılma süresi, 1 Aralık 1981'den 1 Mart 1982'ye kadardır.

Her karikatürcü, ancak bir karikatürle katılabilir. Konu sınırlaması yoktur.

Karikatürler, daha önce başka yerde yayımlanmış olabilir, ancak daha önce bir yarışmada ödül almamış olmalıdır.

Gönderilecek karikatürlerin boyutları 42x42 cm.'den büyük olmamalıdır.

Karikatürlerin arkasına ad ve adres yazılmalı; karikatürcünün adı, kısa özyaşamı ve bir fotoğrafı ayrı bir zarf içine konularak, bu zarfın üstüne de ad yazılıp kapatılmalıdır.

Katılma şu adresle yapılmalıdır :

Yarın Karikatür Ödülü,

Cankırı Caddesi Yıba Çarşısı Kat : 2 No: 253
Ulus - ANKARA

Değerlendirme :

Seçici Kurul ilkönce bir Büyük Ödül, bunun yanı sıra da birer Birincilik, İkincilik ve Üçüncülük ödülü kazananları seçer. Tüm ödüller paylaşılabilirliği gibi, Seçici Kurul gerekli gördüğünde Başarı Ödülleri de verebilir.

Çeşitli kuruluşların ve yayın organlarının özel ödülleri kendileri tarafından yapılacak bir değerlendirmeyle verilir. Bu kuruluş ve yayın organları, dilerlerse, yapacakları seçimi Ödül Seçici Kurulu'na bırakabilirler.

Ödüle katılan karikatürlerden oluşan bir sergi, izleyicilere sunulur.

Ödül ve açıklama tarihi :

Yarın Gençlik Ödülleri '82 ödülü, tüm dereceler için, Gümüş Plaket'tir. Sonuçlar 1 Haziran 1982'de açıklanır.

Seçici Kurul :

Tan ORAL, Nezih DANYAL, Ümit ÖGMELE, Seydali GÖNEL, Semih ACAR (Yarın Dergisi adına).

YAZKO'nun 1982 yılı için şiir dalında verdiği tek ödülü AHMET TELLİ almıştır.

Aşağıda arkadaşımızın ödül kazandığı SAKLI KALAN adlı kitabından «Düş Yollara» başlıklı şiiri sunuyoruz; TELLİ arkadaşımızı kutlarız.

Düş Yollara

Ahmet Telli

I

Söğüt ağaçlarının
bulutsu serinliği
gümüşsü bir renge
çevirirken akşamı
uzak dağ başlarını
düşürür aklına

Çıkar sedef kakmalı
gümüş çakını o zaman
bir dal kes ışıklardan
ve usulca yaslan
yaşlı bir çınarın
yorgun göğsüne

Çınarlar ki ağırbaşlı
ve biraz bilgedirler
yorgun ve kederli
gövdeleriyle onlar
nice öyküler dinlemiş
çok umur görmüşlerdir

Nice aşkların tanığı
nice gizlerin suskun
taşıyıcısıdır çınarlar
ve bu yüzden saygın
bir yerleri vardır
halk duyarlığında

Ve derler ki onlar için
kendilerinden başkasını
ele vermemişlerdir

II

Uzak dağ başları
yalnızlıkları getirir aklına
bir de efkârlı türküleri
ve senin yalnızlığın
ancak dağlara sığabilir
Bir de türkülere

Belki bir zaman
geçitler kapanmış
koyaklar tutulmuş olabilir
yabanıl sesler, ateşböcekleri
kıpırdayıp durur çevrende
Bir de sessizlik

O zaman
bir tutam kekik
bir tutam dağ lâlesi kopar
ve usuldan usuldan
söylemeye dur
Eşkıya türkülerini

O türküler ki biraz kederlidir
ama kendilerinden başkasını
ele vermemişlerdir
Göreceksin önce çobanlar
ses verecek sana
Sonra bütün bir doğa

Doğayı aldın mı yanına
gürül gürül akan kalabalıksın
üstelik eşkıya türküleri
ve çınarlar seninledir
O zaman çekinme
Düş yollara.